

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

9

9

1986

SZEPTEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

923	LENGYEL BALÁZS KETTŐS ARCKÉP
930	JEVGENYIJ ZAMJÁTYIN IRODALOM, FORRADALOM ÉS ENTRÓPIA
935	VÉGEL LÁSZLÓ A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR KÖLTÉSNET
956	TOLNAI OTTÓ GYÜMÖLCSSZÁLLÍTMÁNYOK AZ ÉJSZAKÁBAN
967	BRASNYÓ ISTVÁN ARC, MAGASABBAN, MINT A FÖLD
972	SAFFER PÁL ESTE
986	HORNYIK GYÖRGY A KÉP
996	GERA GYÖRGY LAKÁSLEVÁLASZTÁS
1010	IVAN IVANJI MINDENKI A MAGA SZEREPÉT JÁTSSZA
1022	BÁLINT ISTVÁN TANÍTÁS AZ EMBERRŐL

KÉPZŐMŰVÉSZETI
MELEKLETÜNK
TOMISLAV HRUŠKOVEC
GRAFIKÁI

KETTŐS ARCKÉP

Szabó Lőrinc Babitsról a *Tücsökzenében*

LENGYEL BALAZS

„TÁRSUK LESZEK”

Csak ifju költő tud rajongani:
rajongtam Babitsért. Előbb Ady
tanított a nagy szertelen, a hős,
a lázadó, a sötét angyal, és
a fenséges, tragikus gesztusok.
Babits csak később, lassan, viharok
és romantika nélkül: szavai
észrevétlen tudták hajlítani
a gondolatot: édes kényszerűk
gyémántkeményen szabta mindenütt
az igaz utat. A gyors lelkemet,
ez, ami volt, egész szellememet
gyúrta, emelte: mint a szerelem,
italott versük: örök részegen
sóvárogtam, hozzájuk, fölfelé,
valami más, boldog világ felé,
s bármennyi gond, nyög és kétely nyomott,
társuk leszek, éreztem, az vagyok!

A SZERKESZTŐ ELÉ

Egy nap végül fent ültem a Nyugat
előszobájában. Az iszonyat
alig enyhült, noha percekre már
jártam itt, egy hete, s Babits Mihály
azt mondta: jőjjenek ma a válaszáért.
Nehéz hét volt, és rettentő a tét:
az egész jövő, az önbecsülés,
a remény, hogy leszek valaki, és
kiküzdöm kis helyem a nap alatt.
S még nehezebb e hosszú pillanat,
a döntés. Vártam. Mint öreg szemét,
könyvek porlódtak, papír, szanaszét
lócán, állványon, a folyóirat
kötegei, szétesve, s a falak
mentén, mindenütt. Bent léptek. Ez Ő?
Ajtó nyílt: „Tessék, a következő!”,
mondta egy hang. Mint a végzet felé,
indultam, be, a szerkesztő elé.

„AKKOR HÁT SZERDÁN...”

Agyam forrt. Alig láttam Babitsot,
alig hallottam. Helyet mutatott.
Azután: „Kérem, jók a versei!”
(Egy hang: mit mondtam?!) „Jók. Közölheti
bármely lap, s Ön se vall szégyent vele.”
„Bármely?” Hogy nyílt a remény szárnya! De:
„Bármely más!” — mondta ő s elhallgatott.
„Vagyis a Nyugat...?” „Hát, a Nyugatot
még nem gondolnám.” Szédítő öröm
zuhant ájulni. „Ha jól sejtem, Ön
most töri be a héját.” „Tehát?”
„Érni kell, várni.” A költő felállt.
Én már nem éltem. S az ajtóban: „A
formát érzi, de ez még iskola;
bár a legjobb,” — a hang idegesen
objektív volt. (Harasó, öregem!
Harasó?) S végül megint az övé:
„Akkor hát szerdán, nálam, öt felé.”

REVICZKY UTCA 7

Szerdán, nála. Reviczky utca 7.
Sziget nem volt oly magas soha még,
mint az a műhely, a könyvtárszoba,
az agglégényé. Tegnap inasa,
az se Babitsnak, ma meg gyermeke,
szellemvilágba repültem vele,
s mikor bort nyitott és pertut ivott,
úgy éreztem, a tündöklő Napot
tűzi mellemre. Az élményt meg a
formát tárgyaltuk, Goethét, francia,
görög lírát (látta: értem), latint,
(már szinte munkatársa) és megint
Villont, Európát. „Az angolokat
meg kell ismerned!” És sirva fakadt
Georgén: „Ment szép!” Oly sok, oly nagy, oly
fény, oly láng volt, hogy búcsúzva, mikor
„S te mi akarsz lenni?”, kérdezte, csak
kápráztam, szent vágy: „Még több, mint Te vagy!”

KÉT ÉV

Aztán?... Nem érnék végére soha...
A két év vele, két év nála!... A
Kommün után hozzá költöztem, és
napra-nap láttam, mennyi szenvedés,
egyéni rém és politikai
perzselte-dúlta lelke isteni
épületét... Két év latin-görög
álomban szállt el, gyötrelmek között
s gyönyörökben, melyektől fél a szó:
szent Uránia s pogány Erató

két éve volt ez, gyónó szavaké,
ömlő vizeké, szűrő tavaké,
bolond árnyaké, kristály elveké,
hús-vér szárnyaké, örült terveké:
közösség volt, még egyszer amilyet
élni szív s agy szent is hiába esd,
s ütött mégis, ütött oly sebeket,
amelyeket csak két halál hegeszt.

B A B I T S

Mit láttam benned? Hóst, szentet, királyt.
Mit láttál bennem? Rendetlen szabályt.
Mit láttam benned? Magam végzetét.
Mit láttál bennem? Egy út kezdetét.
Mit benned én? Gyászt, magányt, titkokat.
Mit bennem te? Dacot és szitkokat.
Aztán, mit én? Jövóm rémálmaid.
S te? Egy torzonborz állat vágyait.
Én? Istent, akit meg kell váltani.
Te? Hogy jönnek a pokol zászlai.
S később? Hogy az ellenség én vagyok.
S én? Azt, akit soha el nem hagyok.
Te, tíz év múlva? Tán mégis fiad?
S én, húsz év múlva? Láss már, égi Vak!
S húsz év múlva te? Nincs mit tenni, kár.
Húsz év múlva, én? Nincs mit tenni, fáj!
S a legvégén, te? Így rendeltetett
S én, ma s mindig? Nincs senkim kívüléd.

Arcképvázlat Babitsról? Nem, inkább egy megíratlan regény váz-
lata a *Tücsökzenéből*, Szabó Lőrinc költői önéletrajzából, s az is ki-
hagyásokkal, önkényesen kiemelve. Verses kivonata egy most már
soha el nem mondható regénynek két költő (nagy költő!) barátság-
gáról, sebes egymásra ismeréséről, magas hőfokú szellemi kapcsola-
táról, természetük különbözőségéről s a szakítás halálilig hordott fáj-
dalmáról. Sőt még inkább: hat szakaszba tömörítve két egymást vég-
letekig vonzó és mégis taszító alkat drámája. Arról, ami ebben a
barátság-drámában tény, mindennapi adat, sokan tudnak — koránt-
sem lehet cél azonban vallomások vagy mendemondák alapján ki-
egészíteni a történeteket. Hiszen nem is maga a történet érdekes,
hanem a történet érzelmi-szellemi töltése, éveken, halálon, egy ne-
gyedszázadon túli villódzása. S erről, ha nem is tényről tényre vagy
fejezetről fejezetre, de a líra magasiokán éppen eleget elmond Szabó
Lőrinc.

A *Tücsökzene*, amelyből ezeket a részleteket merítettük, az amúgy
is magát elevenen boncolgató költő különleges vallomások pillanata.
Az egyenként tizenyolc soros háromszázötven strofából álló roppant
versciklus a negyvenöt-negyvenhat éves s fordulóponthoz ért költő
teljes életrajzi felmérése. Gyerekkorától halad a máig, vagyis 1947-ig,
a halál, a megsemmisülés első mély előérzetéig. Időrendi sorrendben
veszi itt számba az élettényeit s költői hozzájuk természetesen az él-

ményeit, hiszen költőnél az utóbbinak sokkal nagyobb a rangja. S így a *Tücsökzene* a Szabó Lőrinc-i életmű szinte újbóli összefoglalása, elrendezése és gyakran újraírás az érett költő legmagasabb szintjén, melyhez méltó módon csatlakozik majd a legutolsó kötet, a *Huszonhatodik év* szonettoiklusának végső, lemeztelenítő vallomása.

Szabó Lőrinc a magyar verselés területét tekintve jelentékenyebb kezdeményező, mint ahogy beszélni szoktunk róla. Ha egy költő súlyát azon is mérni lehet, hogy hangja, motívumai, verskezelése hogyan szívódik fel a kortársi lírában, hogy tükröződik mások költészetében, akkor Szabó Lőrinc egyike a legsúlyosabb kortársi lírikusoknak. *Téma-kifejtése*, mely rendszerint egy konkrétumból indulva lépésről lépésre jut el a vers-végre oszlatanóként illesztett általános érvényű intellektuális reflexióig, *versmondata*, ez a prózához közel álló és sorvégi gondolatáthúzásokkal, enjembement-okkal feszített, siettető, már-már lihegtető versmondat, *rímelése*, ez az érdes, kakofóniás, alig hangzó vagy éppen szándékoltan csúnya rím — általános ma lírai gyakorlatunkban. Módszere, hangja — esetleg Illyés közvetítésével, vagy az ő nyelvi és tematikai színeivel keverten — ma egy egész költői iskola kórusán uralkodik. S ez az egyéni kezdemények felszívódásából bőven elegendő. Sőt már az is elég volna, ha csak annyit mondhatnánk: Szabó Lőrinc úgy fordított egyet versízlésünkön, hogy elfogadtatta: lehet szándékoltan prózai, csúnya verset írni, ami mégis szép.

A *Tücsökzene* két szempontból is erősíti a külön kötetekből, vagy a régebbi gyűjteményes kiadásokból amúgy is jól ismert Szabó Lőrinc jegyeket. Ha közhely volt eddig is róla egyfelől a racionalista önanalizáló hév, másfelől, verselésében az imént említett prózaiság, akkor itt mindkét jellegzetesség a teljességig kiérlelődött. Az önanalízis minden transzponálási kényszertől, szemérmes gáttól vagy a külön-külön verskompozíciók megszakításától szabadulva egyenesen irányulhatott (és persze folyamatosan) a saját élet-anyagra — hiszen a *Tücsökzene* programszerű önéletírás. A prózához közelítő verseszemély pedig a szabálytalanul rímelt és végsőkéig fellazított jambusú strófákban elért *önmegsemmisítő* útján ahhoz a végső állapothoz, melyben minden versi-zenei elem nem több, mint rafináltan alkalmazott feszültségteremtő eszköz — feszültségteremtő a strófafazó végső csattanó elé. Aligha hihető például, hogy bárki első hallásra ki tudná mutatni a rímelő sorvégeket az alábbi esetlegesen kikapott versrészletből: „Úgy gondoltam nem is láttam soha emberi arcát. Hazudtam, ha a szemébe néztem: csak mutattam; és ha a kezét fogtam, nem azt fogtam; és ha haját, nem azt húztam félre; és ha vele: nem vele beszéltem; és ha mutattam néha a szívemet...” stb. (Elárulhatjuk: az első két sorban a *soha* — *ha a*, a további négy sorban az *és*-ek rímelnek.) Vagy nézzük meg a szintén Babitsról szóló Angol líra alcímű strófa elejét: „Wilde a legkönnyebb, — szolt egy délelőtt mesterem, és mindig együnk ledólt a diványra, majd egy órai nyelvtan után, rögtön fordítani kezdtük a Happy Prince-et. Persze a kiejtéssel baj volt: Babits maga se tudta jól. — Úgy látszik hagyomány Arany óta — mondta nevetve, — hogy magyar költőnek néma tudomány maradjon Shakespeare nyelve!...” De elég, hiszen a példák a stíluszán-

dékről meggyőzően vallanak, ám ez a prozódiai prózaiság és másfelől a tizenhét sorban következetesen keresztülvitt tömör és csattanóra kihegyezett ábrázolási mód távolról sem olyan hagyománytalan irodalmunkban, mint első percre gondoljuk. Szabó Lőrinc legföljebb rendszerint csinált a csúnya vagy merész rimből, amelyet a titkos újító, Arany, már kezdeményezett. Ha szemet is szúr egy versen belül — hogy a Babits részről idézzünk — a *meg a — francia* vagy az *engem a — filozófia* rimpár, Aranynál az erősebb rímek között észre sem vesszük az ilyesfajta kísérletet. Pedig a Keveházában így is rímel: „A széles völgy *egy lábnyom: a — Súlyos had óriás nyoma.*” S a legkedveltebb Szabó Lőrinc-i *hogyos* rímre is akad itt példa: „Győztes, legyőzött, — mint *a hogy — Kéthirközö egymásra rogy*”. Ami pedig a csattanóra kihegyezett s költői nyelvvel emelt ábrázolásmódot illeti, annak Kosztolányi karcolatstílusában fedezhetni fel az egyenes őst; Szabó Lőrinc nem rejtett poentírozása Kosztolányi elegáns poentírozására rímel.

A Babitsról szóló *Tücsökzene*-részletek hadd hangsúlyozzuk ismét — nem egymás mellől valók. Az első, a „Társuk leszek” című, mely az ifjú költő-jelölt távoli rajongásáról szól, a kötet sorrendjében messze megelőzi a többi, amely már egy bokor termése és a valódi pályakezdés leírásának részlete. Csakhogy mennyi mindent előrevetít már az az első is, mennyire előkészíti a végső vallomást: „ma s mindig nincs senkim kívül”. Mert ha itt a vers elején Adyról és Babitsról együtt is van szó, Szabó Lőrinc fogalmazásmódja nem hagy kétséget az igazi, a mélyebb vonzódást illetően. Hogy is vall? „Előbb Ady — tanított, a nagy szertelen, a hős, — a lázadó, a sötét angyal, és — a fenséges, tragikus gesztusok.” Mindez jellemzőként bármennyire helytálló, csak egy egyéni telitalálat van benne: a sötét angyal — a többi általánosság. Ám amikor Babitsról beszél, mennyivel teltebben és pontosabban fogalmaz: „szavai — észrevétlen tudták hajlítani — a gondolatot: édes kényszerük — gyémántkeményen szabta mindenütt az igaz utat.”

Induló írónak rendszerint van mestere, vagy vannak mesterei. Nem a véletlen, hanem az alkat, a bontakozó ízlés-ösztönök, a még rejtkező képességek választanak itt. Hogy Szabó Lőrincnek materialista vonzódása, a benne is visszhangzó Vér és arany életszemlélet ellenére nem Ady volt a mestere, az nemcsak az időbeli eltérésen múlt, azon, hogy Ady már a halálán van, vagy a Reviczky utcai látogatás idején már halott. Az intellektualitáson át kapcsolódó Babits—Szabó Lőrinc vonzódás sokkal gyökeresebb, mint ez a szemléleti-tematikai Ady—Szabó Lőrincné. Ady — ha a stílári különbségeket mellőzzük most — olyan költői meditációk vagy ráismerések végső mozzanatával kezdi el rendszerint a versét, amelyeket Szabó Lőrinc elemző racionalizmusa a versben sorra végigkövetett volna. „Az Ur Illésként elviszi mind, kiket nagyon sujt és szeret” — ez az ő érett gyakorlatában nem verskezdet, hanem inkább összegező versbefejezés volna. De Babitsban magas fokon hevíül az a mozzanatról mozzanatra lépő nemcsak beleérző, hanem értelemmel is átvilágítani akaró megismerésvágy, az a világkutató intellektualitás, ami a fiatal Szabó Lőrincben. A szájjal, szemmel,

füllel, orral (vagyis mind az öt érzékkel) felfalni az egész világot babitsi program benne eleve, sőt talán még érzékibb fekvésben visszahangzott. A Babitscsal való első személyes találkozás, a rá való várakozás, amelyet A szerkesztő elé című strófa sorai idéznek, nemcsak azért szorongató, mert az egyedül rangot jelentő folyóirat közléséről vagy visszautasításáról van szó. Nagyobb, s mint a vers mondja: rettentő volt a tét: a szabálytadóval, az eszménnyel, ha tetszik az imágóval való találkozásról van itt szó. Szabó Lőrinc, hogy feszültségét érzékeltesse, mintha kapkodva halmozná az érveket, mi ért dűlőre a pillanatban: „az egész jövő, az önbecsülés, a remény, hogy leszek valaki és kiküzdöm kis helyem a nap alatt”. S csak a strófa végen, egy látszólag fölösleges leíró rész kitérője után, vágja ki a szűkszavú, pontos megfogalmazást: „Mint a végzet felé indultam be a szerkesztő elé.”

A személyes együttlét további két strófája, az „Alkikor hát szerdán” és a Reviczky utca 7 című, látszatra csupa leírás. Még egyre benne vagyunk a történetben, ha tetszik a regényben, sőt most érünk a cselekmény középpontjába. Babits mondja „idegesen objektív” hangján a tapintatos elutasítást, azt a „közölheti bármely más”-t, meg a tanítványt látó, felismerő vigaszt: „Ez még iskola, bár a legjobb.” Majd eljön rögtön az első kötetlen együttlét, Babits lakásán, a könyvtárszobában, a kitüntető tegeződés, a már kölcsönös egymásra ismerés, Babits kalauzoló szava nyomán haladva végig a közös szellemvilágon, Goethén, francia, görög lírán s a latinokon, — de a leíró, beszámoló szakasz végén mégis kitör és, mint a forrás merőleges ujjá szökik magasra a vallomás, a líra: Oly sok, oly nagy, oly fény, oly láng volt... A líra és az eszmény, az imágó kép: hogy bucsuzva, mikor — „S te mi akarsz lenni?“, kérdezte, csak — kápráztam, szent vagy: „Még több, mint Te vagy!”

A Két év Babitscsal, Babitsnál (mert a Kommun után hozzáköltözött) megint csak történetvázlat Babits gyötrelmeiről és szellemi közösségük gyönyöreiről. De jó volna többet, plasztikusabbat, mozzanatról mozzanatra láttatót olvashatni annál a Babitsos tömörségű és még a szórendet is a fiatal Babits latinizáló sűrítésével alakító megfogalmazásnál: „Közösség volt, még egyszer amilyet élni szív s agy szent is hiába esd”; s jó volna többet tudni a később már hiába vágyott közösség szétszakadásának tényeiről, a strófa végen említett sebekről, „melyeket csak két halál hegeszt”. Igaz, ha a sebekről nem is, a taszító erőkről van a *Tücsökgzenében* azért vallomás. A már nem idézett Rendetlen ifjúság című strófában például ez áll: „De ellenkeztem is... Amilyen szép volt, olyan szomorú a tulvilágod és oly idegen.” S a következő sorban előbukkan a másik alkati taszító elem, méghozzá páratlanul költői és tapintatos megfogalmazásban: „Engem körülzött a szerelem, s vágytál te is, csak féltél: szellemek földi éhe a legkegyetlenebb”. A szó köznapi értelmében materialistább életszemlélet, az Adynál is gyakorlatiasabban gondolt Vér és arany látás földiessége játszhatott itt közre? A szellemek földi éhével szemben az a telhetetlen élet-gyakorlat, amely a *Tücsökgzene* szavával élve hús-virágokat látott a nőkben, amely ösztöneit vállalva vallotta a Semmiért egészen szerelmi-érzéki programját. Figyeljük csak mennyire ég s föld a távolság Babits mo-

rállal fékezett, fojtott erotikája és Szabó Lőrinc szinte mindenre kiterjedő érzékisége között. Pedig nem is nőkről, csak virágokról lesz szó itt a *Tücsökműzene* egy másik részletében:

...esküszöm: élt a tengerek virág,
s ahogy gázoltam, sárga, rőt, lila
s fehér tündérek, a nyár ostroma,
vettek körül, fény-ajkak, tűz-szemek,
szervek, pompázók, szemérmetlenek,
amiket más leplezne, lobbanó
lidércek, éhes karok, tádogó
virágok, ahogy soha, s annyian
mint soha még, combomig magasan
nyújtózva, föl, föl, ágyékig, övig,
s úgy viháncoltak...

Ki ne látná a két alkat között a szándékot ezen a területen? Ebből, vagy ebből is fakadhattak a sebek? A végső összefoglaló strófa — ezeknek a verseknek a koronája — mintha szűkszavú tömörsége mögött mást is talkargatna. Persze a szerkesztés itt, mely minden egyes sorban vált a nézőponton: hol Szabó Lőrinc maga vall, hol Babitsot feltételezetten vallatja, csak összegez, összegezi a barátság során egymásról alkotott, vagy alkotott képeket. De a minden egyes sor mögött végül már kimondhatatlanul ott álló „mit láttál bennem” kérdésre, Szabó Lőrinc feleletei nemcsak szerények, de lekicsinylők, sőt önvádloak. Nézzük csak, kiszakítva a versből sorra így következnek: „Rendetlen szabályt”, „Egy ut kezdetét”, „Dacot és szitkokat”, „Egy torzborz állat vágyait”, „Hogy jönnek a pokol zászlai”, „Hogy az ellenség én vagyok” stb. S ezzel szemben ő hogy felel Babitsról, a mit láttam benned kérdésre? „Hőst, szentet, királyt”, „Magam végzetét”, „Gyászt, magányt, titkokat”, „Jövöm rémálmaim”, „Istent, akit meg kell váltani”, „Azt akit soha el nem hagyok”. A vers ezzel az utóbbi felelettel tíz évet ugrik, s a további hat sorban a kibékkülés, a megértés fájó-keserű reménytelenségéről beszél, arról, hogy a közös múlt az elszakadás után, hogy alakul a két költőben; míg aztán az utolsó sor, már Babits halála után, így összegezi Szabó Lőrinc végső vallomását: „S én, ma s mindig? Nincs senkim kívüled.”

Nem, nem kell itt még kiegészítésül a „Husz év múlva én? Nincs mit tenni, fáj!” feleletnek önbüntető felszólító módjára utalni, az előzőek kirajzolják, hogy a szakítás mögött valami megbocsáthatatlannak hitt bántalom áll s a sértő fájdalmát Szabó Lőrinc hordozza magában. Távlatból nézve, az élet kegyetlen törvényszerűségeit ismerve, ez a természetes; hiszen a mester—tanítványi viszony mindig is mennél szorosabb, annál bomlékonyabb és bomláskor a mester az elhagyott, ő kapja a mélyebb sebeket.

Szabó Lőrinc versei viszont vallomás a hűségről, siron túli elégtételadás. Olyasféle jóvátétel, mint a Magademészti szikár alak, József Attila megrendítő békéltető verse, amely — tragikus egyezés — szintén Babits Mihályt engeszteli.

IRODALOM, FORRADALOM ÉS ENTRÓPIA

JEVGENYIJ ZAMJATYIN

— „Nevezd meg nekem a legutolsó számot, a legmagasabbat, a legnagyobbat.

— De hisz ez abszurdum! Ha egyszer a számok száma végtelen, hogyan lehet a legutolsó számról beszélni?

— Hát akkor hogyan kívánhatsz végső forradalmat? Nincs utolsó forradalom. A forradalmak száma végtelen.”

(Zamjátyin „Mi” című regényétől)

Kérdezzük meg kereken: mi a forradalom?

Van, aki erre XIV. Lajos stílusában válaszol: a forradalom mi vagyunk. Mások a naptárhoz nyúlnak, megadják a hónapot és a napot. Megint mások betűzik a szót: ef, ó, er, er... De ha túllépünk a pusztá betűkön, s megpróbáljuk értelmesen megfogalmazni válaszunkat, az így hangzik:

Két halott, sötét csillag fülsiketítő, mégsem-hallható robajjal összeütözik és fellobbant egy új csillagot — ez a forradalom. Egy molekula kiszakad pályájából, betör a szomszédos atom-mindenségbe, s új kémiai elemet szül — ez a forradalom. Lobacsevszkij egyetlen könyvvel megrepesztte az ezeréves euklideszi világ falait, felfedezi a beláthatatlan nem-euklideszi térbe nyíló utat: ez a forradalom.

A forradalom mindenütt és mindenben jelen van; végtelen, s így nincs végső forradalom, mint ahogy végső szám sincs. A társadalmi forradalom csupán egy a végtelen számsorok közül, a forradalom törvénye nem társadalmi, annál mérhetetlenül nagyobb — kozmikus, univerzális törvény, olyan, mint az energia megmaradásának és az energia elvesztésének az elve (entrópia). Egyszer majd egy pontos formulában ki fogják fejezni, meg fogják határozni a forradalom törvényét. Ebben a formulában a népek, az osztályok, a csillagok és a könyvek számértékben lesznek kifejezve.

— — —

A forradalom törvénye vérvörös, tüzes, halált osztogató, de ez a halál új élet, új csillag kezdete lesz. Az entrópia törvénye pedig hideg, kék, mint a jég, mint a roppant dermedt bolygóközi terek. Később a láng vörösből egyenletes, langyos rózsaszínbe csap át, már nem osztogat halált, kényelmet ad; a nap bolygóvá öregszik, alkalmassá válik műutak, áruházak, ágyak, prostituáltak és börtönök létesítésére: ez a törvény. S hogy

a bolygó újra ifjúvá tüzesedjék, fel kell gyújtani, le kell lökni az evolúció sima országútjáról: mert ez a törvény.

A láng, meglehetősen, kihűl holnapra vagy holnaputánra (a Teremtés Könyvében évek, sőt évszázadok a napok). De lennie kell már ma valakinek, aki eretnek módon beszél a holnapról. Ők, az eretnekek az egyedüli (keserű) orvosság, ami használ az emberi gondolat entrópiájának.

— — —

Amikor (a tudományban, a vallásban, a társadalmi életben s a művészetben) kihűl ez a lángoló-fortyogó szféra, a tüzes magmára ráarakódik a dogma kemény, megcsontosodott, mozdíthatatlan kérge. A dogmatizálódás a tudományban, a vallásban, a társadalmi életben és a művészetben egyaránt a gondolat entrópiája. Ami dogmává lett, már nem gyújt fel, már csak melegít, eleinte még langyos, később már hűvös. A perzselő nap tüzeiben, a felemelt karokkal, zokogva elmondott Hegyi Beszéd átadja helyét egy mindenben bővelkedő apátságban átbócskolt imának; Galilei tragikus „és mégis mozog a föld”-je nyugodt számítógátásoknak egy obszervatórium jól fűtött helységében. A Galileiken az epigonok lassan, polipmód, korall-szívóssággal felépítik a magukét: ez az evolúció útja. Míg egy napon egy új eretnekség szét nem veti a dogmakérget, a roppant, szilárd, masszív épületekkel együtt, amelyeket ezen a kérgen emeltek.

— — —

A robbanás kényelmetlen dolog. Ezért van az, hogy a robbantókat, az eretnekeket igazságtalan, máglya, bárd és szavak segítségével elpusztítják. Az eretnekek ugyanis ártnak mindennemű mának, minden evolúciónak, a konstruktív korall-építés lassú, hasznos, fölöttébb hasznos folyamatának; meggondolatlan és ostoba különcök módján átugrálhatnak a holnapból a mába, egyszóval — romantikusok. Babeufnek 1797-ben igazságtalan vágta le a fejét: százötven éven átlendülve beleugrott az 1797. évbe. Az is igazságos, hogy az eretnek irodalom, a dogmáknak ártó irodalom fejét levágják — az ilyen irodalom ártalmas.

De az ártalmas irodalom hasznosabb, mint a hasznos irodalom: mivelhogy entrópiellenes, mivel eszköz az író kezében, aki harcol az érelmeszesedés, a szklerózis, a kéreg, a moha, a békesség ellen. Utópisztikus, nevetséges — mint Babeufnek 1797-ben, neki is csak százötven évvel később van igaza.

— — —

Ismerjük Darwint, tudjuk mi jött Darwin után — mutációk, weismannizmus, neo-lamarckizmus. De ezek csak erkélyek és mezzaninok, maga az épület Darwin. S ebben az épületben az ébihalak és a gombák mellett ott van az ember is. A metszőfog csak akkor élesedik, ha van mit harapnia; a házityúk csak a levegőt verdesi szárnyaival. Az eszmék és a tyúkok ugyanazon törvénynek engedelmeskednek: a vagdalt húson élő eszmék éppúgy kihullatják fogaikat, mint a civilizált, vagdalthúsevő emberek. Az eretnekekre szükség van, méghozzá egészségi okokból; ha nem lennének, ki kellene őket találni.

Az élő irodalom nem a tegnapi és nem a mai — a holnapi órákhoz igazítva jár. Olyan, mint az árbockosárba küldött tengerész, aki fentről látja a süllyedő hajókat, a jéghegyeket és az örvényeket, melyeket a fedélzetről még nem látni. Le lehet persze húzni az őrzt az árbochról és a fűtőkemence vagy a kötéltekerő csőrő elé állítani, de ez mit sem változtat a tényen: az árboc megmarad, s ha egy másik matröz mászik fel az árbockosárba, onnan ugyanazt fogja látni, mint az első.

Viharos időben szükség van egy magasba küldött őrszemre. S most éppen vihar van, minden oldalról SOS jelzéseket hallani. Tegnap még az író nyugodtan sétálgatott a fedélzeten, kedvére fényképezgethette „a való életet”: de kinek is jut eszébe, hogy tájakat és zsánerképeket nézegessen, amikor a világ negyvenöt fokos szögben megdőlt, elmozdult, méregzöld hullámok ostromolják a hajót, amely recseg-ropog, már-már kettéroppan. Most csak úgy mérlegelhetjük dolgainkat, csak úgy gondolkodhatunk, mint a halál előtt: meg kell halnunk — és mi lesz akkor? Hogyan is éltünk? S ha újramezhdhetnénk az életet, hogyan, miért élnénk? Most roppant, mindent átfogó — árbockosárból, repülőgépről kitekintő — széles filozófiai látókörrű irodalomra van szükség, s a legvégső, a legdöbbenetesebb, a legszántabb „miért?”-ekre és „merre tovább?”-okra.

A gyerekek tesznek fel ilyen kérdéseket. De a gyerekek a legmerészebb filozófusok: meztelenül jönnek világra, nem takarja őket a dogmák, az abszolút hitek egyetlen falevele sem. Ezért van, hogy minden kérdésük olyan nevetségesen naiv, s oly riasztóan komplikált. Az új, a most születő emberek éppoly meztelenek és rettenthetetlenek, mint a gyerekek, és a gyerekekhez, Schopenhauerhez, Dosztojevszkijhez vagy Nietzschehez hasonlóan ők is megkérdezik: „miért?” és „merre?”. A gyerekek és a nép, mindketten zseniális filozófusok, egyformán bölcsek, mert ugyanolyan ostoba kérdéseket tesznek fel. Ostobán hangzanak ezék a kérdések a civilizált embernek, akinek jól berendezett lakása, csudaszép vécéje és jól berendezett dogmái vannak.

— — —

A szerves kémia már elmosta a határvonalat az élő és holt anyag között. Így az embereket is helytelen élőkre és halottakra felosztani — vannak élve-halottak és élve-élők. Az élve-halottak is írnak, járnak, beszélnek, cselekszenek. De nem követnek el hibákat; hibátlanul csak a gépek dolgoznak, de csak holt dolgokat hoznak létre. Az élve-élők viszont — tévednek, keresnek, kérdeznak, kínlódnak.

Ami írunk, az is járkalhat és beszélhet, de attól még lehet élve-halott, vagy élve-élő. Aki igazán él, az semmitől vissza nem riadva, akadályok előtt meg nem torpanva választ keres a nevetséges, a „gyerekes” kérdésekre. Legyenek bár a válaszok helytelenek, a filozófia elhibázott — a hibák mégis értékesebbek az igazságoknál: az igazság — gépés, a hiba — élő; az igazság megnyugtat, a tévedés nyugtalanít, felráz. És még ha történetesen lehetetlen lenne is megválaszolni a kérdéseket, annál jobb. Megválaszoit kérdésekkel foglalkozni azoknak az elméknek a kiváltsága, amelyek a tehén gyomrában hasonlóan vannak megszerkesztve; a tehén gyomra, mint tudjuk, kiválóan alkalmas a takarmány többszörös megrágására.

— — —

Ha a természetben bármi is állandó lenne, ha lennének (abszolút) igazságok, mindenből természetesen semmi sem lenne igaz. De szerencsére minden igazság téved: a dialektikus folyamat jelentősége éppen az, hogy a tegnapi igazságból lesznek a holnap tévedések; nincs végső szám, a számsor végtelen. Ezt az (egyes-egyedüli) igazságot csak az erősek képesek elfogadni, a gyenge idegzetű elméknek mindenáron szükségük van egy körülhatárolt mindenségre, egy legutolsó számra, ahogy Nietzsche mondja: „a bizonyosság mankóira”. A gyenge idegzetűek erejéből nem futja, hogy magukat is belefoglalják a dialektikus szillogizmusba. Igaz, hogy ez nem könnyű. De épp ez az, amit Einsteinnek sikerült megtennie: tudott emlékezni arra, hogy miközben ő, Einstein, órával kezében figyelte a mozgást, maga is mozgott; sikerült neki a föld mozgását *kívülről* megfigyelni.

Éppígy tekint földünk mozgására a nagy irodalom — az az irodalom, amely nem ismeri a lezárt számsort, a legutolsó számot.

— — —

Az élő irodalom formai jegye ugyanaz, mint belső jellegzetessége: az igazság tagadása, azé az igazságé, amit mindenki tud és amit én is tudtam eddig a másodpercig. Az élő irodalom letér a kanonizált sínekről, le a széles országútról.

Az orosz irodalom országútja, amelyet fényesre koptattak Tolsztoj, Gorkij és Csehov hatalmas kerekei, a realizmus, a való élet: következőképp el kell fordulnunk a való élettől. A sínek, amelyeket Blok, Szologub és Bjelij művei szentesítettek, az élettől elforduló szimbolizmus sínei: következőképp a való élet felé kell fordulnunk.

Igen, ez abszurdul hangzik. A párhuzamos vonalak metszési pontja is abszurd. De csak a kanonizált, lapos euklideszi geometriában az; a nem-euklideszi geometriában ez már axióma. Az a fontos, hogy szakítsunk a lapossággal, fölébe tudjunk emelkedni. A ma irodalma úgy viszonylik a „való élet” laposságához, mint a repülőgép a föld felszínéhez: a való élet csak kifutásra szolgál, ahonnan felemelkedhetünk egy tágabb valóság, a filozófia, a fantasztikum egébe. Az országutakon, a széles műutakon pedig hadd nyikorogjanak tovább a tegnapi szekerek. Az élőknek elég ereje van ahhoz, hogy levágják magukról a tegnapot.

— — —

Beültethetünk a szekérbe egy rendőrfelügyelőt vagy egy komisszárt, attól az még szekér marad. És az irodalom a tegnapi irodalma marad, ha a „való életet” — legyen az bár a „forradalmi való élet” — kihajtjuk az elkoptatott országútra, s a szekeret csengettyűs, gyors trojckára cseréljük fel. Ma autókra, repülőgépekre, villanásra, szárnyalásra, pontokra, másodpercekre, szaggatott vonalakra van szükség.

A régi, lassan dőcögő, terjengős leírások kora lejárt. Lakonikusan kell írni, roppant töltésű, nagyfeszültségű szavakkal. Egyetlen másodpercbe bele kell zsúfolni mindazt, ami azelőtt egy hatvan másodpercből álló percbe fért: a szintaxis elliptikussá, illékonyvá lesz, az írásjelek bonyolult piramisai külön mondatok köveivé bontódnak. A gyorsan mozgónak nem tűnik fel a kanonizált, a megszokott: innen a szokatlan, gyakran különös jelképrendszer és szóhasználat. A kép éles, összevontan-sűrített,

csak egy alapvető vonást emel ki, annyit, amennyit egy mozgó autóból van időnk látni. A szokás által szentesített szótárba betörnek a provincializmusok, a neologizmusok, a tudomány, a matematika, a technika.

Van egy szabály, ha ezt szabálynak lehet tekinteni: az író tehetsége abban áll, hogy a szabályból kivételt csinál; de sokkal többen vannak, akik a kivételből csinálnak szabályt.

— — —

A tudomány és a művészet egyaránt valamiféle koordinátákra vetítik ki a világot. A más-más formák a koordináták különbözőségéből adódnak. A realizmus minden formája az euklideszi világ mozdíthatatlan, lapos koordinátaíra való kivetítés. Ezek a koordináták a természetben nem léteznek. Ez a véges, rögzített világ nem létezik — ez merő konvenció, absztrakció, irrealitás. S ezért irreális mind a „szocialista” mind a „burzsoá” realizmus: a valósághoz sokkalta közelebb áll a száguldó görbe felületre való kivetítés — ami egyformán jellemzi az új matematikát és az új művészetet. A nem-primitív realizmus, ami nem pusztán *realia*, hanem *realiora* — elmozdításból, torzításból, ferdítésből, nem-objektivitásból áll. A fényképezőgép lencséje objektív.

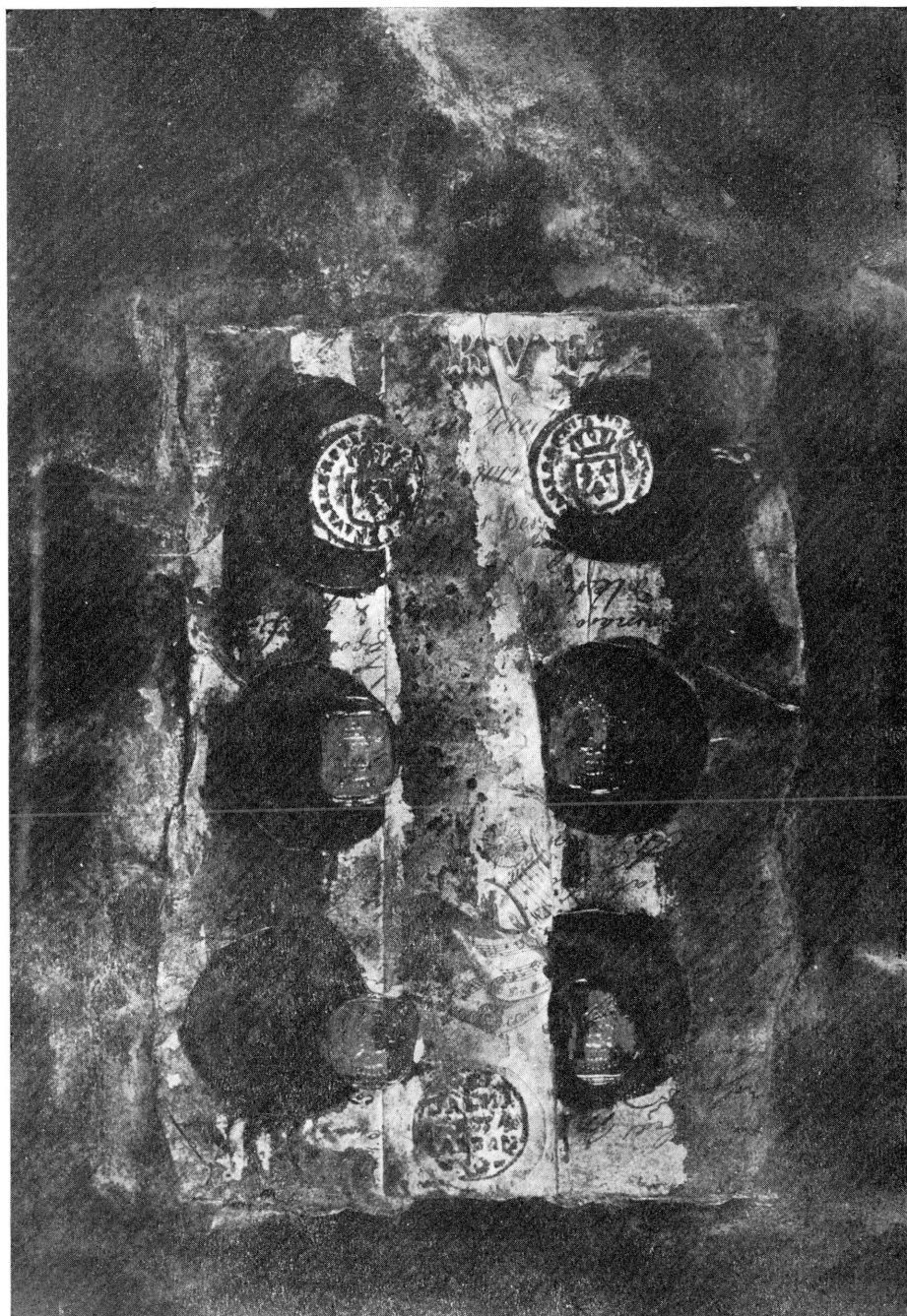
Az új formát nem érti mindenki, sokan túl nehéznek találják. Lehet. Hát persze, hogy egyszerűbb, kellemesebb, kényelmesebb, ami megszokott, ami banális. Az euklideszi világ nagyon könnyű és az einsteini nagyon nehéz — és mégsem lehet visszatérni Eukleidészhez. Nincs az a forradalom, nincs az az eretnokség, ami könnyű lenne vagy kényelmes. Ez ugyanis ugrás — a sima evolúciós görbe megtörése, s a törés — sebbel, fájdalommal jár. De erre a sebre szükség van: az emberek többsége öröklött álmokóiban szenved, s akik ebben a betegségben (entrópiában) szenvednek, azokat nem szabad aludni hagyni, különben utolsó álmukba merülnek, elpusztulnak.

Ez a betegség gyakran fellép a művésznél, az írónál is: elégedetten elszenderednek egyszer megtalált, s kétszer újraalkotott formájukban. És nincs elég erejük, hogy megsebezzék önmagukat, hogy többé ne szeressék, amit szeretnek; nincs erejük ahhoz, hogy kijöjjenek jól berendezett, bábérillatú szobáikból a szabad mezőre, és — újrakezadjék.

Igaz, magunkon sebet ejteni: nehéz, sőt veszélyes. De az élőknek úgy élni ma, ahogy tegnap éltek, és tegnap, ahogy ma élnek — még nehezebb.

Gömöri György fordítása

TOMISLAV HRUŠKOVEC

„A századok jelenvalósága” — 1966

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR KÖLTÉS ZET

(Vázlat)

V É G E L L Á S Z L Ó

1) BEVEZETÉS

A kortárs költőkről írni nem tartozik a kritikus leghálásabb feladatai közé. Nemcsak az „apró emberi gyarlóságok” miatt, hanem azért is, mert az élő alkotó szüntelenül változik, egy-egy új, valóban lényeges műve új fényt vethet majd a régiekre is, a korábbi alkotások új értelmet, értéket nyernek, új kontextusban szerepelnek, s így a kritikus is nemegyszer abba a helyzetbe kerülhet, hogy régebbi ítéleteit megváltoztassa.

Függetlenül ettől a természetes ténytől, a jugoszláviai magyar költészet tárgyalásánál még számos új *specifikus* kérdéskomplexum merül fel. Egyike a legfontosabbnak az a tény, hogy ebben a nyelvközösségben hiányzik a ható költői és kritikai tradíció, s ez a hiány nemcsak költészetünk természetét határozza meg, hanem kritikánkét is. Hiányzik a „régí próbaköve”, amelyen a kritikus az ÚJ erejét mérhetné, emiatt egyúttal hiányzik egy úgy-ahogy ható szellemi közeg: a kritikus legnagyobbbrészt mindig újrainduló, kísérletező alkotókat lát. Ez az utóbbi különben költészetünk egyik nagy sorsproblémája. Bármennyire is individuális dolog az alkotás, maga az alkotó sohasem állhat kívül egy-egy közösség szellemi, erkölcsi és társadalmi problémáin. S ezek a problémák mindig konstituálóan hatnak az alkotóra, hogy jobban-e vagy kevésbé, ez a kérdés számunkra ezúttal nem primáris. S azután maga az alkotás, ha nem is parciálisan, mint ahogyan azt a vulgáris szociológiai kritika elvárja, hanem a maga globalitásában transzcendentálja azokat a problémákat, amelyek, ha részlegesen is, de konstituálták. S jellemző szellemi, társadalmi, emberi helyzetünkre, hogy ma is, amikor ezeket a sorokat írom, kénytelen vagyok megállapítani, hogy hiányzik egy egysegés életmű, amely természetesen, ha nem is mércéül szolgálna, de legalább világítótorony, figyelmeztető láng lenne a kritikus előtt. Távol áll tőlem az a gondolat, hogy ezért a tényért a költészetet, a költőket „tegyem felelőssé”, hisz ebben az esetben minden problémánkat a *puszta esztétikum prizmáján át nézném*. S épp ez a szempont jellemezte az el-

múlt 10—15 évben kritikai tevékenységünket. Az utolsó évek szellemi termései azt jelzik, hogy ez a szempont lassan eljutott önnön csődjéig, tagadásáig; a kritika vagy megfeneklett egy intellektuális mandarinizmusban (az Entföhlung-szemlélet kései és steril hatása), vagy pedig a pozitívista módszernél lyukadt ki. Az első feltételezi azt, hogy a kritikai szellem csak az Énnél, önmagával tud dialogizálni, a második megmaradt annál az elgondolásnál, hogy maga a mű legyen a pusztá tanú, az intellektuális, a kutató szellem megmaradt a mű „feltérképezésénél”. Lényeges azonban, hogy a dialógus itt is hiányzott.

Ezek az intellektuális irányzatok nem véletlenül jelentkeztek. Jelentkezésüket és tartósságukat leginkább az indokolja, hogy létrejöttüket egy vulgáris, politikai, szociológiai szemléletre való reakció hozta létre. Az a tény, hogy még a mai napig sincs homogén értelmiségi rétegünk, amely a lényeges kérdésekben érzékenyen tudna reagálni az idő által feltett kérdésekre, megteremtette azt a lehetőséget, hogy ezek az áramlatok konzerválódjanak.

Hogy ez a kritikai szellem mennyire hatott költészetünkre, azt ma még nagyon nehéz lenne megállapítani. De bizonyos, hogy költészetünket egyféle sterilitás felé terelte. Ha például megnézzük egy-egy év átlagtermését, akkor látjuk csak igazán, hogy nálunk ma nagyon is felhalmozódott egy bizonyos univerzális nyelvvel és univerzális magatartásokkal rendelkező költészet, ahol a költők jól betanult tornászokra hasonlítanak — s a minőséget legfeljebb a gyakorlat rutinosabb kivitelezése biztosítja.

Ez a költészet mennyiségileg dominál lapjaink és folyóirataink hasábjain, s ez képviseli azt az új *modorosságot*, amely szellemi életünknek ma egy reális *visszatükrözése*. Ez a modorosság legfeljebb megnyilvánulásában, legegyszerűbb technikájában különbözik, mondjuk, Gál László közvetlenül háború utáni költészeti felfogásától, értékben és művészi autentikusságban azonban nagyon kevés a különbség. Ha Gálnak e korszakból való verseit olvassuk, szembevetjük, hogy ez az író nem adhatott alkotó választ kora kérdéseire, mert az ember és a kor, az ember és a társadalom viszonya már a megfogalmazás pillanatában vakvágányra jutott, a kor eltávolodott az embertől, mert túlságosan fölébe kerekedett. S ezután, bármennyire is paradoxálisan hangzik, ez a költészet lényegében antihumánus, bár (programszerűen) humánus akart lenni. Nos, napjainkban újra hasonló helyzet állt elő, csak a mérleg az ellenkező oldalra billent. Újabb verseinkben a magánember nőtte anynyira túl a korát, hogy egyszerűen a kor parazitájává változott. Újabb kori költészetünk legnagyobb része beteges pattanásnak tűnik a kor arcán. Minden az időn túl, minden az időn kívül van, ahol ember, emberi alkotás már nem egzisztálhat: az alkotó önmagát és alkotását kivetette az időnkívülségbe, a Semmibe, ahol minden költői szó csak a Semmi zavaros, nem adekvát kifejezése lehet. Ezzel az *önkéntes száműzetéssel* foglalkoznunk kell még, itt csak még azt jegyezhetjük meg, hogy ez a hallgatóságos sterilitás, amelyről kritikánkról szólva már beszéltünk, költészetünkben is jelentős szerepet kapott.

Bizonyos tehát, hogy a dolgoknak mélyebb dialektikájuk lehet és hogy az alkotások milyensége komoly összefüggésben van más, szélesebb tünetcsoportokkal is.

Mindezek miatt mentesíteni kell a kritikát is a túlzott vádaktól, hisz a kritika és a költészet e *zárttságának* közös gyökerei vannak. De még a minimális objektivitás is arra kényszerít bennünket, hogy megállapítsuk: kritikánk nem állt helyzetere magaslatán, egyszerűen azért, mert nem volt tudatában lényeges funkciójának: annak, hogy az idő (jelen) és a történelmi idő lényegébe hatoljon.

A kérdés igazi dimenzióját csak úgy ismerhetjük meg, ha szélesebb területre megyünk át, vagyis felvetjük az írástudók felelősségét az idővel szemben. Igaz, hogy itt az értelmiség és az íróság kissé szinonim jelenség, de inkább abban az értelemben, hogy íróink értelmiségnek tartották magukat, anélkül persze, hogy az értelmiség funkcióját valólni merték volna. Ezzel azonban bizonyos kérdések *megoldottnak látszottak*: többek között úgy tetszett, hogy itt az értelmiség léte vagy nemléte egy cseppet sem problematikus, és úgy tűnt, hogy létezik az értelmiségnek egy rétege, amely nemcsak izolált individuumok mechanikus összessége, hanem egy homogenitást is tartalmaz. Hogy ez mennyire nem így van, erre még visszatérünk, egyelőre a kérdésfeltevés lényeges dimenzióit keressük.

2) A SZELLEMI MANDARINIZMUS ÉS AZ ÚJ MODOROSSÁG

Ha csak felszínesen is vizsgáljuk a háború előtti jugoszláviai magyar irodalmat, nyilvánvaló lesz előttünk, hogy ezzel a korszakkal néhány feltűnő igazságtalanság történt. Egyrészt igaz az, hogy itt a szellemi élet nem tudott konstituálódni, s ami még fontosabb: az a szellemi élet, amely létezett, nem tudott az egész ittlét szerves részévé lenni, vagy ahogyan Szerb Antal megjegyezte: „Ezeknek a részeknek nem voltak önálló magyar kulturális hagyományai és a magyar lakosság politikai, társadalmi és gazdasági helyzete kevésbé kedvez az irodalmi életnek.”*

Ez a tradíció mindezek folytán nem hathatott erjesztően mai szellemi életünkre, vagy legalábbis mind a mai napig nem tudott hatni. (Itt eltekinthetünk egy-két alkotótól, akiknél bizonyos, hogy ez a kor beletartozik személyes életükbe. Ha nagyon igyekszünk, akkor ezeknél fellelhetjük e tradíció nyomait, de nem mint tudatos kritikai magatartást, hanem mint személyes élményt.) Felvethető azonban a kérdés, hogy ez a tradíció annyira jelentéktelen-e mint egyesek vélik, vajon ez-e a reális helyzet, vagy pedig ez a tradíció azért jelentéktelen ennyire, mert mesterségesen azzá tettük, mert nem történtek rendszeres kritikai lépések, hogy erejét felmérjük s ezzel kritikailag viszonyuljunk hozzá. S mert nem történt meg a kor kritikai revideálása. ez azt jelenti, hogy a tradíció nem hathatott a maga pozitívumaival, hanem az írók egy része teljesen kritikátlanul viszonyul hozzá, ami nemcsak elferdítést jelent, hanem azt is, hogy a tradíció elvesztette minden értelmét.

Ennek a rövidzárlatnak minden bizonnyal jelentős okai és következményei vannak. A jugoszláviai magyar írás képviselői elég felületesek a saját jelenükkel szemben (Koncz Istvánnak még a mai napig sincs kötete, Gál László elég érdekes életpályájáról, változatos értékű alkotásairól még a mai napig sincs egy érdekesebb tanulmány sem; sőt még kísérleteket sem ismerhetünk stb.), így tehát nem csoda, hogy felszínesek

* Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Révai, Budapest, 1946.

a múltjukkal szemben is. Hisz minden értelmiség, amelynek nincs aktív viszonya a jelen iránt, lassan elveszti az érzékét a történelmi idő felé is, vagyis ha a tudata a jelen felé ZÁRT, akkor passzív vagy kritikátlan a múlt felé is.

De még az ilyen konstellációban is voltak olyan megnyilvánulások, amelyek kirívóak és amelyek nagymértékben tanúságot tesznek e zárt tudatról. Hogy témánknál, a költészetnél, maradjunk, elsősorban azzal, hogy az egész háború előtti költészetet semmisnek tekintették. A legfrappánsabb példa erre Bori Imre antológiája;* hisz nem egyszerű ízlésbeli kérdésekről van szó akkor, amikor egy antológiában Huszár Zoltán vagy Dóró Sándor több verse is antológiai érvényt kap, ugyanakkor a háború előtti költészetnek csak ez a megállapítás jut:

„Közhelyeszerű megállapításnak hangzik, de még egyszer le kell írnom, hogy hagyománytalan irodalom a miénk.”

E pesszimiztikus megjegyzés után így folytatja:

„A költészetünk igazi története, mint ahogyan ennek a tájnak az igazi története is 1944-ben kezdődött... Ekkor állhatott először talpra nálunk a költő és nézhetett először hályogmentes szemmel önmagába és a világba. S hogy ez nem szólam, hanem valóság, bizonyosága ez az antológia is.”**

Természetes, hogy ilyen fekete-fehér színekkel nem lehet felvázolni költészetünk történetét, és ma már csak *irodalomtörténeti ritkaságnak, különlegességnek számít az a megjegyzés, hogy költészetünk története 1944-ben kezdődött.*

Ezen a ponton meg kell állnunk, hogy néhány kérdést tisztázzunk. Bizonyára meg kell adni a háború előtti korszaknak annyit, amennyit megérdemel, és bizonyára ezen a területen még számos kutatnivaló, felfedeznivaló van. Ma még elhamarkodott dolog lenne ennek teljes jelentőségét feltárni, hisz e korszak irodalmi hagyatéka még ma sincs rendezve! De annyi már világos és kézzel fogható, hogy abban az időszakban is éltek itt alkotók, akik bizonyos művészi eredményeket el tudtak érni. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy ezek az eredmények nem voltak lényegesebb hatással a mai műalkotásokra. Hogy ez nem történt meg, nem lehet a művek értéktelenségével magyarázni, mert abban az esetben azt is állíthatnánk, hogy háború utáni költészetünk teljes egészében, par excellence jobb, mint a háború előtti.

A megoldást egészen más irányban kell keresni és nem ebben a perpatvarban. Minden irodalmi, művészeti alkotást először egy értelmiségi

* Bori Imre: *Vajdasági ég alatt*. Forum, Novi Sad, 1960.

** Bori Imre: *Vajdasági ég alatt*, 7—8. o.

Már az antológia megjelenése pillanatában Tomán László, szerintem, nagyon élesen és helyesen felhívta erre a jelentős problémára a figyelmet. (Tomán László: Újabb költészetünk antológiája, *Híd*, 1961, 6. sz., 559. o. Dokumentumként álljon itt e néhány sora is: „Bori Imre bevezető írásában a maga szemszögéből felmérte költőink munkásságát és igyekezett szintetikus képet alkotni költészetünkről. Az előző abból a megállapításból indul ki, hogy mai költészetünk gyökértelen, hogy nincsenek hagyományai... Ami a két háború között itt termelt, az nem volt olyan jelentéktelen, hogy, mint Bori Imre tette, tizennégy sorban elintézhethetnénk, különösen nem olyan megállapításokkal, hogy »költészetünk epigon költészet volt«, »elvágyódtak innen Pestre«, »a táj kietlen volt számukra«. Tudjuk, hogy voltak, alkottak itt művészek, igazi egyéniségek, s ha elvágyódtak, volt rá okuk, de volt-e, van-e olyan költő, álmodó, aki egyszer valahonnan el nem vágyódik máshová.” stb.) Érdekes, hogy a *Híd* szerkesztősége Tomán Lászlónak Bori antológiájáról írt kritikáját „azzal a reménnyel közli”, hogy „a benne érintett problémákról vita alakul ki...”, de — egy újabb jellemző adat — senki sem akarta érinteni a Tomán által felvetett problémákat, még az antológia szerzője sem.

réteg karol fel, hogy azután előkészítse az utat, a medret a szélesebb tömegek felé. Ahol nincs meg ez az értelmiség, ott az irodalmi alkotás mindig csak félig kész dolog, ahogyan Horváth János mondaná, mert a mű önmagában áll csupán, és hiányzik az a közeg, amely megadná neki az időbeli kontinuitást. S az időbeli kontinuitás mindig e közeg hiányát jelzi. Jelzi ezt a mi esetünkben, a jugoszláviai magyar költészet esetében is. Ha majd később a mai költészet néhány lényegbevágó tulajdonságát vizsgáljuk, meglátjuk, hogy ez az értelmiségi réteg még a mai napig sem érte el azt a fokot, hogy mint ilyen erő egzisztálhasson, bár hozzá kell tenni, hogy mindjobban megvannak erre a reális feltételek.

Mindezekből egyelőre csak annyit kell levonni, hogy költészetünkben jelen van egy reális hiányérzet, önnön kontinuitásának hiánya.

Problémánk másik geneziséét a háború utáni költészet konstituálásában találjuk meg. Itt az alkotás, a költői mű nem úgy alakult ki, mint az alkotó tudat harca, dialektikus küzdelme, dialógusa a világgal, a korról. A háború után itt irodalomnak *lennie kellett*, az irodalom léte a szocialista kultúrpolitika haladói mivolta miatt létezett. Ennek egyoldalú funkcióját Bori, Tomán egyaránt észrevették.

De ez a *konfliktusnélküliség* azután alaposan rányomta a bélyegét újabb kori költészetünkre. Mert téves lenne a szólamköltészetben csak *egy periódust* látni. Az ötvenes években költőink megszabadultak a szólamköltészet számos jegyétől, és egy komoly erjedés indult meg, de gyorsan bebizonyosodott, hogy ez az „átváltás” nem mehetett olyan könnyen, főleg azért, mert előzőleg nem voltak generációk, amelyek bizonyos elvi alapokat lefektettek volna.

Igaz, a régi *Híd* jelenthetett volna némi potenciális erőt, de paradoxális dolog: a *Híd* köré csoportosult írók legnagyobb része a háború után lemondott mindennemű szociális pátoszról (amely a régi *Híd* irodalmának egyik központi tulajdonsága volt), s egy rövid ideig tartó naiv illuzionizmus után ezek az írók is felvették, átvették a „konfekciós modern vers” minden szabványát, amelynek a két legfontosabb tulajdonsága: *a modoros absztrakció és a verbális szürrealizmus*.

Az így konstituált költészeti felfogás, amelynek két fontos tulajdonsága a történelmi tudat és idő, valamint a konfliktus hiánya, gyorsan megszerezte magának a vezető helyet költészetünkben s a kritikában egyaránt, és ma mennyiségileg ez képviseli a költészetet lapjaink és folyóirataink hasábjain. Ezt az irányt nevezem **ÚJ MODOROSSÁGNAK**.

Miután foglalkoztunk az új modorosság genezisével, azt hiszem, rá kell térnünk annak legfontosabb tulajdonságaira is.

Az új modorosság képviselői közvetlenül a szólamköltészet fázisa után légüres térbe kerültek. A költő szabad lett, de nem tudott mit kezdeni a szabadságával. Hiányzott az az értelmiségi réteg, amely izgató korkérdéseit napirendre tűzhette volna, hogy ezzel lendületet adjon a lírai alkotó erőnek. A költők kezdtek egymáshoz hasonlítani, szavaik, élményeik, csalódásaik, képeik hasonlóak lettek. A szólamköltészet reakciójaként megjelent a hipertrofált ÉN, aki nem úgy akart nagy lenni, hogy meglátta a kor jelentőségét, lényegét, hanem önnön érzéseit engedte szabadjára, „gondolta” nagynak a versben.

Innen azután a nagyméretű poetikusság, érzelgősség a jugoszláviai magyar versben, amelyet még az univerzális és absztrakt nyelv sem tudott eltakarni. Az intellektuális vonások, mint „nem poetikusak”

számúztettek a versből. Az okok érthetők. Abban a pillanatban, amint a költő intellektuális tapasztalata is része lesz a versnek, máris túl kell hogy nője, a hegeli értelemben felül kell hogy múlja (aufheben) a szubjektív ént.

A költői nyelv, amely itt kifejlődött, szintén példás bizonyítéka lehet ennek az irányzatnak, amelyet úgy jellemeztünk, mint hangadó irányzatot a jugoszláviai magyar költészetben. Ennek a nyelvnek egyik legfontosabb tulajdonsága a szokványos poétikus elemek* nagyméretű elterjedése. A költői nyelv teljesen elvesztette kapcsolatát az élőbeszéddel, az élőbeszéd ritmusával, hisz sohasem érezte szükségét azoknak a fogalmaknak, amelyeket az ÉLŐBESZÉD kifejezhet. Pedig, mint ahogyan Adorno mondta,** az igazi és jelentős korformáló költészet mindig kapcsolatban van az élőbeszéddel; Baudelaire-t hozta fel példának, és megjegyezte, hogy ez a költői nyelv az akkori francia újságírás nyelve.

Másrészt az a költői tapasztalat is, amelyet az alkotó kifejezni igyekezett, *mindig megrekedt e nyelv lényegénél. Amennyire sterilizált lett a nyelv, annyira sterilizált volt a tapasztalat is.* E tapasztalat legszembe-tűnőbb vonása, hogy megmaradt a tisztára privát tapasztalatnál, a közösségi jelentés nem lehetett e költészet alapjainak a kvalitása (Adorno). Az Elvonatkoztatott Szó nem öncélúvá lett, hogy elkerüljük ezt a többértelmű kifejezést, hanem egycélúvá: *belső célúvá.* S mivel az új módosság a költők nagy részét felöleli, bizonyára e belső célúság is különböző módokon nyilatkozik meg. Dér, Urbán, Galamb stb. esetében ez a belső célúság megmarad a maga pőre meztelenségében, anélkül, hogy különböző attitűdöket, magatartásokat keresne. A másik irányzat, amelyet Torok Csaba, Dési Ábel és számos fiatal képvisel, lényegében ugyanezt a magatartást fejezi ki modernebb kiadásban. Tulajdonképpen itt beszélhetünk először a *modernizmus karikatúrájáról*, hisz e költők esetében a kifejezőmód nem belső kifejezési szükség, hanem a *befelérányulás modern módon való elkendőzése.* Minden formai eredetű forradalomra csak akkor kerülhet sor, amikor az alkotó szemében a radikálisan megváltozott világ képe jelenik meg s amikor az alkotó küzdeni kezd azért a viláért, vagy e világ ellen. Úgy érzi, hogy a való világban, Énjében bizonyos fogalomeltolódások keletkeztek, vagy hogy pontosabbak legyünk: *rések jöttek létre a világ nyelvén.* De ebben az esetben nem beszélhetünk e résekről, mert valójában ennek a költészetnek nincs is meg a világa.

Mielőtt azonban e Nem Létező Világ milyenségével foglalkoznánk, rá kell térnünk arra a kérdésre, hogy mi is az a belső célúság, amelyet folyton emlegetünk. Mit is jelent a költészetben belső célúvá lenni? A költészet mindig transzcendentál egyféle világot, függetlenül attól, hogy e világot *pokolnak* vagy éppen *puszta országnak* nevezzük. Ez a világ önmagában is csak akkor jelent valamit, ha megvannak a saját határai, vagyis ha a zártsága feltételez egy konkrét teret és időt. Ez teszi képessé az első dialógusra. További értékét e dialógus időhossza és dialektikus tartalma határozza meg. Vagyis nem szükséges, hogy az alkotott világ mindig és minden időben a tartalmi jellegű kérdéseket egy és ugyanazon akcentussal tegye fel. Az akcentus másodrangú kérdés, ha a mű képes a kérdésre. S nagyon gyakran a műben létező ön-

* B. Szabó György: *Rapszódia négy szólamra...* (Hid, 1962. 7–8. sz.)

** Theodor W. Adorno: *Noten zur Literatur.*

célúság is kérdezni tud, ugyanúgy, ahogyan a hallgatás is gyakran lehet a legjelentősebb beszéd. A belső célúság azonban lehetetlenné teszi az öncélúságot is, a művet már lényegében némává teszi, mert a mű nem önmagáról kérdez, mint ahogyan ezt az öncélúság kívánja, hanem csupán önmagától kérdez. Fontosnak tartjuk ezt a két fogalmat megkülönböztetni, mert a vulgáris szociológiai kritika, de ugyanúgy az annak reakciójaként létrejövő steril esztétika is mindkettőt egyformának tekinti, azzal a különbséggel, hogy az előbbi mindkettőben negatívumot lát, az utóbbi pedig pozitívumot. A pólusok azonban lényegében összeérnek, főleg akkor, ha a lényeges értékek meghatározásáról van szó. A belső célúság nem a dialógus ellen van, hanem *képtelen dialogizálni*. Az öncélúság a dialógus ellen van, a művet önmagában tartja csupán nagy-nak, de ugyanakkor ez már egy kialakult magatartást biztosít, ami minden időben képes a dialógusra. Minden kialakult magatartás dialógust tételez fel. A belső célúság azonban nem kialakult magatartás, mert célja elveszett önmagában, és ezért nem is lehet magatartása. Ez a kérdés esztétikai jellegűvé válik abban a pillanatban, amikor így tesszük fel: mikor vész el a mű önmagában? Bizonyos, hogy így sokkal komplikáltabb területekre lépünk, mert mindig számolni kell az alkotó és a mű rendkívül dialektikus kapcsolatára, amikor a szándék és a megvalósítás viszonyát vizsgáljuk. Hisz a kettőt nem választhatjuk el teljesen, csupán azért, mert az irodalomtörténeti példák számtalanszor bebizonyították, hogy nem azonosak. Itt inkább dialektikus kapcsolatokról beszélhetünk, amely egyénenként és koronként más-más eredményeket hoz. Így visszatérve a kérdésre: a mű elvesz önmagában, ha nem jut tudatára saját lényegének. Ezzel magyarázható Heidegger egyik sokat emlegetett tétele is, hogy a válságos időkben a költőnek meg kell énekelnie a költészet lényegét. Persze ez sokszor veszélyes kaland: hisz ily módon gyakran mesterségesen a metafizikához és nem a költészet-hez ér el. (Például nálunk e krízis jeleit Vlado Gotovac újabb költés-zete mutatja.) Ezért a költőnek túl kell nőnie a metafizikát, azáltal, hogy a konkrét időhöz kapcsolódik.

Nos, a belső célúság nem kapcsolódik a konkrét időhöz, e költészetben az idő bizonyos értelemben titok marad. Jól láthatjuk ezt, ha az említett költők valamelyikét olvassuk. Sohasem érezzük meg bennük a mi időnk paraszát és azokat az összeütközéseket, amelyek az ember és az idő között láteznek. Ezekben az idő, amelyben élünk, nem válságos, de nem is ideális. Nem azért, mintha talán nem akarna az lenni, hanem mert itt az idő nem létezik. Az egyén létezik csupán, aki így, az időn kívül, mindig csak önmagáról énekel. Ezt nálunk leginkább a nagyon is elterjedt „szelermi líra”, ez a manapság olyannyira divatos menekvés képviseli. Ma már gúnyosan is hangzik, amikor olvassuk a sorokat, hogy a költő a kedveséhez menekül. Ám ez a menekülés, vagy hogy pontosabbak legyünk, az idő előtti meghátrálás az egyik legdivatosabb kelleke az új modorosságnak, és e tekintetben talán csak Koncz István és Tolnai Ottó költészete jelentett némi újságot.

Még egy variánsa az új modorosságnak, amely a legjelentősebb, mert a kritikusok a legnagyobb jelentőséget tulajdonították neki, az a változat, amelyet Fehér Ferenc költészetében találunk meg.

Ez a költészet annak köszönheti kétségtelen sikerét, hogy belső célúságát egy nagyon érdekes programmal tudta elkendőzni.

Fehér Ferencet úgy ismerjük, (a kritika is úgy köszöntötte annak idején), mint a „vajdasági róna énekesét”. Minden más irodalomban egy költő ilyen definíciója túlságosan egyoldalú lett volna, de a mi esetünkben ez sokat jelentett, sőt egy időben, az ötvenes évek derekán és a hatvanas évek kezdetén, ez a definíció költői, kritikai és értelmiségi program lett.

Hogy megismerjük, mi is volt a feladata ennek a programnak, meg kell vizsgálnunk Fehér Ferenc költészetének lényeges jegyeit, és azt hiszem, ebből a szempontból ma is érdekes lehet számunkra ez a költészet.

Tagadhatatlan, hogy Fehér legtöbb versében ezek a vajdasági motívumok minduntalan felbukkannak. Kevés költőnk, versírónk van, akinél egy motívum ennyire programszerűen szerepelne. A továbbiakban azonban az is kitűnik, hogy ezek a motívumok leginkább dekoratív jellegűek. Vajdaságinak lenni — ez Fehér Ferenc esetében leginkább költői verbalizmus és pusztá költői szójáték. Fehér első kötetében (*Jobbágyok unokái*, 1953) már kidomborodik ez az irányzat, kultusz, de még nem mint „érett” és „befutott” költő, hanem a városba vetődött, csodálkozó, naiv fiatalember szemével látta a világot és önkéntelenül, mondhatnánk ártatlanul teremtett kultuszt és „mitológiát”. Mindez akkor még kezdeti gyengeségnek tűnt. Első kötetében Fehér még megőrizte látásának tiszta frissességét, a legbanálisabb dolgok leírásában is volt némi kamaszos artikulálatlanság, ártatlanság.

De már ez a kötet is komolyan figyelmeztetett a költő néhány fundamentális jellegű gyöngéjére, amelyek később hatványozottan jelentek meg.

Az első bizonyára a költői Weltanschauung egysíkúsága. Meglepő, hogy a dolgokat kezdetől fogva milyen szűk prizmán keresztül vizsgálta és vizsgálja.

Vegyük például műltszemléletét. Közismert dolog és az előbbiekből már említettük, hogy a jugoszláviai magyar költészetben a múlt alig egzisztál, s leginkább mint valami szociális kérdés jelenik meg (Gál László). Fehérnél ez a szociális tartalmú múlt főleg a családi kört ölelte fel. A múlt nem más, mint szegénység, a család, a rokonok szegénysége. Múlttudata tehát csak magánügy és nem autentikus világ anyaga. Még érdekesebb s egyben sokkal világosabb lesz a kérdés, ha azt nézzük, hogy a jelenben hogyan satnyul el ez a „szociális lázadás”. Szerintem ez is lehet egyfajta propaganda, és ezt a feltevést igazolja az is, hogy az a bizonyos szociális patetika úgy pattan el, amint a jelenhez ér, mint a buborék. Még a legnagyobb költészet sem tudja elviselni ezeket a *hirtelen metamorfózisokat*.

De vizsgáljuk tovább a fehéri, vajdasági róna anatómiáját. Bizonyos újpropagandisztikus elemek még szembetűnőbbekké válnak.

A Vajdaságról szóló versei arra engednek következtetni, hogy ez a „vajdasági róna” nem más, mint kis, rokokó, gyönyörű szép szavakkal feldíszített paradicsom. Itt mindenki megelégedett, mindenki egy kicsit buta, csak a költők lelke vágyik valami tisztább éterikusabb világ után. És élnek itt, ebben a bácskai tájparadicsomban, ezek a kissé lassú észjárású emberek minden dráma és konfliktus nélkül.

Langyos zápor veri az utcáport,
felhők futnak át a falu fölött.

Sehol senki.
 Csak vert házak,
 álmos szívek,
 meg én,
 ahogy piros ablakpárkányra könyökölök
 Idős néni köszön a házak tövében.
 Ha ideér köszönök neki...!
 A zápor függönyén át meglát.
 Lassít,
 felfogott szoknyáját eres lábára engedi
 s így megy el ablakom alatt.
 Csak egy pillanat...
 Eláll a zápor,
 a Nap felragyog,
 amerre szép szülém szelíden elhaladt,
 csipkerózsikaként sóhajtanak
 a fehérarcú, lányos házfalak.

(Falusi pillanat)

A pannón nirvánáról többek között ezt mondja:

Citeráló télben pannón-puha álom
 Bazsalikom-balzsam e hét-tör-világon
 Anyánkat idéző ciróka-maróka

(Pannón nirvána)

Egyik fontosabb programversében ez a „pannón-puha álom” ilyen. kissé homályos megfogalmazásban jelenik meg:

„Azoknak szól, kik bár láttak,
 se nem védtek, sem gyaláztak,
 akik azért nem ismertek,
 mert Bácskában írtam verset.”

(Ajánlás)

Ha ezt az utóbbi verset elejétől végig elolvassuk, s a hosszú szentimentális bevezető után elérünk az utolsó négy (idézett) sorig, akkor a vers minden homályossága ellenére a következő három fontos költői „tudósítással” ismerkedünk meg: 1. Bácska mint alibi szerepel, 2. a költő tisztában van azzal, hogy műve nem dialogizál, de ez nem kényszeríti revoltra, hisz megszerezte az alibit, 3. a dialógust objektíve (e táj, Bácska miatt) sem tartja lehetőnek. Ez a három mozzanat különben általános jegye az új modorosságnak.

Az idézeteket különben sorolhatnánk tovább. Az olvasóra bízunk a további konkrét kutatás és választás lehetőségét, s mi a továbbiakban megkíséreljük a kritika nyelvére lefordítani azt, amit ez a költői világ tartalmaz.

A fenti sorokból nyilvánvalóan kiténik az a tendencia, hogy Fehér „bácskai világából” hiányzik minden konfliktus, sőt ajánló programversében azt is láthattuk, hogyan igyekszik ezt a konfliktust megkerülni. A fehéri világ, mint olyan, nem tartalmazza a drámát, a konfliktust. Ezzel a problémával foglalkoztunk már akkor, amikor az új modorosság geneziséét felvázoltuk, amikor említettük, hogy a jugoszláviai magyar költészet sohasem volt abban a helyzetben, hogy egzisztenciális

kérdésekkel birkózzon meg, hogy a kor belső drámáját, a kor és az egyén dialektikus és dramatikus küzdelmét költői látomássá növesse s ezáltal megteremtse a kor és a költészet, a korok és költészetek közötti kontinuált viszonyt.

S hogy itt megkerülésről van szó, azt más költők pozitív eredményei bizonyítják legjobban. Példának hozhatjuk fel itt Fehér Kálmán költészetét. Valahogy még ebben a költészetben látszik a leginkább a fekete föld fekete lehetete, de azért, mert a táj itt nem pusztá, önmagáért létező dekoráció, hanem azért, mert Fehér Kálmán elementáris kérdéseket vet fel, azokat például, amelyek által az ember itt is ember lesz, pl. a *munkát*.

Magunkra maradtunk, kezünkől kiengedtük
Az ekeszarvát,
Kiengedtük a gépek kormányát
És minden, minden másokhoz szelődült
Magunkra maradtunk, mert mi kezdtük el
Mások elhagyását.

(Fehér Kálmán: Kilencvenedik panasz)

Már ebben a rövid idézetben is plasztikusan látható: soha az ittlét nem tarthatott számot általánosabb emberi érvényre. S ezzel, azt hiszen, számos dolog világosabb a Fehér Ferenc-i költészettel kapcsolatban: a táj dekoráció volta miatt megrekedt valahol, kívülrekedt a világon.

Ellenőriznünk kell azonban azt is, hogy miért történt ez a kívülrekedés.

Fehér sokszor értelmezi ezt a tájat halottnak, haldoklónak. De ha „tája” flóráját, faunáját vizsgáljuk, akkor meg kell lepődnünk azon, hogy Fehér mennyire szépnek akarja ezt látni. Mintha a táj minden madara, madárcsiripelése, ágacskája, virága szebbé akarná tenni ezt a vegetálást. Ez nem valami immoralista kérdés: Fehér Ferencet nem úzik valami ördögi, démoni erők. Ez kimondottan esztétikai kérdés. Sokszor az az érzésünk, hogy ezeknek a kellekeknek egyetlen *esztétikai küldetésük* van, hogy feldíszítsék a verset:

Őrizem gyermekszemetek
gyémántpalotáit,
hattyúszép nyakatok
sosemvolt füstáraney ékszereit
-----
fehéralósoszoknyás merengéseitek
cirádás égi bokrárt;
vágályatok csapásain a szenvedély
elszabadult bölénycsordáinak dübörgését;

(Felhők)

Itt látható újra a nyelv és a mondanivaló újabb kölcsönös kapcsolata: *Fehér dekorációvá tette a tájat, és azzá tette a nyelvet is.*

De feltehető a kérdés: minek az érdekében történt mindez?

Az imént hívtuk fel a figyelmet arra a jellegzetes módszerre, amelynek a lényege az, hogy a haldokló világban a tárgyak esztétikai „küldetésben” vannak. S ezzel egyúttal elértünk a „szép halál” fogalmához

is. Ez a motívum nem ismeretlen a XX. század költészetében, de még előbb a romantikusoknál fordul elő elementáris erővel. De ott ez magának az életnek volt a problémája, itt pusztán a tájé. Ott egyaránt volt esztétikai és etikai probléma, sőt ez a kettő azonosult, itt pedig teljesen különvált, a „szép halál” pusztán esztétikai kérdés maradt. Sőt nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy pusztán díszítő funkciója van. Annál is valószínűbb a feltevésünk, mert ez a princípium sohasem rendelkezett akkora feszítő erővel, hogy általános elve legyen a fehéri költészetnek. Fehér ezt az elvet látta a tájban, de mégsem járta meg e tájat, nem lett az lelkének tája. S nem is lehetett, mert hiányzott a konfliktus. Ezekben a versekben minden adva van, a szó, az indulat nem ismeri az akadályokat. S a konfliktusnak sohasem az a célja, hogy zúrvavart, káoszt idézzon elő. A konfliktus lényegében démoni erővel rendelkezik, ölelésben tartja az ént mindazzal, ami az énnel nem szerves része. Fehérnél tehát két teljesen külön vágányról beszélhetünk: az egyik a konfliktus nélküli, alibivel rendelkező Weltanschauung, a másik pedig a tájromantika mint kompenzáció, végső fokon mint dekoráció.

3) A TÁJROMANTIKA MINT PROGRAM ÉS MENEKÜLÉS

Eddigi elemzéseink arra engednek következtetni, hogy az új modorosság egyik legfontosabb ismérve a tájromantika. Hogy a kettő dialektikus kapcsolatát megvilágítsuk, néhány szóval vázolni kell a modorosság néhány alapvető tulajdonságát, valamint azt, hogy mikor jelenik meg a modorosság mint belső alkotói szükségszerűség. Hogy Heidegger nyelvével fejezzük ki magunkat, vagyis az ő gondolatmenetét folytassuk, a modorosság a Semmi nem adekvát beszéde, vagyis a művészi tartalom a nem adekvát kifejezőmód miatt semmissé válik. Lukács György más szempontokból, de mégis hasonló következtetésekre jut. Többek között ezeket mondja: „Mi a modorosság esztétikai értelmében? Legegyszerűbben talán így határozható meg: egy művész akkor válik modorossá, ha a valóságnak meghatározott, általa kialakított kifejezőmódját és a belőle folyó művészi kifejezőeszközöket nem alkalmazza a valósággal való érintkezésnél, a formálandónak sajátosságához, nem újítja meg őket rajta, hanem megrögzíti magukban, a valóság befogadásának és formálásának esztétikai *a priori*ját csinálja belőlük, úgy, hogy a művekben a belőle fakadó formaelemek bizonyos önállóságra tesznek szert az alakító anyaggal szemben.”* A modorosság elvi feladata tehát az lenne, hogy egy HIÁNYT mesterséges módon szüntessen meg. Ezek után vissza is térhetnénk első mondatainkra, amelyekben egyúttal világosan ott rejlik a kérdés, hogy miért, mi okból jöttek létre ezek a kapcsolatok.

A tájromantika, mint olyan, minden nemzet költészetében a mai napig is egzisztál. Valószínűleg olyan holtága ez a költészetnek, amely mindig meghúzódik a nagy folyók mentén.

A jugoszláviai magyar költészetben azonban a helyzet merőben más. Itt arról van szó, hogy az új modorosság és ennek keretén belül a tájromantika átvette a „nagy folyó” szerepét, és az igazi költészet kis értéként húzódik meg mellette. Egyszóval: nemcsak *egyféle quasi költé-*

* Lukács György: *A különőség.*

szettel állunk szemben, hanem egy jelenséggel, amely általános méretű, és amelynek a gyökerei nemcsak önmagában rejlenek.

Ez egyben azt is jelenti, hogy az a hiány, amelyet a modorosság takarni akar, szintén általánosabb érvényű.

Elemzéseként vegyük elő újra Fehér Ferenc már idézett négy sorát. Itt azonban meg kell említenünk egy igen figyelemreméltó dolgot. Amikor Fehér Ferencet idézzük és amikor róla szólnak, nem kizárólag az ő költészetével foglalkozunk, s nem is csupán egy olyan költészeti „iskoláról” szólnak, amelynek Fehér a legjelentősebb képviselője, hanem a jugoszláviai magyar költészet általános negatívumáról, amely Fehér költészetében nyilvánul meg legtipikusabban.

E kis kerülő után térjünk vissza az említett négy sorhoz:

Azoknak szól, kik bár láttak,
se nem védtek, sem gyaláztak,
akik azért nem ismertek,
mert Bácskában írtam verset.

(Fehér Ferenc: Ajánlás)

S hogy a fenti négy sor értelme, igazi dimenziója még világosabb legyen számunkra, idézünk még egy versből, amelynek ars poetica jellege van.

Elszórom szavaim báborló bogyóit
ebben az egyetlen rengetegben,
mert jogom van szeretnem és nem szeretnem,
őrző szememet rászegezmem,
tévednem és újrakezdenem,
egészében és tételekben
fűkönyvű álmaim áttfelednem.

(Fehér Ferenc: Ars poetica)

Az Ajánlás utolsó négy sora még arról tesz bizonyosságot, hogy a költő érzi a krízist, az Ars poetica utolsó sorai pedig azt tanúsítják, hogy lemondott a krízissel való szembenézésről, egyszerűen megkerülte azt.

A jugoszláviai magyar költő, amellet, hogy a kor általános problémáival, vagyis a válságos kor jelenségeivel is szembe kell néznie, nem egyszer még abban a helyzetben is van, hogy bizonyos mikro-problémákat sokkal keményebben és közvetlenebbül megérezhet, mint egy másik indifferensebb, stabilabb helyzetben.

Az egyik költészet sorsának és a költészet lényegének kérdése. Ezen a nyelvterületen a költő, a költői szó leggyakrabban nem kapta meg azokat a dimenziókat, amelyeket különben megérdemelt volna, a költészet mindig egy hermetikus környezetben találta magát. S ezen a területen nem is tapasztalhatott ez a költészet gyors és forradalmi változásokat. A folyóiratok kis példányszáma, a könyvkiadás korlátai egyre inkább abba a helyzetbe kényszerítik, amikor megérzi, hogy ő tulajdonképpen olvasó nélkül maradt, hogy ő tulajdonképpen nem is ír senkinek, csak egy-két kritikusanak.

S ki kell mondani, hogy a jugoszláviai magyar költő helyzete lényegében ilyen.

Másrészt, a reális világ tényei arra is figyelmeztetik, hogy ez a helyzet rövid időn belül nem fog lényegesen megváltozni: pl. rohamosan nő

a magyar fiatalok száma, akik már az elemi iskolában elvesztik kapcsolatukat az anyanyelvi kultúrával, s ezáltal automatikusan megszűnik a teremtő dialógusuk ezzel a költészettel, annál is inkább, mert a két-nyelvűség gyakorlati megoldása a mai napig is jórészt politikai ideál maradt.

... akik azért nem ismertek,
mert Bácskában írtam verset...

— mondja Fehér Ferenc, és világos előttünk, hogy ez a költői credo tulajdonképpen a fentiek megfogalmazása.

S ezután következik be a pillanat, amikor a költő levonhatná létezésének konzekvenciáját s ugyanakkor kimondhatná a költészet lényegének problémáit is, amikor megénekelhetné magának a költészetnek a lényegét.

Az egyik ilyen megoldási forma az önkéntes száműzetés.

Amikor a költészet légüres térbe kerül, gyakran maga is hermetikus lesz. Amikor ez önnön lényegéhez való viszonyulásokban csak bürokratikus mozzanatokot lát, akkor önmaga is könnyen áldozata lesz ennek a bürokratizmusnak: vagyis a költészet önkéntes száműzetésbe menekül. Vagy ahogyan Fehér Ferenc mondja, a „zagyva beszédű rengetegben”:

„jogom van szeretnem és nem szeretnem”.

Ez az utolsó sor példázza a legszebben, milyen kicsinyre redukálta a költészet önnön lényegét, önnön feladatát. S amikor a világ „objektíve” ennyire kicsi, akkor mesterfégesen új világokat kell felfedezni. Ezt a szerepet kapja az új modorosságban a tájromantika. S ez a magatartásbeli modorosság szüli azután a stílus-modorosságot is: amikor a költészet nem veszi figyelembe a „formálandónak a sajátosságát”, hanem bizonyos érzés-sablonokat fejleszt tovább. S a táj mindig megfelel ezeknek az érzés-sablonoknak, hisz ez objektíve létező valami, ami a lírai költészetben mégis megengedi magának a legszubjektívebb vegyítést. Tulajdonképpen itt történhet meg a legegyszerűbben az a bizonyos vegyítés úgy, hogy mégis spektakuláris, „élvezhető” maradjon:

Bagoly.

Lesked, ránk huhog a polcról, majd tovább silbakol.

Fecskék.

Egy nagy szimfóniába cikkanó hangjegyekék.

Fürj.

Hóni tájakon bújdosó menekült.

Gólya.

Kicsinyek süllyedő, egyszervolt hajója.

Holló.

Az élet fáján hintázó koporsó.

Pacsirta.

Ég és föld lebegő lelke. Vidéki poéta.

Stb.

Ezt az utolsó idézetet azért emeltük ki, hogy megmutassuk, hová vezet az Ars poetica programja. S hasonló vers a jugoszláviai magyar

költészetben van elég. Egyúttal még arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy ez a „poetikai játék”, ez az önkéntes száműzetés nem is annyira ártatlan, mint ahogyan hinni szeretnénk.

Kritikánkban ma egyre kevesebbet beszélnek a költészet és a társadalom viszonyáról. Bizonyára ez nem is véletlen. Tudnunk kell azt, hogy ez a sajátos esztétizmus elsősorban a vulgáris marxista irodalomkritika reakciójaként jött létre, másrészt az is közrejátszik benne, hogy a költészet sem tesz fel jelentősebb kérdéseket. Azonkívül, meglehetősen nagy az ilyenemű adósság, a teher egyre nagyobb, és a kritika egyre nehezebben meri vállalni ezt a terhet. Hogy Adorno szavaival éljek,* ma itt egy kicsit amuzikálisnak tűnik az, aki a társadalom és a költészet viszonyáról beszél. Ámde ez a viszony mindenképpen létezik. Csak attól függ, hogy el tudjuk-e helyezni a művet a korunkban, vagy nem; van-e kritikusként szenzibilitása az időhöz, vagy nincs.

A tájromantika lényeges jegye, ahogyan a fenti versben is láttuk, hogy bizonyos absztrakt, elvonatkoztatott érzelem fűzi a tájhoz. Költőink valami miatt szeretik e tájat, de senki sem tudja, miért. Ez egy-egy versben lehetne még meglepő és érdekes magatartás, de a mi esetünkben egy konfekciós magatartással állunk szembe, tehát egy jelenséggel, amelyre fel kell figyelni. S tovább fűzve a gondolatunkat: feltehető a kérdés, hogy mi lehet a tárgya ennek a „platonikus” szeretetnek. Meglepődünk, hogy csupa általánosság, általános vonás az, ami ebből a tájból megragadja a költőket. Vagyis arról van szó, hogy az elvont, sterilizált érzelmek elvont korrelatívumokat keresnek, és erre legmegfelelőbb a „táj”.

Ezen a helyen szükségét érezzük, hogy bővebben szóljunk az idő iránti szenzibilitásról, annak az időnek a szenzibilitásáról, amely „létezésünk vezetékneve”**. Annál is inkább aktuális ez, mert a költészet az a terület, amely az emberi létezésnek konkrét vezetéknevet tud adni, úgy, hogy ez a vezetéknev megtartsa saját autentikusságát, minden elmentével, egységével és paradoxonával együtt.

S ha az új modorosságot vesszük szemügyre, vagyis a költők önkéntes száműzetését vizsgáljuk, akkor kitűnik, hogy a vezetéknevnélküliség, az anonim lét szintén egyféle szituációnak a transzcendentálása, amely nem nélkülözi a társadalmi tartalmat.

Az önkéntes száműzetés egyébként a maga sterilitásával együtt egyértelmű vazallusi szerepvállalást is jelez. Hisz ismeretes az a tény, hogy a bürokratikus koncepcióknak mindig megfelelt a művészet és az irodalom egyféle absztrakt léte. Az absztrakció, amikor irodalomban lép fel, nem bánt senkit, mert *névtelen*. S igaz az is, hogy minden ilyen absztrakt tendenciát a bürokrácia a maga módján támogatott is. (Persze, amikor azt mondom, hogy bürokrácia, nem gondolok csupán egy szűkebb értelemben vett politikai és kultúrpolitikai bürokráciára, hanem inkább az elidegenült ember és alkotó egyik megnyilvánulására.) S ennek a támogatónak nagyon is megfelel az, hogy a költészet ne a létezés legdramatikusabb jelenségeiről szóljon, hanem egyszerűen belefeledkezzen a tájba. Tehát a politikai szólamköltészet, bármennyire is meg-

* Theodor W. Adorno: *Rede über Lyrik und Gesellschaft*

** Martin Heidegger: *Was ist die Metaphysik*

lepő, egyenes folytatását találta meg az „apolitikus” tájköltészetben, még akkor is, amikor az előbbi irányzat rengeteg bírálatot kapott a második részéről.

4) KÖLTÉSZET VEZETÉKNÉVVEL

A továbbiakban azokról a művekről szeretnénk szólni, amelyek ezen a központi „vajdasági koncepción kívül állnak”. Azt hiszem, itt sokkal megfelelőbb műveket emlegetni, mint alkotókat. Egyrészt azért, mert e művek írói vagy fiatalok, akiknél csak nagy megszorításokkal beszélhetünk az alkotó személyiségről, mint egy totalitásról, amelynek megvan a saját létező, most már autentikus világa, vagy pedig azért, mert az idősebb generáció költői szintén nélkülözik ezt az egységet, az ő pályájuk is nagyon változatos, akár a programot, a minőséget, vagy pedig a realizált költői látomásokat vesszük tekintetbe.

Így tehát már előljáróban szükségesnek tartjuk, hogy bizonyos elhatárolást tegyünk.

A háború utáni jugoszláviai magyar költészet tanulmányozásánál egyes költők egyes műveiben, az alkotói termés egy részében felfedeztünk egy olyan tendenciát, amely az új modorosság elvi és esztétikai koncepcióit elvetve, sajátos elvi és esztétikai úton igyekezett választ vagy pedig újabb kérdést találni azokra a kérdésekre, amelyet a költészet lényege felvetett.

Ugyanakkor fontos kiemelni azt is, hogy ez a „rész” egy bizonyos belső összefüggést is tartalmaz. Tehát nem pusztán véletlen eredményekről van szó, hanem egy szélesebb elvi kérdéstről. Ugyanis, feltételezhetjük, hogy gyöngye költők is kivételesen tudnak különösebb értékű verset írni, ugyanúgy, mint ahogyan a jelentősebb költők is írhatnak igen jelentéktelen verseket. Nos, úgy vélem, hogy a jugoszláviai magyar költészet nem az első „véletlenekből” tevődik össze, hanem, ha kis részben is, de fellelhető az értékes alkotásoknak egy összefüggő kapcsolata is.

S amikor az elkövetkezőkben a pozitív eredményekről szólok, gondolok például Gál László Tulipán az asztalomon, Testamentum, Hét muskátli, A hegy és a költő c. verseire, Ács Károly Költő, Mottó, Tanú, Hangulat c. verseire, Pap József Kihívott némaság c. ciklusára, Koncz István eddig megjelent verseire, Tolnai Ottó Enikő-versek c. ciklusára, Don Quijote de La Mancha, Utolsó előtti vers, Az angyalok lázadása, Golfpályát nyírtam, Körénk is kört rajzoltak a vizen és a Doreen 2 c. verseire, Fehér Kálmán Ministránsok, Tizenkilencedik panasz, Negyvenhatodik panasz, Hatvanhatodik panasz és Kilencvenedik panasz c. verseire, Domonkos István Vers, Mese, Monica Vitti, Kontrapunkt c. verseire.

Természetes, hogy ez a névsor nem végleges és még kevésbé teljes, de azt hiszem, arra elég, hogy felmutassuk a jugoszláviai magyar költészet legjelentősebb eredményeinek a fókuszait.

Lukács György jegyezte meg egy alkalommal, hogy az eltárgyasult, elidegenült tudatból keletkezett a modern kritikai jellegű európai filozófia.*

* Georg Lukács: *Geschichte und Klassenbewusstsein*

Ha a költészetről beszélünk, fontosnak tartjuk, hogy figyelmeztessünk erre a megjegyzésre, mert egy bizonyos értelemben a modern költészet is hasonló vonást mutat, bár ezt sok szempontból támadják, semmisenek tartják.

Véleményünk szerint az elidegenülés minden formája a modern ember egyik legnagyobb problémája és a költészet legalább annyira tartalmazza ezt a problémát, amennyire köze van az emberhez. A mi esetünkben az a helyzet állt elő, hogy egyrészt a vulgáris szociológiai kritika tagadta ennek a korproblémának a létezését, mert tagadta az elidegenülés létezését a kapitalizmus utáni társadalmakban. Holott ez a szemlélet elfeledkezett arról a döntő jelentőségű tényről, amelyre idézett művében maga Lukács is figyelmeztetett bennünket, mármint hogy a kapitalizmus megszűnésével nem szűnik meg automatikusan az elidegenült tudat problémája is. Lukács nagy jelentőségű műve 1923-ban jelent meg, és azóta számos részletkutatás (többek között az esztétika területén is) bebizonyította tézisének helyességét.

Ma azonban, a mi számunkra sokkal jelentősebb és sokkal jelenvalóbb ennek a dolognak a másik véglete, amely esztétikai síkon tagadja ennek a problémának a jelenlétét a költészetben, egyszerűen azért, mert nem tartja lényegesnek a költészet és a társadalom, a költészet és a világ viszonyát. Egész spekulatív elméletek épültek erre a semmiző relációra, és ezek az elméletek a mi esetünkben rendkívül nagy megértésre is találtak, mint már eddigi fejtegetéseinkből kitűnt, egyrészt azért, mert költészetünk sem hatolt létezésünk lényegébe és mert nem találhatjuk meg azt az értelmiségi réteget, amely a „kritikai filozófián” tanulva maga is feltehetné volna a lényeges kérdéseket, ezzel meggyorsítva egy szellemi légkör beérését.

Nincs szándékunkban, hogy a költészet és a filozófia között egyenes vonalú relációt tételezzünk fel, bár a modern európai költészetet olvasva egyre jobban meggyőződhetünk arról, hogy egy bizonyos reláció, a maga komplikált áttételeivel, minden bizonnyal létezik. Ez az egyenes vonalú reláció természetesen azért is lehetetlen, mert a költészet és a filozófia nyelve egészen más, és más jellegű tendenciákat tételez fel az egyik története és a másik „története”.

Am amennyiben a filozófia is és a költészet is az emberi létezés gyökereiből fakad, annyiban jelen van egy közös szellemiség is, különböző megnyilatkozási formákkal.

A jugoszláviai magyar költészet általános jegyeinek vizsgálatánál felhívtuk a figyelmet arra, hogy ez a költészet elvesztette kapcsolatait a modern idővel, tájromantikába, illetve önmagát, a költészet lényegét megsemmisítő modorosságba fulladt, amikor a költészet nem tudott viszonyulni saját elvi tartalmához sem, nyelvi és magatartásbeli okok miatt, ám a fenti verseket olvasva, úgy érezzük, hogy a jugoszláviai magyar költészetben mégis vannak fel-felvillanó pillanatok, amikor a költő számbaveszi a mai világ összes epochális jelentőségű dolgait és az okot saját költői világán keresztül beékeli a szubjektív és objektív emberi fejlődésbe.

Mielőtt azonban erre a költészetre térnénk ki, fontosnak tartjuk azt is megállapítani, hogy az elidegenülés nem mechanikusan kapcsolódik a költészethez, mint ahogyan ezt a ma divatos filozófiai-kritikai koncepciók feltételezik, ugyanannyira nem mechanikus része, mint a való

világ egyetlenegy megnyilvánulása sem, többek között azért, mert a költészetnek egészen más időstruktúrája van, mint a filozófiának vagy a reális életnek, s azért is, mert a költészet megszületése pillanatában mélyen szubjektív dolog, objektivitását csakis a történelmi idő adhatja meg később, vagy pedig az emberi tevékenység más részletterületei az adott pillanatban.

Mondhatjuk tehát, hogy a modern költészet nemcsak egy-egy szellemi megnyilvánulás radikális kritikája, hanem a létezés forrásánál, az egész emberi lét radikális kritikája. Tehát a költészet tárgya nem vonatkozik az emberi tevékenység egy-egy részleges, instrumentális, gyakorlati, elvi-részleges területére, hanem a költészet az egészhez szándékozik viszonyulni. A vers nem ismeri a részlegest, hanem csakis a totalitást, minden egyes kép az univerzalizálás igényével lép fel. Sőt tovább mehetünk ennél: akkor, amikor a költői metafora hasonlat, kép megreked a részlegesnél, akkor önnön sikertelenségét mutatja csak meg: az élmény privát jellegét jelzi az a költészet, amely megreked a kép, metafora, hasonlat részlegességénél.

Gyűlölöm a gyilkos mindentudókat,
hangtalan kicsik közt hangadókat,
kik mindjárt hegyezett tört ragadnak,
hanyag mommolással összeadnak,
jegyeznek, kivonnak, szétszaggatnak,
eldadogott álmodba cirkalmaznak,
leereszkedően kioktatnak:
házat ne remélj, belebukhatsz;
mi az, mit elsején hazahozhatsz?

(Fehér Ferenc: A mindentudók)

E példa után, remélem, plasztikusabb lesz fenti problémánk: e vers mondanivalója bizonyára elég lenne egy politikai pamflethoz, de a költészeti alkotáshoz nem elég, mert a költő megáll a részleges mondanivalónál, leszűkíti a mondanivalót, ahelyett, hogy tapasztalata mélyebbre hatolna és egy általánosabb ítéletet formálna meg.

Ha a költészetnek le kell mondania a részlegesről, cserébe kap valami mást, valami rendkívül értékeset. A költői nyelv, a kifejezőeszköz, művészi használata folytán, a mikro-világ univerzális értéket nyerhet.

A sarkon leállva tanakodtak,
kezében egyikük, míg beszélt,
hanyagul rögöt tartott,
a másik cigarettát,
a többiek lustán egy hulló csillag
útját bámulták.

(Domonkos István: Mese)

Ez a néhány sor arról tanúskodik, hogyan válik egy jelenetből, egy „lusta képből”, egy egész világérzés credója, mire használható fel a költészet ilyen előnye.

E néhány példa a különbségekről azt is megmagyarázza, hogy mit értettünk azon, amikor a költészet és a filozófia különbségeiről szölvünk. Ezek után, azt hiszem, nyugodtan beszélhetünk a már említett egységekről is, anélkül, hogy félreértés esnék.

A háború utáni jugoszláviai magyar költészetben az első kísérlet arra, hogy valaki a létezés radikális kritikáját transzponálja költői képekbe és ugyanakkor a költői alkotás a lét radikális kritikusa is legyen, Ács Károly néhány versében mutatkozott meg, amikor felvetette a csönd és a szavak viszonyát. Igaz, ez a költő, talán Mallarme vagy valamelyik Mallarme-követő példájára, a csöndben csak a szavak kérdését látta, és a csönd nem kapta meg a megfelelő dimenziókat, a megfelelő félelmetes dramatikai erőt. Pedig amikor Ács leírja azt, hogy „csendkeresztfán”, bizonyára a csönd sokkal jelentősebb erejére gondolt, a Nemlétező Szavára, amelyet nem lehet szótani gyakorlatokkal megoldani. De a legjobb Ács-versekben ez az erő megkapta a maga igazi szerepét, és ezzel modern költészetünk első darabjai jelentek meg. (Érdekes, hogy Ács versei annak idején nem kapták meg a minden bizonnyal kiérdemelt méltatást. Legjelentősebb kritikusa is afféle tudós költőt lát benne — pedig hol van az Ács keserű cinizmusától —, aki a városi ember problémáival birkózik.) De ezekkel a versekkel bukkan elő modern költészetünk első ere is.

5) CSENDKERESZTFÁN

Ács Károly mélyen cinikus lélek. Néhol ez a cinizmus már a bizarrság felé hajlik.

... szinte fáj, hogy semmi sem lehetetlen.

Mondhatnám azt is, meghaltam, de mindegy,
hisz elkerülte hullámat megint egy
ujj, pedig én azt hittem, nekem intett.

S talán ez a cinizmus adhatott szárnyakat neki, hogy jobb verseiben elérhessen a lényeges dolgokig, a csöndig és a halálig. Ám Ácsban sohasem volt akkora metafizikai vakmerőség, hogy a halállal is őszintén szembenézzen, ezért csak a csend fojtogatta mindörökké.

... ha verset kérsz, a csendet
nehéz verssel taposom...

S a csend ad neki inspirációt is:

Nem bírom tovább a csendkeresztfán,
szeretnék más lenni kicsit.

Ez a pár verssor néhány fontos dologról győz meg bennünket, amelyek karakterisztikusak Ács költészetére. Az első a cinizmus, amelyet közömbössége engedélyez számára. Valóban nem könnyű a költő számára azt leírni, hogy „szinte fáj, hogy semmi sem lehetetlen”. Ehhez az alapálláshoz kell egy adag közömbösség. Ez biztosítja azonban sorainak hidegségét, szenvedélytelenségét is. Ács valóban szenvedélytelen költő, akiben ez az erő annyira félelmetes tud lenni, hogy megöli a verset is. Mert szerintem tévedés lenne azt hinni, hogy Ács azért publikál olyan kevés verset, mert nagy nála a múgond. Ha nem is a leglényegesebb, de mindenesetre az egyik fontos ok az, hogy hiányzik belőle a szen-

vedély inspiráló tüze. Persze, a hallgatás leglényegesebb okainak gyökere még mélyebben van és biztos, hogy nem a „poeta doctus” óvatossága idézi elő. Az idézetekből láthattuk, hogy Ács fontos költői fogalma éppen a csönd. De sehogy sem látjuk költészetéből azt az utat, amely eddig vezette. Ez az út homályba burkolózik. Mert ami a moralitást illeti, ott Ács rendkívül szemérmes költő: fegyelmezett és nem akarja beismerni a vereséget, sem azt az utat, amely oda vezette. Nála a csönd: puszta szükségszerűség, gyengébb verseiben pedig egyszerűen adott valami. Amikor Rilke elért az Abgrundig, ahogyan Heidegger mondaná, előtte elpanaszolhatta még:

Nicht sind die Leiden erkannt,
Nicht ist die Liebe gelernt.

S épp ezek a fájdalmas felkiáltások hiányoznak ebből a költészetből. Mindig az az érzésünk, hogy Ács elhallgatja, nem meri bevallani őket. Mi csak a végeredményt ismerjük meg: a csöndet. Azt hiszem, sokkal autentikusabb lenne ez a költészet, ha felszabadultabb lenne, vagyis benne maradna az is, hogy hogyan, mi okból borult rá ezekre a versekre a csönd, miért fojtogatta őket. De — s ezt írásunkban már emlegettük — ennek a költészetnek sincs múltudata, Ácsnál csak a jelen egzisztál. Egyszóval, Ács „terméketlenségének” tulajdon szemérmessége az oka. E költészetből hiányzik egy természetes adottság, a vergődő, szenvedő ember jajkiáltásai. Talán akkor a némaság, a csönd is autentikusabb lenne.

De véleményem szerint Ács hallgatásának van még egy oka, amely nem költészete belső logikájából adódik, hanem a mi világunk „süket fülei” okozzák. Mert ki kíváncsi a költő szavaira a jugoszláviai magyar szellemi életben? Még annyira sem kíváncsi senki, hogy feltegye a kérdést: kinek írunk, minek írunk stb. Persze nem subjektív jellegű kérdésekre gondoltam itt, hanem olyanokra, amelyek bizonyos filozófiai, társadalmi, szociológiai dimenziókból indulnak ki. Létezésünk e problematikus jellegét csak később fejtették ki a költők, amikor Koncz István az *egérút* anatómiáját rajzolta meg, vagy amikor Tolnai Ottó a vers lényegét is problematikus szituációba helyezte:

azért írom neked ezt a verset
mert úgysem tudod elolvasni
mert különben sem érdekelnek
a versek

-----
félek a vers szelétől
félek a vers végétől
félek
hajótöröttként akarok hanykolódni
rajta és lassan alásüllyedni
úgy hogy észre se vegyem, mikor
fulladok bele

(Tolnai Ottó: Doreen 2)

De még nem tartunk itt, inkább csak ennek az útnak a perspektíváját akartuk megrajzolni. Fontos volt azonban megtenni ezt, mert Ács még hallgatásának a perspektíváját sem állítja elénk. Talán azért van az,

hogy Ács verseinek a világa meglehetősen statikus. S ahol minden statikus, ott a világ sokkal egyszerűbb, kevés a motívumok, lehetőségek, megvalósulások belső kombinációja, kevés a téma, a lehetőség arra, hogy a költő megmutatkozzon.

De ugyanezek a problémák vonatkoznak a másik „hallgató” költőre, Pap Józsefekre is.

Ez a költő azonban jóval ártatlanabban figyeli a világot, mint Ács Károly. Valami konok erő tevékenykedik benne, hogy megnevezze ebben a csöndben a világ leglényegesebb dolgait. Úgy érzi, a sok szó sérti őket, s vakvágányra tereli. Konstrukciókat teremt, hogy a dolgokat ősi fogantatásukban villantsa meg, de a dolgok kelepécét tartogatnak a költő számára. A példa minden bizonnyal Vasko Popa volt, aki a dolgok pusztá fenoménját kereste, és néha egy kis kavics sima felületében meg tudta találni az egész világot. S hogy ez miért nem sikerült Pap Józsefnek, azt hiszem elég világos számunkra. Vasko Popánál minden kis kavicsnak, tárgynak komoly múltja van. S ez a múlt leginkább nemzeti múlt, néha hissé vallásos-misztikus is. Ezenkívül az ősi népi motívumok, akár tartalmi jellegükkel, akár nyelvi varázsukkal szintén megadják a dolgoknak a hátterét, a faktúrát. De Pap József egyedül van önmagával, önmagára van ítélve. A múlt itt sem egzisztálhat, de hogyan is egzisztálhatna? S csak akkor vesszük észre, hogy bár Pap József technikailag, elvileg igen szenzibilisen halad ezen az úton, mégis más világba ér el. S ez a világ összedől, mint egy kártyavár, a sorok, versek szétesnek, a tárgyak függetlenek ettől a költészettől.

Ekor megáll a költő romba dőlő világa előtt és panaszkodni kezd:

Mert látásunk vizslái megcsaholják
Az állhatatos homály minden lépését

Mert az értelmetlenség ütötte néseket
Betömjük szavaink kemény ércével

Mert hirtelen haragunk tenyerével
Az epétlen oszlopok arcába csapunk

Mert a szívek bolygótávközébe
Vakmerő tempeszünk hídját ékeljük

Mert erőnk partjait áttörve
Megbolygatjuk a megférés fehér körét

Mert alázatunk homokóráját
A türelmetlenség tűzébe vetettük

Nem lesz nyugodalmunk haló porunkban sem

(Pap József: Kihívott némaság)

Ez az első panasz a jugoszláviai magyar költészetben, a szellem itt ismerte be először vereségét, a tehetetlenség érzése itt lett metafizikai élménnyé, igaz, még eléggé absztraktan, elvontan, amelyet a későbbiek során Tolnai Ottó a *homo ludens* groteszk abszurdításával, Dömonkos István pedig egy apokaliptikus elánnal egyre konkrétabbá tesz, de persze úgy, hogy ennek a konkréttá tevésnek még is lesz az ára: az öntu-

datosodás. De ezt az árat fizeti meg az örökké hitet cserélő Gál László is, aki a *hét muskátli* négy szimbólumában egyszerre szembe találja magát a halállal, vagy pedig Fehér Kálmán, aki a Panaszt metafizikai princípiummá emelte.

Ám ez az öntudatosodás már új lapja a jugoszláviai magyar költészet kérdéseinek.

(Folytatása következik)

GYÜMÖLCSSZÁLLÍTMÁNYOK AZ ÉJSZAKÁBAN

TOLNAI OTTÓ

CERUZÁVAL ÍRT VERS

Ma (dátum) ennyi meg ennyi óraker
Ha eléd csúsztatom a versféleséget
Azért mégis csak bolond nagy dolognak
Kellene történni véled
Függetlenül attól hogy
Ceruzával íródott
És még egyszerűbb is lehetne

X-szel jelölném azt a pontot
Aminek ezt a bolond nagy dolgot
Kellene kíváltania barátom.

ÖRJÁS ÁLLATOK

Cigaretta dőznimon
Egykor orvosos doboz lehetett
Cseh papirosba csavarok
A hegyoldalban kaptam egy velazquezes figurától
Nádszipkám is pontosan a csomónál lemetszve
Bugylibicskám
Rovignóban kaptam amikor jelentéktelenebbnél
Jentéktelenebb ajándékokkal leptük meg egymást
Zsebkendővel jeggyűrűvel könyvvel
Tintakék olasz nyakkendőmön
Kis *jugokoža* kalendáriumomon
Ezer év múlva meglehet
Örjás állatok nyomait vélik majd
Felfedezni az emberek
És úgyszintén zakóm ételmaradék-foltjait is
Valami szörnyű tarajos interkontinentális nemiszervű
Állat nyomaként hordozzák gipszbe öntve ide-oda
A múzeumok miópás custosai

Szakállamat meg két szénhegy közé
Préseit lankás
Arannyal csorgatott páfránytengerének vélik

Ezer év múlva meglehet

EBÉD UTÁN

Egyik kezemben a sarló alakú ezüstkefével
Másikban a nehéz morzsástállal
Az asztalhoz lépek
Zavartan mutatom szerszámaimat
Az emberek megértően mosolyognak
És a terítőre dobják
Véres hegyű fogvájóikat

GYÜMÖLCSSZÁLLÍTMÁNYOK AZ ÉJSZAKÁBAN

Éjtél után feljededek
Mintha felszaladt volna a lázam izzadok
Lerázom számba teszem a kis lázmérőt
És kiállok így meztelen a balkonra

Hatalmas sötét teherautók
Cirádáik elől-hátul felcsavarva
A gyümölcsszállítmányok
Hamvas bőrükön hammat

Az intenzív gyümölcssillat ébreszthetett fel
Ma talán végre valami jeges húsú
Új gyümölcs is érkezhettek
Amiben mint egy prizmaiban
Átrendeződik hiányos fogsorunk

Ismét lerázom a hőmérőt
A pohárba háromszívesbe teszem
És mellette a rádión cédulát hagyok

„Reggel én megyek piacra”

EMBRIONÁLIS PÓZBAN

Ma a fürdőkádban
Tenyeremen vizsgálva csalánillatú szennyemet
Már megint bőrt váltottam
A tisztavirágtól tanultam
Most foltos vagyok mint egy ejtőernyős
Csigaház-köldököm végre jól kimostam
Megijedtem
Többé talán már nem is fogok arra
A magas sziklák között utazni vonattal
Máskor legalább évente jártam
A fehér kőzet verejtékező
Kék erezete alatt vacogva

Tényleg barátom szörnyű lenne
Többé már nem utazni arra vonattal

Kisujjammal még mindig köldökomban
Embrionális pózban
A víz alá merültem

Bőrfoszlányok sperma
Végén sörtével acélszórspirál

Ú J A B B A N

Papírnyomatékom a 10 dekagrammos rézkörte
Piruláim

Az asszony kígyó-karkötője
A hosszú fülű singapore-i Buddha
És egy tüskés gesztenyéből főzött törlogumi
Igen és egy törlogumi
Ugyanis újabban néha
Kedvem kerekedik
Egy-egy írásjelet törölni

Azelőtt szivarom parázsával
Egettem hibáim

E L S Ő N E K

Mert ha netalán nem tudnátok
Ott a bolondkocsi mögött
Én hasogattam szét elsőnek
Pörge kis vizes bárdommal
A törökméz hegyeket

E Z Ū S T N Y Í L Á S

Szarvasagancsból fűrészelték
Télikabátom gombjait

A nagy kendermagos állat díszét
Éppen furkálni kezdhetette a szű

És nekem nagyon fontos
Hogy ezt mindenki tudja
Nem tudom miért
De legtöbbször csak azért maradok
Az utcákon még a legnagyobb hófúvásban is
Hogy mindenki alaposan szemügyre vehesse
Hasamon e zománcos fenékű agancstálakat

Egyedül csak azon tűnődöm
Véletlenül nem női gombok-e

Mert akkor én is hasonlóan jántam
Mint az a perfekt eszperantó
Aki halott felesége sárga
Télikabátjában mászkál
És tonkának szűk ezüstnyílásán önti magába
A napi alkoholadagot

MINT A GYEREKEK

Mint ahogy a piros rongyot nyelt békáknak
Szalmaszálat dugnak a fenekükbe a gyerekek és

Fújják

Fújják

Valahogy úgy fújtam fel én is a nyelvemet

Plotty

Plotty

Ismét kiugrottam talpam alól

Beállt kórusába

Am ha feljön a hold

Mi költők

A mákk kemény kalapjával

A tücskök kutyák békák szamarak

Nagyobb összeállításában inkább

A palapuha galambhangokat szólaltatjuk

ÉJ

Napnak véelve a napraforgót

A róka mind kicsépelte fekete magját

ESŐ

A szakadékok most megtelnek

Majd mélyebbre hasadnak

De pisztráng nem ólálkodik

Szépen szeplősen

És bakelitcsülkű vadak sem

Ugranak ilyenkor át elvékonyodva

Mint máskor a tú fokán

Valahol messze rejtőznek

Fejükön kés formájú gyümölcsök nőttek

A szakadékok most megtelnek

Mind mélyebbre

Majd kettéhasadnak

VIRÁG-TÉR

Arra a kis agrámi térre emlékezem

Ahol télen nagy hóviharban

Üvegkalitkában árulták

A szegfűt

És már korán gyertyát gyújtottak

Arra a kis térre
Ahol annyit ácsorogtam hiába

Senki sem dobott pénzt puha kalapomba
Amit különben szememre húzva viseltem

Arra a kis agrámi térre emlékezem
Ahol mint egy némafilmen
Kapkodva futkározva
Vásárolták a virágot az emberek

LASSAN HÚZZÁK FEDÉL ALÁ SZÁRNYUKAT

Esténként fekete rovarok repülnek be
Az ablakon papírajaimra
Lassan nehezen húzzák fekete fedél alá
Sárgahártyás szárnyukat
És ugyanolyan nehezen bontják
Ha ceruzám feléjük közeledik
Sokszor úgy kell félretaszítanom őket
Vagy beljebb kezdeni a sort

Valaki azt mondta
Még sosem látott ilyen lusta rovarokat

Szemük fekete sejtrendszerét bombázom
Apró-cseprő tárgyaimmal
Míg sakktáblává nem hullik elém

Odaát
Állát mint egy gyümölcsöt
Szépenvált tenyerére helyezve
Ő ül

O

Ha majd az orvosok
Egész a torkodig felvágják hasad
És csöpp pergamenfejű
Albérlőd elhagy
Megkeményedik lábszárában a csont
De az sem lesz baj ha apja
Nevének kezdőbetűjét veszik fel
Mint egy kis gatyát a lábak
Kivezetem az útra
És az egyik eperfa tövében
Mután szűcsgombával jelet rajzolok homlokára
Megadom a víz-irányt
Valamint a csillagot

GOLFPÁLYÁT NYÍRTAM

Babakocsira emlékeztető masinámmal
Míg az elvtársak új botjaikat
Ásítózva egymás hátán próbálgatták
Golfpályát nyírtam

Úgyesen kerülgettem a fagyos gyantájú
Marha nagy tobozokat

Lent már vízre ütötték a napot
Mint egy tojást

És hálistennek egyáltalán
Nem lett létrás

Angyalt nyírhat így a fenti fodrász

TENGERICSIKÓ

Most már függetlenül mindentől
Még a sómarta zsalugáterek mögött is
Nevetgélünk muszáj
Bolondozva kell császkálnunk
Szanaszét a világon

Télen meleg
Nyáron hideg országokban

S legfeljebb csak messze kint sírhatunk
Mint a halászok
Akkor búcsúzáskor nagy vörös tenyerükön
Csöpp tengericsikót adnak
A szeplős kis szeplőteleneknek

Ceterum censeo Carthaginem esse delendam

A TENGER

De most végképpen hagyja
Békén ezt a vacak vizet versem
Elégszer próbáltam hozzáadni
A legeslegnagyobbhoz
Mert máskor így valahogy kezdtem volna

A végtelen víz pontosan felezi pupillád

KÖRÉNK IS KÖRT RAJZOLTAK A VÍZEN

Azon a kis szigeten szerettünk volna élni
Egyszóval messze az emberektől
Már ahogy az lenni szokott.

Ő rajzolni tanította volna a gyerekeket
Annál is inkább mivel már volt is némi adottságuk
Szabályos köröket tudtak rajzolni maguk köré a vízen

Én meg hosszú évekig vártam volna
A nehéz bortól
Fátyolos szemekkel
Ébenfogakkal
Sókristálypagodákkal dobhártyámon
Orromban a szamáristállók bűzével
Egy-egy érdekesebb sort

Am a gyerekek körénk is kört rajzoltak a vízen

A FUTAKI ÚT PLATÁNJAIRA

+

Gipszes zsákból
Színpadunkra gyúrtuk így az oszlopokat
Hogy a király felvonulása után
Mi sapkáinkat dobáljuk
Még álmunkban is éljenzünk
Könnyen félretolhatjuk őket
És felhőpintjük a kupákban
Maradt nedűt

+

Az a fakir típus ott
Farzsebében pikulájával
Kettéfűrészesli kővér kígyóját
A hulló sárga porvére
Puhán takarja szandálját

+

Termésüket az aszfaltra verték a madarak
Dús fű nőtt
Kétoldalt gázlómadarak tátogtak
Letoltuk nadrágunkat
Fejest a fű közötti kék aszfaltba
Nevetve lubickoltunk segítségért kiáltottunk
Majd amikor lustán a hullók is
Közénk dőltek
A házak meg mint nagy hajók rendeződtek
Utánunk libasorba
A tenger felé vettük utunkat

+

Valami csodálatosan borzasztó
Trópusi betegségeken eshettek át
Egykor az őshazában

Mert az órák közötti szünetekben
A klottkötényes kislányok
Hozzájuk dörzsölték libabőrös
Labdányi farukat

+

No de hát különben is
Professzionális feladatomban lett volna
Versbe foglalni e platánokat
Ahogy szimpatikusan
A cellulózgyárok segítségével totyogtak

M A R A D - E

Marad-e majd egy kis csigaház
Lila labirintussal
Puha testünknek
Mert hát csorba szarvunkra
Almát szűrhetnánk
És majd lassan közeledhetnénk
Mint egy csiga
Csillogó nyálkás utat mutatva
Az ébredőknek

P I E T A

Weöres Sándornak

Égre feszített két stewardess

Pipaszár lábaim verstenger mossá
Hal vezérli halálhoz

Lyukashúszfilléres-felhőn lesem a világot

P A S Z T E R N Á K

Csónak-mellkas feszült kék félgömbnek
Üvegcsőcsontozat pattant
Az orgonában jelentéktelen gyári hiba volt

Sárga főleg zöld nyaka körül kis vörös

Kalaptűgyöngyszeme keresztben
Magába szűrt

A hangyák több irányból indultak
Sav spriccelte a hírt
„Jégvirágkarc a napon”
„Lepottyant”

Sarummal kezemben a piacra futottam
Gyümölcs virág
Bajszos halak zománczatlan cserép

Mint egy kis drótfülű naftalinhasábot
A fűbe
Vigyázva engedtem melléd versemet

KAVAFISZ ÉS RIMBAUD

Később biztos hallottad
Ő is járt városodban
Igaz már aranyövvvel a derekán
És biztos el is robogott melletted
Éppen csak megsértve nehéz sárga szárnyadon
Egy fekete kört
Ahogy estefelé a meleg fal mellé lapulva
Motyogva osontál

KIK EZEK A SZÉP KARCSÚ GYEREKEK

akitől nyugodtan újrakezdhetik az egészséget?
Mindegy hanyadszor,
fogalmuk sincs mi is kezdődhetett.
Pedig kár,
újraindításaitok zseniálisak.
Jó magam is szeretem emelvényeitek fenyőillatát,
fent körül az esőcsatornák sok mocskos galambját.
Beszédeteket hallgatva szép kis tereinken
sokszor elsírtam magam, habár könnyzacskóm,
akár nemiszervem már régóta csak port fúj mint
a mérges gombák
És állítólagos jóhiszeműségeitekről sem igen tudják mi az.
Mégcsak unintelligens figuráknak sem tartanak benneteket.
Szóval tőlük valóban nyugodtan ismét újrakezdhetitek az egészséget.
És talán még magyarázkodni sem lenne muszáj.

Hiszen hármassugró alkat mind,
átlátszó nagy füleikkel mint a nyírfák,
milközben farkuk a trapézra csavarják,
ők tán látják kék sátorunk szellőztetőlyukját.
De nem kíváncsoznak tintába fulladt csillagok közé csak
ide-oda
ide-oda

Megnyugtató e hintázás.
Grafitkörmeikkel lúdtalpunk vakarják.

Magukat mint egy lágy görög szobrot
pattanás heg nélkül
mirólunk mintázták.
Csak derékban találták megnyújtani a kópiát,
innen a thermafrodita vonás.

Nekünk tetszik ez a kis túlzás,
a hintázás vájt gyomruk. Jól jött,
hogy minket is összekevertek veletek,
akár asszonyainkat.

Ó nagy szükségünk van ezekre a gumilábtörlőitekre karcolt
szép karcsú gyerekekre.

Kik ezek a szép karcsú gyerekek?
Egérutunk ők!

Hármasugró alkat mind.
Átlátszó nagy füleikkel mint a nyírfák,
miközben farkuk a trapézra csavarják...

Szerelmesek vagyunk lágy kópiánkba,
az ide-oda lengő piétába.
Valahogy tisztábbak fogalmaik.
Gömbök,
vízkörök,
fekete selyemfonál,
amivel a szívet varrják,
a nemiszervet herélés után.

Kik ezek a szép tőlünk jóval szentelenebb karcsú
gyerekek akikkel maholnap magatokra hagyunk benneteket?

ELHAGYOTT MÁRVÁNYBÁNYA FALÁRA

Mint a maják
Teljesen ismeretlen vagy
Nem is létező ok miatt
Elhagyni
Elhagyni ezeket az égig érő csillogó
Fehér falakat
Rozsdás zsiráfokra emlékeztető
Emelődarukat hagyva szanaszét

Vasfogaik között sastojasok

Itt hagyni csak úgy ezeket a mammutkockákat
Amikkel talán ilyen üres órán
Lótusz-ülésben maga a megváltó pilkáz

Ezt tanulni ereszkedem le
Le a rozsdás zsiráfok nyakán
Fél kézzel sastoját ütve pofámba

Szerencsére itt van egy hajításnyira
Kihalt városkánktól
Nem messze a víztől
A fácánosan innen

A horpadt hangárok mögött
Az olajbogyónál

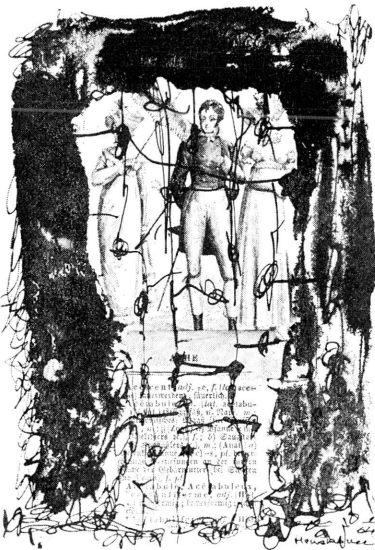
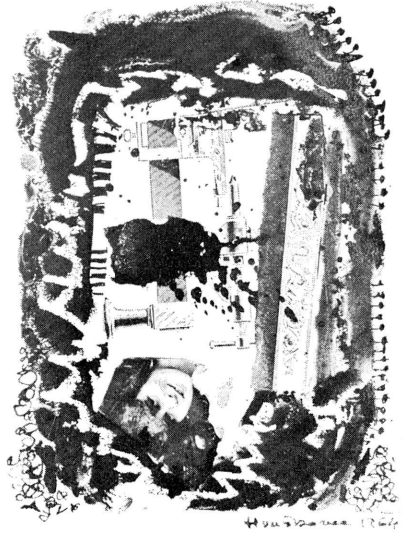
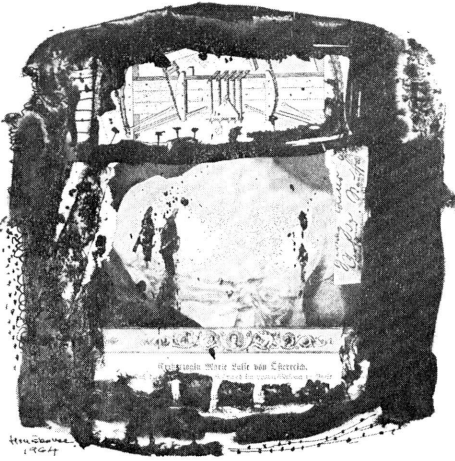
„Hová mész már megint”
„A bányába”
„Legalább vinnéd a puskád”

Ezt tanulni

Persze van amikor egyúttal
Nagydolgom is végzem
Ha ugyan már a sasfészekben nem teszem
Közben válogatott prasnyaságokat
Firkálva az egekig érő
Csillogó hófehér falakra

Tehát mint a maják
Nagy dolgokat hagyni ott

„Hol voltál”
„A bányában”
„Ez már mégis csak pimaszság
Latrinát csinálni a márványbányából”
„Ez kétségtelenül pimaszság
De ott legalább nem húzódnak
Az ember bőré alá
Vércseppszemű kis bogárkák”

TOMISLAV HRUŠKOVEC

„Collage I, II, III, IV” — 1966

ARC, MAGASABBAN, MINT A FÖLD

BRASNYÓ ISTVÁN

MENET

Feladtuk a harcot, ha egyszer értelmetlenné váltunk
magunknak. Mi lesz
a sorsunk?
— már senkit sem érdekelt,
egyikünket sem gyötörték többé rossz érzések.
A falak tövében
hangyák végtelen sora vonult:
meglepett bennünket
e példás menetelés, céltalan értékek felé
a forróság ellenében.
A mellettem vizslató bajtárs erőt vett magán,
a napba tekintett és elindult egy rommá vert
szobortalapzat irányába.
Néhol
átgázolt a hangyák kígyózó szalagán, mely épp arra
valahol kezdődött, nekünk
egyelőre
még ismeretlen helyen.
Jó volt nézni magabiztos, szőke fejét,
kékellő magassággal a háttérben.
Mindenki megszimatolt valamit, és a kíváncsiság
magával ragadott bennünket.
A szép
magas bajtárs
csizmájával a kövek közé rúgott a halmaz tetején,
s mindjárt láttuk,
hogy a hangyák menete megszakad.
A fészük! — kiáltott, és karjait a levegőbe lendítette.
Mi rávetettük magunkat
a hangyákra
és eszeveszetten törni, taposni kezdtük
rendezett soraikat.
Nem sokáig bírtuk.
Kimerülten dőlünk
a házak árnyékába és el-elfúló hangon szitkozódunk.

ÁRNYÉK ÉS FŰ

E dél lezárt arányaiban
mindenünk.
Mindenünk: íme, van még utunk
a sötétedés felé,
Én fű lennék, te árnyék és
levetnéd ruhádat.
Én fű!

A VÉGÁLLOMÁS

Jobbról a sánpár és
a horizont
lezárt sorompói,
amerről a szél fúj
a homokfüggöny gördül.
Tenyeremből
az álom kihullik;
minden nap végállomás,
mint a szomorúság
második napja —
acélos galambok felhők
rojtjai közt.

NEHÉZ NAPOK

Mielőbb vissza. Az árapály felső lépcsőjére,
a kilátás biztonságához.
Ahogy lassan elfordul alattunk a föld
és titokzatosan feldomborodik.
Ó, ti régi hajók, harmadnap éhezés után
ha egyszer kezünk közelében végre kikötöttetek
áttöri homlokunkat a villamos szirénák hangja.
Egyetlen panaszszavunk sincs.
Szeretni fogjuk ezt a földet mindhalálig.

VERŐFÉNY

Nyugtalan a csönd. Csak a halak
gerince feszül.
Telnek a kádak a kékség foszforával.
Egy ház,
és a tétlen láthatár két
rácsa közén
fejünk riadó szakadékja.
Lejjebb,
hol a sok karcsú csónak
a partot
nyilazva eléri,
a hínáros víz

nagy körben kiszélesedik.
Innen már nincs menekvés.
Itt már lángot fog a hőség.
Esélyeinket mérlegeljük
és tanakodunk.
A koraest szirtjei barlanggá idomulnak
és az aknák sóhajjal teli.

A FALON TÚL

Nehéz lesz
megértetnem magamat.
Mert én a falon
túlról vagyok,
s közismert dolog, hogy
akik a falon túlra valók,
azok a szokásostól
lényegében elütő nyelvet
beszélnek.
Valamiképp természetesebbet
és érthetőbbet is ennél,
amelyen
én most szólok.
Másodszor pedig,
az a nyelv bővebb folyású:
egy vég nélküli felkiáltás,
igen,
pontosan egy vég nélküli
felkiáltás.
És mennyi mindent
ki lehet vele fejezni,
bár célja — talán
nincs is:
kérdés, vagy válasz stb.
értve ez alatt
e dolgok kifejezetten rejtett
természetességét.
A kérdés és a válasz egy.
Tudom,
mert onnan jövök.
A falon túlról jövök,
esküszöm.
A levegőben ott
számtalan kiáltás perzsel.
Olyan ez, mint szélcsendes
időben az ég.
Mondhatnám úgy is, hogy néma,
vagy — hogy megszokott.

L A P

Eltöltöttem minden napomat
és ezt hivatalosan, papírokkal is
tudom bizonyítani.

Mindenik napomat, egy híján,
és ez az utolsó:
egy nagyon hosszú, reményeségektől
elkülönült, mégis
nagyon kecsegtető nap,
bár számomra csekélység — hiszen
rajtam kívül telik
megbízhatatlanul.
Most,
ahogy latolgatom, épp annyi
időm van még,
hogy nyugodtan végigszívhatok
egy ólmos és nehéz füstű
cigaretta.
Künn a pirkadatban már
kigyúltak a lombok és a mennybolt
éjszakája
mélyen a földbe harap.
Egy egészen nehéz nap következik,
amikor tárgyilagosan,
lehetőleg komplikációk nélkül
be kell fejeznem magamat.

A J E G Y

Valami módon mindig fontolóra veszem
ezt a súlyt, ezt
a különbséget.
Semennyiért sem szólnék róla
senkinek; ha megkérdeneznek,
egyszerűen vállat vonok: magamra
maradok vele.
Magára hagyom magamat vele.
Szép.
Szép így élnem.
Szórakozott létemre még
sohasem fordult elő, hogy megfélelkezzen
teljességéről.
Valami módon mindig
fontolóra kell vennem ezt a
súlyt,
ezt a különbséget, még ha egészen
elhatárolható is tőlem, vagy
attól, aki kérdez.

S O R O N K Í V Ű L

Még le-fel járok itt
egy ideig.
Nem várokozom; sohasem is vártam
vallakire,
valamire. Voltaképpen nem is vagyok tisztában ezzel a
szóval, hogy: várni.

Kimondom, de a hangkévéből
nem tépi ki fülem
az értelmet.
Talán múlik, tűnik.
Talán.
Errefelé hűvös szél jár, a fennsíkron tolongó szél:
a délutánok sem olyan csendesek
mint másutt,
fáradatlan a hajókötelek nyüzszítése.
Még le-fel járok egy ideig,
megtéveszteni magamat ezen a félszeg
utcán, hol
kőszőnövények dermedt síkja
valamint
gátak homokpadjai találkoznak.
Majd egy óvatlan pillanatban berúgom
a kaput,
és nagyképűen
kulcsra zárom magam mögött,
kulcsra zárom magam mögött a kaput és az utcát...
elérhetetlen leszek
a holdsütötte parkok és temetők közén.

ESTE

SAFFER PÁL

A nagy háború után volt néhány évvel. A régi városban jártam, ahol valamikor érzelmeim voltak a hegyek, rettegéseim a szakadékok, az eszmék fölöttük a hidak és nem láttam, hogy minden lapos.

Akkor, a nagy háború után néhány évvel, a régi városból éjfél tájt indultak a vonatok, hogy reggelre a világba érkezzenek.

Ősz volt, amikor ott jártam és este. Esett az eső. Nyirkos hideg szél vadászott a fák ágai között a lehullani nem akaró levelekre, megzörgette a boltok redőnyeit, a meglazult régi cégtáblákat, amelyek már semmit sem jelentettek, és fodrozta a süppedő aszfalton gyülekező víztócsákat.

Leeresztett ablakredőnyei és csukott spalettái mögött a város már aludt. Semmi olyan nem volt a messzi éjszakában, ami ébren tarthatta volna. Még az utazni készülőket is lefeküdtek egy kis álmodni az éjfél felé vonatindulásig. Ilyenkor csak valahol a konyhákban lehetett világosság, ahol az asszonyok elemózsiát és meleg holmit csomagoltak a kopott bőröndökbe, azután leültek és a lámpafénybe bámulva várták az órát, amikor majd befekhetnek a távozó meleg helyére. A régi városban ez így volt szokás már évtizedek óta, de az utcáról nem lehetett nyomát látni, mert a konyhaablakok csak az udvarokra, csak egymás felé nyíltak.

Kint csak az utcasarkokon égett sárgán a lámpa, és az üres utcán csak a milicista virrasztott. Beállt valamelyik kapualjba, onnan figyelte a félhomályt és a semmit, és hallgatta, két esőhullám között, hogyan süvít egyenletesen a szél, amely szinte megállás nélkül, láthatatlan áradatként ömlött valahonnan a messzi, csak képzeletben elérhető hegyekből a sötét síkság végtelen térségeibe. Néha elsétált ugyan a milicista a sarokig és vissza, de nem sok értelmét láthatta a dolognak, mert utána bebújt ismét a kapualjba és egyéb dolga híján várta a váltást.

Nagyon öregnek éreztem magam azon az estén. Úgy tűnt, hogy évtizedek óta ismerem már ezeket az ázott utcákat és mindent tudok a régi városról, annyira, hogy el is mehetek.

Ezért az éjfél tájt induló vonatra vártam, hogy reggelre a világba érkezem vele.

A város lefüggönyözött, vak ablaksorai között a kávéház volt az egyetlen hely, ahonnan világosság féhérlött. Meglehet azonban, hogy csak

én láttam ilyen fehérnek ezt a világosságot és hogy ez a fény és fehérség tulajdonképpen a múltból eredt, amikor nagyok, erősek és felnőttek voltak a szememben azok, akik oda jártak.

Ők persze már nem voltak, vagy ha voltak is még, megkoptak, összezsugorodtak, feleslegessé váltak, mint a régi cégtáblák a csukott redőnyök fölött.

Megkopott a kávéház is. A háború vége felé olajjal kenték a parkettát, és a tisztek pisztollyal lövöldöztek a csillárba.

Bizonyos, hogy a fény a múltból eredt, az emlékezetből.

A négy sor asztal előtt csak a pincér maradt a régi, a kaszírónő a pénztárnál és a söntésben a csapos.

Akkor, a nagy háború után, már nekem is szabad volt oda járnom. Felnőtt lettem, magányos és idegen. Mégis, amikor beléptem az esős éjszakából, úgy tűnt, hogy melegbe léptem be, az erősek, a felnőttek, a nagyok közé. Talán ezért is mentem be.

Amikor beléptem, a fehérrel terített asztaloknál csak néhány ember ült. Ismeretlenek. Bizonyára vonatra vártak, mint én, vagy ha nem, hát húzták az időt, hogy ne kelljen felmenni az emeletre a mosdószagú hotelszobába, a rézgömbös csikorgó ócska ágyba, amely már csak arra volt jó, hogy szemléltesse, mi volt itt hatvan év előtt előkelő.

Ismertem ezeket az ijesztő szobákat, amelyekben megalázottnak, kiközösítettnek, elhagyatottnak érezte magát az ember, és tudtam, hogy oda ezen az estén csak a nagyon erősek vagy a nagyon magányosak tudnak felmenni.

Az idegeneken kívül ült benn néhány helybeli is. Kopottak voltak, borostásak és szomorúak. Másképp talán nem is lettek volna itt. Ők is utaztak. Minden este menekültek az ősz, a síkság, a csukott ablak-sorok elöl, de csak ideig. A vonatok éjfél tájt nélkülük mentek el.

A sarokban egy lány ült. Egyedül. Előtte félig telt pohár, a kezében cigaretta. Fiatal volt, értelmes arcú, és mereven nézett az ajtó felé. Lehet, hogy ő is vonatra várt és nem tudta, hogy valamikor itt csak egyféle asszonyok ültek egyedül az estében. De az is lehet, hogy tudta és félt. Talán azért is nézett olyan mereven az ajtó felé, mintha várna valakit.

Egy asztal, egy ember. Mindenki egyedül. A pincér is egyedül volt. Állt egymagában a söntésnek támaszkodva, és üres tekintettel nézett el az asztalok fölött. A kaszírónő a körmeit reszelgette, a csapos a söntés mögött poharakat mosott. Mindenki hallgatott.

A köszönésem senki sem fogadta. Az idegenek nagy széttárt újságjaikba mélyedtek, a helybeliek a poharukba bámultak, a pincér pedig szó nélkül fogadta a rendelést, hozta a kávé és ment vissza a helyére, a söntés elé.

Emlékszem, valamikor hangos volt esténként a kávéház. Újságot itt csak délutánonként olvastak. Nagy bambusztartókba fogott újságokat olvastak kávé mellett az idevalósiak.

Este inkább az idegeneké volt a terem, és az idegenek akkor a vigécek voltak, akik ismerték egymást. Itt ettek, beszélgettek, együtt vár-

ták a vonatot, elpolitizáltak a pincérrel, vagy kifaggatták a helyi újságok felől, az emelvényről szólt a zene, és a város csukott, hideg ablaksorai elsüllyedtek valahol messze a meleg és világos termen kívül.

Ezek a nagy háború utáni idegenek nem voltak kereskedelmi utazók, nem ismerték egymást, és nem is akartak ismerkedni. Sokan utaztak akkoriban és az ember nem tudhatta, hogy rangbelivel kerül-e össze. A pincér azonban egészen bizonyosan nem volt rangbeli. Nem volt mit mondani neki.

Zene sem volt. Az emelvényen néhány üres kottatartó nyújtogatta a nyakát, mintha szembe akart volna szállni a fütca gonosz ablakszemeivel, amelyek sötétben és alattomosan lestek be a függönyök fölé.

Csak az eső zavarta meg néha a csendet, ha szélről kergetve végigvágott a nagy tükörablakokon, vagy az újságok, ha lapozáskor megcsörrentek valamelyik idegen kezében. Ilyenkor zászlóként és a magányosságban értelmetlenül lobogott róluk az egész oldalas nagy fekete cím, amely szerint a dolgozók egysége a végső győzelem záloga.

Ahogy ott vártam, ahogy telt az idő, egyre inkább úgy éreztem, mintha be sem jöttem volna az utcáról és hogy a várostól csak a vonat menthet meg.

De az éjjél még messze volt.

A mozdulatlanságot nemsokára esemény törte meg: kinyílt az ajtó. Előbb azt hittem, hogy a szél nyomta ki. A pincér is azt hihette, mert elindult, hogy becsukja. A résben azonban egy hunyorgó szempár jelent meg, majd benyomult az egész ember.

Pelyhedző állú fiatal legényke volt, rövid sofőrbundában, amelyen még csillogtak az esőcseppek. Tétován nézett körül a teremben, mintha keresne valakit, azután meglátta a lányt, az arca felderült, és egyenesen feléje tartott.

Amikor a fiú az asztalához ért, a lány arcán alig észrevehető mosoly futott át. Csak addig élt ez a mosoly, amíg megszületett. Utána elnyelte a közönyt.

A fiú leült, és mondott valamit a lánynak, röviden, mintha azt mondta volna, hogy „cudar az idő”. A lány bólintott, és egyetlen szóval válaszolt, mint aki azt mondja: „tudom”.

Így dobálództak egy ideig a szavakkal. Közöttük egyre nagyobb lett a szünet. Azután a fiú a falakat kezdte bámulni, a lány pedig a cigarettája parazsát, és nem beszéltek többet.

A teremben mindenki megértette, hogy a lány nem a fiú miatt nézte az ajtót.

Az idő múlt. A fűtőházból már olykor behallatszott egy-egy útra készülő mozdony pöfékelése, és vele ismét bejött a város.

Eszembe jutott, hogy milyen elviselhetetlen itt őszben, éjszakában valakire várni, valakire, aki nyilván nem jön el soha, mert az éjszakában szerteágaznak az utak.

Mindenki úgy tett a teremben, mintha nem törődne a fiúval meg a lánnyal.

Az idegenek leengedték az újságjukat, mintha belefáradtak volna az olvasásba és a falakat nézték, amelyeken papírcsíkokon feliratok dísz-

legtek: „Új vendéglátóiparunkkal előre a szocializmusba!” Így a fiú meg a lány a látókörükbe esett.

A feliratokat egészen bizonyosan nem látták, mert egy arcizmusuk sem rándult.

Az is bizonyos, hogy szerették volna tudni, ki a lány, mert sokáig és mereven néztek egy irányba, ha nyíltan nem is mertek feléje fordulni. Valaki megláthatta volna és különben sem lehet tudni, hátha nem is az a lány, akinek gondolják. Hátha valami elvtársnő, aki vonatra vár és nem fogadta el az ágyat, amelyet a régi város asszonyai az almaszagú szobákban az átutazó elvtársnőknek készítenek. Mert ismertek ők olyan elvtársnőket, akik még az éjjeli szállást is megvesztegetésnek tartották.

Láttam, hogyan ért meg bennük a gondolat, valahányszor valamelyikük az újságot maga elé kapta.

A helybeliek nem voltak ilyen félenek, de ők is tartottak a lánytól. Valahányszor rápillantottak, nyomban a pohár után nyúltak és felhajtották a tartalmát, mintha valami rémet akarnának vele elűzni maguktól. Lehet, hogy az asszonyra, a családra emlékeztette őket a lány, arra, hogy odakünn vár rájuk valaki, ha más nem, hát a város, amelyből nincs menekvés.

Ilyen rohamok után a pincér hívás nélkül, szótlánul, új teli poharat rakott eléjük, azután, mintha mi sem történt volna, visszament és neki-támaszkodott a söntésnek. Néha lehajtotta a fejét és ideges rángás futott rajta végig. Csak később jöttem rá, hogy ilyenkor nevetett.

Hogy min nevetett, a korhelyeken, az idegeneken, a lányon, rajtam, önmagán vagy egyszerűen csak azon, hogy mindenki úgy tett, mintha nem hallaná a szelet és az esőt és nem látná az éjszakát a függönyök fölött, azt még ma sem tudom. Csak azt tudom, hogy különös volt, amint nevetett. Kísérteties.

Fél tizenegy elmúlt már, amikor másodszor is kinyílt az ajtó. Nem úgy, mint először, hanem erélyesen, magabiztosan. Három ember jött be kedélyesen noszogatva egymást: egy ősz hajú, egy középkorú és egy fiatal, akinek kedves, mosolygós gyerekarca volt. Csak azoknak lehet ilyen arca, akiket mindenki kedvel és akiket még senki nem bántott meg.

Helybeliek voltak, mert nem volt semmilyen csomagjuk, de különböztek a többiektől, a korhelyektől. Hangosan beszéltek meg, hogy hova üljenek, hogy levessék-e az esőkabátot vagy sem, és amikor végre leültek, úgy helyezkedtek sokáig a székeken, mint a mester, aki a művét próbálja.

Jelenlétükben a pincér is megváltozott. Amikor bejöttek, könnyedén meghajolt, hangosan köszönt, és amíg az asztaluknál rendelésre várt, szalvétáját elegánsan egyik karjáról a másikra dobálta.

Azok hárman pedig sokáig tanakodtak, mintha senki nem várakozott volna miattuk, és végül, mindhármuk nevében, az ősz hajú mondta be a rendelést. A gyerekarcu pedig kedvesen mosolygott hozzá.

A pincér visszatérére várva hallgattak és hideg vizsgálódó tekintettel körülnéztek a teremben. Az idegenek közül néhányan nagy előzékeny fejbólintással köszöntek feléjük, és ők egy szinte beidegzettnek tűnő

mozdulattal biccentettek vissza. Egy pillanatra úgy tetszett, mintha a lányon megakadt volna a tekintetük, de egyéb jelét nem adták annak, hogy észrevették. Csak a gyerekarcú pillantása időzött rajta valamivel tovább, mint a többieké, de azután az is tovább siklott. Amikor pedig a pincér megjelent a kávéval, abbahagyták a vizsgálódást, egymás felé fordultak, halkán beszélgetni kezdtek, és nem vettek észre többé senkit.

Az volt az érzésem, mintha egy ideig test képződött volna, amely kiválik a terem légköréből. Azután megértettem, amit talán ők maguk sem tudtak: hogy a város küldte őket. Nem volt neki elég, hogy a függönyök fölött belesett az ablakon. Ők pedig úgy viselkedtek, ahogy a város küldötteinek kellett.

Én így éreztem, de nem tudom, mit érezhettek az idegenek, amikor ezek hárman bejöttek. Valószínű, hogy fel nem ismert hideg fuvalatként meglegyintette őket a magány.

Mert ők nem a saját jószántukból ültek itt, mint a helybeli korkelyek. Délelőtt bizonyosan a hivatalokat járták, ahol szívélyesen és tisztelettel fogadták őket, ahogy a vidéki vagy a fővárosi elvtársakat fogadni illik. De délután, amikor az irodák kiürültek, fölöslegesnek érezték magukat a városban, és bizonyára elmentek volna, ha lett volna mivel.

Lehet, hogy ilyenkor az utcákat járták, s ha találkoztak valamelyik hivatali ismerőssel talán csodálkoztak is, hogy miért nem olyan szívélyes hozzájuk, mint délelőtt. Amikor pedig este lett és a kivilágított ablakokra egymás után húzódtak függönyök, rolók, bizonyára azt gondolták, hogy azért fáznak, mert a kabátjuk alá bebújt a szél.

Én ismertem a várost és az estéket, és tudtam, hogy nemcsak a szél hideg, hogy ők velem együtt halottak holnap reggelig vagy az éjjeli vonatindulásig, hogy kivetett bennünket a lefüggönyözött ablakok mögötti világ, amelynek képviselői ott ültek egymás felé fordulva.

Tudhatták ezt valamikor a vigécek is, és ezért teremtettek maguknak külön világot esténként itt a kávéházban. Ez volt az egyetlen lehetőség. De a vigécek már nem voltak sehol és nem tanúskodhattak róla.

Ha pedig a vigécek tudták, tudta a pincér is. Talán el is mondta volna a mostani idegeneknek, de nem kérdezték tőle.

Azok hárman is érezhették a teremben levő nagy idegenséget, de nem segíthettek. Talán ezért is bújtak annyira össze, hogy ne lássanak és ne halljanak.

Csak az idegenek nem tudták. De lehet, hogy nem akarták tudni, és úgy tettek, mintha nem bántaná őket az elhagyatottság.

A korhelyeknek pedig akkor már ez is mindegy volt.

Ahogy telt az idő, azok hárman továbbra is a figyelem középpontjában maradtak. Az ősz hajú, mintha beszédet tartana és kiszáradt volna a torka, időnként felemelte a poharát és ivott egy korty vizet. Ilyenkor abbahagyták a beszédet, a középkorú áhítatosan nézte, hogyan iszik az öreg, a gyerekarcú pedig nézelődött, és a tekintete igencsak a lány felé tévedt.

A lány egy ideig úgy tett, mintha nem venné észre, azután egyszerre, váratlanul, mosolyogva viszonzta a pillantást.

A gyerekarcú ekkor, mintha csak erre várt volna, odahajolt a másik kettőhöz és nevetgélve mondott nekik valamit. Azok előbb megütközve néztek rá, azután az ősz hajú válaszolt neki. Ő elpirult, hevesen magyarázni kezdett, de a társai valami fanyar nevetéssel csak a vállukat vonogatták. Ezután ismét a lány felé nézett, és nyíltan, szemérmetlenül ránevetett.

A sofőrbundás csodálkozva nézte ezt a játékot. Hol a mellette ülő lányra, hol a gyerekarcúra pillantott, azután beszélni kezdett a lánynak. Megeredt a szava, mint a rossz diáknak, ha a tanár figyelmetlenségen kapja, de a lány nem törődött vele. Tekintete a gyerekarcú pillantását vadászta, és a sofőrbundás, amilyen hirtelen rákezdte, úgy el is hallgatott.

Ekkor döbbenhetett rá, hogy milyen jó az, ha van kúhoz szólni az esteben és arra is, hogy már késő. Egy ideig még ült mereven, mintha semmi köze nem lenne a lánynak, azután hirtelen felállt, begombolta a bundáját, köszönt, és gyors léptekkel kiment az éjszakába.

A lány bólintással viszonzta a köszönését, de nem nézett rá.

Azon kaptam magam, hogy gyűlölöm a lányt és a gyerekarcút, mert azt hittem, hogy csak az esős, lucskos őszökön, csak a régi városban válik kettő találkozásánál mindenki idegenné.

A sofőrbundásnak már talán az emléke is eltűnt a teremből, amikor ismét nyílt az ajtó. A milicista jött be. Szigorú, hivatalos volt a képe, talán azért, hogy észre ne vegyék, mennyire unja kint a magányt és az éjszakát. Szalutált, azután odaállt a pincér mellé és mondott neki valamit. Az szomorkásan bólintott, mint aki azt mondja, hogy „ilyen az élet”, és nyomatékkal szalvétáját egyik karjáról a másikra vetette.

A milicista kezdte szemügyre venni a termet. Tekintete közömbösen siklott egyik asztaltól a másikig, amíg a lánynak nem ért. Ekkor egy kérdő pillantást vetett a pincérre, de az lesütötte a szemét.

Nézte a lányt. Szemmel láthatólag ugyanúgy nyugtalanította őt is a kiléte, mint az idegeneket, de ő bátrabb volt, mert azt hitte, hogy nem kockáztat semmit. Némi fontolgtatás után kihúzta magát és már épp indulni akart a lány asztala felé, amikor észrevette a hármakat. A lendület egyszeriben megtört. Ismét a pincérre nézett, mintha szemére vetné, hogy nem figyelmeztette a hármak jelenlétére, azután a kezét a sapkájához emelte.

A hármak közül az ősz hajú méltóságteljesen bólintott a tisztelgésre, és a milicista tétlen maradt. Tekintete még el-eltévedt a lány felé, de már semmi hajlandóságot nem mutatott arra, hogy odamenjen hozzá és igazoltassa.

Ekkor a lány tekintete kereste meg az övét. Egy ideig farkasszemet néztek, keményen, mintha mindegyikük egy igazságot védene, azután a milicista lassan elfordította a fejét, és egyre gyakrabban pillantott az ajtó felé. Azon túl az éjszakába látott, a városra, amelynek igazságát nem védte meg.

Lehet, hogy ettől lett nyugtalan. Minden látható ok nélkül előbb a sapkáját kezdte igazgatni, azután a derékszíját húzta meg néhányszor, majd megtapogatta, hogy megvannak-e a gombjai. Végül, mivel egyéb tennivalója nem maradt, tisztelgett a hármaknak, köszönt a pincérnek és kilépett az éjszakába.

Az ősz hajú most nem viszonzta a köszöntést, a pincér hosszan utána nézett, és amikor az ajtó becsukódott mögötte sunyin lehajtotta a fejét.

Valamikor régen ismertem egy ilyen pincért. Reggel baktatott mindig haza, falfehéren, álmosan, amikor mi iskolába mentünk. Mindig megállított bennüket, a fiától kérdezett valamit, néha adott neki pénzt uzsonnára, azután ment tovább.

Ő mesélt egyszer alkonyatkor a konyhában, mielőtt szolgálatba ment volna, az utazókról, akik nem csak urak, mint a városbeliek, hanem úriemberek.

Mi sokáig tanakodtunk azon, hogy mi lehet a különbség az urak és az úriemberek között, de gyerekfejjel nem tudtunk rájönni.

Most, ahogy néztem ezt a másik pincért, azon gondolkodtam, hogy eszébe jut-e így a söntésnél álldogálva egy ablak, amely mögött most egyedül vetkezik a felesége és talán a tükörbe néz, hogy megszámlolja a szeme alatt szaporodó ráncokat; és azon is, hogy úriembernek tart-e valakit itt a teremben.

Számára ez fontos kérdés lehet, mert itt van minden este.

Amióta itt voltam, a milicistán kívül senki nem állt szóba velem, csak a rendelést morogták el. Az idegenek még az újságjukat is magasra tartották, mint valami pajzsot, amely véd minden tekintettől és közlekedéstől. Lehet, hogy elfelejtették már, mi áll a címlapon. A pincér nem felejthette el, mert a nagy fekete betűk szüntelenül eszébe juttatták.

Ő pedig itt esetleg csak a csapossal meg a kaszírnökkel lehetett egyetemben. Az sem valószínű, hogy győzni akart volna, mert az egyén győzelme mindig magányt jelent, ő pedig tartozni akart valahova, hogy ne maradjon egyedül, megfeszítve a benti és kinti világ között.

Lehet, hogy ez a pincér is mesélt valamikor valakinek az utazókról és már rájött, hogy ez a benti világ itt tulajdonképpen nem is létezik. Itt mindenki csak úr és mindenki egyedül van.

Lehet, hogy ezért hajtja le a fejét, amikor nevet.

Úgy látszik, az idegenek sem egyformák és nem egyformán bírják a magányt.

Amikor a milicista kiment, a teremben még nagyobb lett a csend, mint volt és meglassúdott az idő. Csak a hármak pusmogása hallatszott, és ez olyan volt, mint amikor víz folyik valami láthatatlan tartályba. Csak hallod a szüntelen, egyhangú csurgást, és mégis érzed, hogyan emelkedik lassan, kérlelhetetlenül a víz, hogyan közeledik a tartály pereméhez.

Jó negyedóráig tarthatott így a csend, és akkor az egyik idegen váratlanul felállt. Körülpillantott, hogy nézi-e valaki, azután tétovázva, mint valami alvajáró, elindult a hármak asztala felé. Amikor odaért, kissé meghajolt, kezeit dörzsölve mormogott néhány szót, majd — látva, hogy a hármak érdeklődve felpillantanak — egészen közel ment, a középkorú székének támlájába kapaszkodott, és bizalmasan az asztal fölé hajolt.

Nem tudom, mit mondhatott, de láttam a vállvonogatásokat, a szét-tárt kezeket, láttam, hogyan vörösödik lassan az ősz hajú arca, azután egy éles, parancsoló hang hasított a csendbe:

— Nem tudom. Jöjjön holnap az irodámba...!

Pedig nyilvánvaló volt, hogy az idegen nem holnap és nem az irodában akart valamit, hanem most és itt akarta megtörni a csendet és a feszültséget, amely egyre nőtt, és amelyet nem bírt már elviselni.

De ha ezt nyíltan megmondta volna, a válasz bizonyosan ugyanilyen éles és elutasító lett volna, mert a világot, amit teremtettek maguknak, a hármak nem bírták és nem is akarták megbontani.

Bizonyos, hogy az idegen meg is értette ezt, mert szó nélkül, szégyenkezve kotródott vissza a helyére.

A többiek néhány kárörvendő pillantást vetettek feléje, és úgy látszik, levonták az egészségből a tanulságot. Ismét az újságjaikba temetkeztek.

Csak a pincér ment oda az elutasítottához. Takarítgatni kezdte az asztalát, és kérdezett tőle valamit. Bizonyára azt, hogy mit kíván. Lehet, hogy úriembert sejtett benne.

Az idegen nem is válaszolt neki.

Újból álmos csend lett úrrá a kávéház fölött. Az állomáson már tolatni kezdtek a mozdonyok, amikor a gyerekarcú intett a lánynak, hogy üljön át hozzájuk.

Az nem válaszolt, de lassan készülődni kezdett. Aprólékosan összeszedegette és megnézegette minden holmiját, azután felállt, és mintha semmi köze nem lenne a gyerekarcúhoz, a kijárat felé indult.

A gyerekarcú előbb meghökkent, de hamar feltalálta magát. Felállt, és néhány lépéssel a lány előtt termett. Valamit mondott neki, amire a lány bosszúsán válaszolt, de a gyerekarcúnak nem kellett több: megereedt a szava, beszélt gyorsan, megállás nélkül, hogy a másik szóhoz ne jusson.

A lány hallgatta a szóáradatot, arcán a bosszús kifejezés előbb csodálkozásnak, azután valami belenyugvásfélének adott helyet, és végül ellenkezés nélkül hagyta, hogy a férfi karonfogja és az asztalukhoz vezesse.

Amikor megálltak az asztal előtt, a két idősebb úgy nézett fel rájuk, mintha kísértetet látna. Azután a középkorú lassan emelkedni kezdett, lehet, hogy üdvözölni akarta a lányt, de az ősz hajú haragos képpel sziszegett valamit feléje, mire ez visszahuppant a székre. Végül, üdvözlés helyett mindketten csak bólintottak és az eddiginél is mélyebben merültek a beszélgetésükbe.

Az előzmények alapján a gyerekarcú alighanem másmilyen fogadtatást várt, de nem vette nagyon szívére a dolgot. Vállat vont, és széket tolt a lány mögé. Amint leültek, ismét beszélni kezdett. Csak annyi szünetet tartott, hogy két kávé rendeljen, azután mondta tovább, mosolyogva, kedvesen, bizalmasan.

A lány egy ideig félve pillantgatott a másik kettőre, de látva, hogy azok nem vesznek róla tudomást, egyre többet figyelt a gyerekarcúra, azután végleg döntött: amikor a pincér letette elébe a kávé, még egy utolsó, aggodalmas pillantást vetett a beszélgetőkre és az ablakra, ame-

lyen sirregve csapott végig az eső, azután letette a táskáját a kezéből, teljesen a fiatal felé fordult, és elmosolyodott.

Néhány idegen ekkor tüntetően elfordult, és nem nézett többé a hármak asztala felé. Az ősz hajú látta ezt és arcát egy pillanatra harag torzította el. A gyerekarcú nem vett észre semmit. Ő csak mosolygott, beszélt, és egyre közelebb hajolt a lányhoz.

Nem tudta, hogy a város nem tűri a lázadást és hogy a síkok itt lefelé törnek meg.

Az idegenek is a város szövetségesei lettek. Hogy miért, azt talán ők maguk sem tudták. Meglehet, hogy fájt nekik, hogy másé lett a lány, akit nem is kívántak igazán a magukénak.

Mintha bennem is sajgott volna ilyen keserűség. Olyan ez, mint amikor az ember megszokja, hogy csak messziről bámulhat egy képet, azután egyszeriben jön valaki, aki meg is érinti. Ilyenkor úgy tűnik, mintha elvettek volna tőled valamit.

Lehet, hogy az idegeneknek nem voltak ilyen gyerekes képzelgéseik. Kemény férfiakként látszottak. Az ő szemükben valami komolyabb lehetett a lány. Talán a magány legyőzhetőségének jelképe. Minden férfi hordoz a tudata mélyén valamit abból az ösztönös felismerésből, hogy csak a nő oldhatja fel a körülötte felgyülemelő, fojtogató idegenséget.

De az idegenek túlságosan komolyan vették a világot, amely értékrendeket rak a legegyszerűbb emberi kapcsolat elé, és elvont jelképet, eszményt csinál belőle.

A lány letépte magáról ezt a nimbuszt, és ezért az idegenek szemében elbukott.

Bizonyára ismét levonták a következtetést, hogy az ember csak a magányában sérthetetlen, mert az újságok a magasba emelkedtek.

Nekem úgy tűnt, hogy kint az éjszakában a város vak ablakai gonoszul nevetnek.

A szomszéd utcában a toronyóra tizenegyet ütött. A helybeli korhelyek, akik addig szótlanul ittak és látszólag nem törődtek semmivel, felkapták a fejüket, és idegesen mozgolódni kezdtek.

Az óraütésen kívül nem volt rá semmi látható okuk.

Nekem egy gyerekkori emlék jutott az eszembe:

Ilyen viharos őszi éjszakákon, így tizenegy óra felé az apám mindig felébredt, felkelt az ágyból, kiment, és körüljárta a jószágot. Nem volt rá semmi oka, csak megnyugtatta önmagát, a jószágot is, és jólesett az éjszakai séta. A nehéz dunyha verejtékes melege után bizonyosan kellemes volt, üdítő az arcba csapódó hűvös szél és eső. Jobban lehetett utána aludni.

Idővel ez annyira szokásává vált, hogy akkor is felkelt minden éjjel, amikor az istállóban már rég nem volt jószág.

Lehet, hogy a korhelyekbe is ilyen beidegzett szokás rándult bele, amikor az óra tizenegyet ütött. Igaz, a külsejükről ítélve nem látszott valószínűnek, hogy valaki vagy valami még az ő gondoskodásukra számítana.

Bizonyára ők sem emlékeztek már a nyugtalanságuk eredetére, és ezért szégyenkezve, bocsánatkérően néztek körül, amikor magukhoz tértek, de a pincéren kívül nem volt, aki fogadja ezt a tekintetet. Ő pedig odament az asztalokhoz, elvitte az üres poharakat, és megtöltve hozta vissza őket. Ez megnyugtatóan hatott. A korhelyek tudomásul vették, hogy az esős, hideg, lefüggönyözött világ egy ideig még kívül marad. Hogy meddig, arra nem gondoltak.

Ez volt az előnyük mindannyiunk előtt.

A gyerekcarcú meg a lány közben egészen összelepedtek, és ettől szembetűnővé vált a kettőjük közötti különbség.

Mert a gyerekcarcú gyakran, hangosan és feltűnően nevetett. Hallatszott, hogy ezt a nevetést nem önmagának szánta, nem is a lánynak, hanem azoknak, akik nézték őket.

A lány csak mosolygott. Különös, meleg, egyszerre gúnyos és anyás mosolya volt. Olyan volt ez, mint a színházi néző mosolya, amelyben a mesébefeledkezés öröme mellett egy kis gúnyos rezzenés alakjában ott virraszt az öntudat és nem engedi, hogy a csinált érzések hulláma teljesen összecsapjon az ember fölért, nehogy az est múltával meztelen és védtelen maradjon a hideg előtt.

Úgy éreztem, hogy mindenki látja ezt, még az idegenek is, és hogy a lány alakja ismét megnőtt, meleget sugárzott a teremben.

Hogy nem lett egészen eggyé, ismét mindenkié lett.

Csak a gyerekcarcú nem látta ezt. Nem is akarta. Ő csak a saját diadalát akarta látni mások szeméből. Azokhoz tartozott, akik önmagukat mindig mások szeméből olvassák ki.

De hiába jártatta körül pillantását a teremben, mindenki keresztülnézett rajta: a pincér, a korhelyek és az idegenek. Mintha megbánták volna, hogy a lányt, az idegenséggel való szembeszállás egyetlen lehetőségét elárulták az imént az idegenségnek.

Talán ezzel a hideg fogadtatással lehetett magyarázni, hogy a gyerekcarcú hirtelen a két társához fordult, kezét a karjukra tette, és úgy beszélt nekik, a lány felé intve, nevetve valamit.

A következmény mindenkit meglepett:

Az ősz hajú egészen a gyerekcarcú felé fordult, felháborodva mondott neki valamit, és kezével idegesen félkört irt le a lány felé. Szinte hallatszott, amint sziszegi: „Van neked kivel beszélgetned. Hagyj békén bennünket!”

A társa nem szólt semmit, csak kihúzta karját a gyerekcarcú keze alól és bólogatott. A lány is bólintott. Mintha azt mondta volna, hogy nem kell túl sokat kívánni az estétől.

A fiatal azonban nem értette a dolgot. Arcáról hirtelen lehervadt a mosoly, és úgy nézett körül a teremben, mintha álomból ébredt volna. Nem szokta meg a rendreutasítást, és nem tudta hogyan viselkedjen. Úgy látszik ekkor kezdett csak derengeni előtte, hogy tulajdonképpen egész idő alatt egyedül volt a lánnyal és szembe állt velük az egész terem. Egyedül maradni valakivel azonban csak azok képesek, akik önmagukban is meg tudnak állni. A gyerekcarcú erre szemmel láthatóan képtelen volt.

És összeroppant.

Hiába vette át a lány a szórakoztató szerepét, hiába beszélt neki mosolyogva, anyásan, ahogy a durcás kisgyerekeknek szokás, ő csak a számára érthetetlen kudarcot érezte, lecsapta a fejét, és hallgatott.

A teremben mozgás támadt. Mintha az idegenek feltűnően krákoztak, köhécseltek volna. Némelyikük, úgy tűnt, az újságját lobogtatta.

Örültek, hogy a gyerekarcút rendreutasították.

Nemcsak a vetélytárs bukása fölötti öröm lehetett ez. Komoly férfiak voltak az idegenek és nagyobb bűnét láthatták a gyerekarcúnak, ha a büntetésnek ennyire feltűnően helyeseltek.

Úgy látszik, felismerték, hogy a gyerekarcú a rend ellen lázadt, ezt pedig ők, akik éveken át döntötték a rendet, most már nem tudták elviselni.

Még az sem számított, hogy ez itt most nem az ő rendjük volt, hanem a városé, az éjszakáé, az ősz hajúé, aki csak reggel áll velük szóba az íróasztala mögül, és a lefüggönyözött ablakoké, amelyek őket nem fogadják be.

De még voltak annyira forradalmárok, hogy érezték az úrt, ami a jelenet után maradt a teremben. Az úrt, ami a rend győzelme és a lázadás bukása után mindig megjelenik és amit előbb-utóbb valaminek vagy valakinek be kell tölteni.

Ezért a helyeslő mozgolódás csakhamar elhalt és a várakozás csendje követte, amelyben csak a város dobolta még esőkarjaival a maga kónok engesztelhetetlenségét.

Azután betöltődött az úr.

Látva, hogy a gyerekarcú nem válaszol neki, a lány abbahagyta a beszédet, egy ideig töprengve nézett ki a függöny fölött az éjszakába, azután, mint aki utolsó próbára szánja el magát, közel hajolt a fiatalhoz, sűgött neki valamit, és talán hogy szavának nagyobb nyomatéka legyen, kezét a férfi karjára tette.

Az eredmény azonban más lett, mint amit várt: az érintésre a gyerekarcú szinte megrettenve hőkölt vissza, azután ijedten körülnézett a teremben.

Ekkor a lány is belátta, hogy nincs tovább. Mosolygott még, de valahogy lemondóan, mint aki mindent már előre tudott, és lassan szedgetni kezdte a holmiját. Pontosan úgy, mint amikor a saját asztalánál készülődött. Azután hirtelen elszánással felállt, és köszönt az ottmaradóknak.

Az ősz hajú és a társa szinte szívélyesen bólintottak neki, de a gyerekarcú nem köszönt. Fel se emelte a fejét.

Látva, hogy hiába várja a szót, a lány kifelé indult. A pincéernél megállt, fizetett, azután kinyitotta az ajtót.

Úgy tűnt, hogy szándékosan hagyta sokáig nyitva, hogy bejöjjön az est és az eső. Ott gombolta be a kabátját és hajtotta fel a gallérját a nyitott ajtóban, majd hosszan felnézett az égre, mintha onnan akarná leolvasni, hogy mi vár még rá, azután lassan kilépett az éjszakába.

A terem fellélegzett. Mert amíg a lány ott állt, a hideg, nyirkos őszi szél bejött, elárasztotta a termet és mindenkit megremegtetett.

Mégis, amikor becsukódott az ajtó, azt hiszem, mindenki gondolata a lányt kísérte felte a nyirkos éjszakában, csak a fiatal törődött még mindig önmagával.

Alighogy kiment a lány, ő nyomban ismét a társaihoz fordult, szólt hozzájuk, s közben furcsán mosolygott, mint aki azt mondja, hogy „így kell ezt csinálni”.

De hiába volt minden. Azok úgy beszélgettek tovább, mintha ő ott sem lett volna.

Ekkor furfanghoz folyamodott. Odaintette a pincért, és a jelenlétében kérdezett tőlük valamit. Bizonyára azt, hogy mit isznak, mert mind a kettő tiltakozva emelte fel a kezét. Szólni akkor sem szólt egyik sem.

A pincér meghajolt, visszavonult, a gyerekarcú pedig előbb magába-roskadt, azután erőt vett magán és az asztalra könyökölve úgy tett, mintha rendkívül érdekelné a beszélgetés.

Csakhamar elunta azonban a figyelmet, mert amazok továbbra sem törődtek vele, és felébredt benne a dac. Ismét odaintette a pincért, és indulatos mozdulattal elővette a pénztárcáját. Fizetni akart. A pincér kérdő pillantására az asztalra mutatott, jelezve, hogy mindent fizet, de a két kéz ismét tiltakozóan magasba emelkedett. Ott is előkerültek a pénztárcák.

A gyerekarcú megadta magát, és engedelmesen két kávécsészére mutatott. Az övére és a lányéra. Ekkor kapta a kegyelemdőfést: a pincér mondott valamit, és a lány csészéjét félrehúzta, jelezve, hogy az fizetve van.

Egy pillanatig szinte tátott szájjal bámult, azután lassan, foltokban ütközött ki arcán a vörösség, de nem szólt semmit. Kinyitotta a pénztárcáját, és fizetett.

Néztem a függönyök felett beleső feketeséget, és régi kivégzési ceremóniák jutottak eszembe. Megértettem, hogy a bárd suhanása, a hurok szorulása már inkább az életben maradók miatt volt szükséges, mint minden következetesség.

Mivel fizettek, nem volt mit várni tovább. A két idősebb készülődni kezdett, azután felálltak, begombolták a kabátjukat, és elindultak. Már néhány lépésnyire voltak az asztaltól, amikor az ősz hajú megállt és mondott valamit a társának. Az visszament, szólt a gyerekarcúnak, nőgatta, hogy induljon, de választ nem kapott.

A két távozó ekkor összenézett, szinte egyidőben vontak vállat, és elindultak a kijárat felé. Úgy tűnt, mintha a gyerekarcú egy kicsit megemelkedett volna a székén, hogy utánuk menjen, de azután erőt vett magán.

Azok ketten pedig szilárd léptekkel mentek, és nem fordultak többé vissza. Ütközben az idegenek hangosan köszöntek nekik, és a pincér meghajolt, amikor elmentek a söntés előtt. Mozdult is, hogy kinyissa előttük az ajtót, de nem volt rá szükség. Az ősz hajú előbb érte el a kilincset, és tétovázás nélkül kiléptek az éjszakába.

Az idő már jócskán előrehaladt és az idegenek, úgy látszik, jónak látták követni a példát, mert egyenként kezdték hívogatni a pincért,

fizettek, vették a kabátjukat, azután, mint valami mentőövbe, belekapaszkodtak az aktatáskájukba, és mentek: ki fel a hideg, mosdószagú hotelszobába, ki a vasútállomásra.

Mereven, felemelt fővel mentek az idegenek, abban a hiszemben, hogy ők érintetlenek maradtak és senki nem vette észre, milyen magányosak, milyen kitaszítottak voltak ezen az estén.

Úgy mentek, mintha senki nem tudná, hogy mi vár rájuk odakünn, pedig minden ajtónyílásnál besuhogott a terembe a szél és az eső.

Amikor a társai elmentek, a gyerekarcú odaintette a pincért, és pálinkát rendelt. Az elsőt azonnal felhajtotta, és nyomban kérte a másikat. A pincér egy pillanatig tétovázott, mintha figyelmeztetni akarta volna valamire, de azután szó nélkül hozta az italt, és ment a dolgára. Hívták az idegenek.

Csak egy idegen nem mutatott semmi hajlandóságot a távozásra. Az, akit az ősz hajú elutasított. Mintha ő sem akart volna kudarccal elmenni innen.

Aggódva figyelte, hogyan issza a gyerekarcú egymás után a pálinkákat, és a harmadik pohár után lassan, oldalogva odament hozzá. A gyerekarcú akkor a nagy, lucskos tükörablakot nézte és a székeket, amelyeken a társai ültek meg a lány. Az idegenről, aki fölébe hajolt és monoton, atyáskodó hangon beszélni kezdett hozzá, nem vett tudomást.

Lehet, hogy az idegen bátorításnak vette a hallgatást, mert kihúzta magának az egyik széket, azt amelyiken a lány ült, és helyet akart foglalni az asztalnál. Nem sikerült.

— Takarodjon! — mordult rá jó hangosan a gyerekarcú, és az idegen úgy ugrott fel, mintha parázsba ült volna. Akart valamit mondani, az ajka megmozdult, de a bátorságából már csak egy szemrehányó pillantásra futotta és arra, hogy méltósága utolsó maradványait őrizve, erőltetett lassúsággal eloldalogjon.

Amint az asztalához ért, ő is hívta a pincért. Fizetett, vette a kabátját, táskáját, mint a többiek, de nem olyan emelt fővel ment. Az ajtóban megállt, visszanézett, és nekem úgy tűnt, hogy a tekintete riadt volt és szomorú.

A pincér csak akkor kezdett nevetni a maga hangtalan módján, amikor becsukódott mögötte az ajtó.

Egy ideig ismét csend lett a teremben. A vasútállomásról most már szinte szünet nélkül hallatszott a mozdonydohogás és a kocsik ütközőinek csattogása.

A gyerekarcú már az ötödik pálinkát itta.

Azután a pincér elkezdte rázogatni a korhelyeket, akik az asztalokra borulva aludtak. „Zárunk!”, kiabálta bele egyenként a riadt, üres, valóságot kereső szemekbe, és ha valamelyikük nagy nehezen felállt, kitámogatta az éjszakába.

A gyerekarcú úgy tett, mintha nem hallotta volna a figyelmeztetést: üres poharát megemelte a pincér felé, de az csak megrázta a fejét és neki is odaszólt, hogy „Zárunk!”.

Emez elvörösödött, keményen letette a poharát, lehet, hogy vitatkozni, követelőzni akart, de meggondolta magát.

Mintha még reménykedne valamiben, megvárta, hogy a pincér az utolsó részegét is kidobja, azután körülnézett, a teremben, ahol addigra kettőnkön kívül már csak a kaszíráló, a pincér meg a csapos maradt, és bólintott, mint aki megértett mindent.

Nem várta meg a következő felszólítást. Felállt, pénzt dobott az asztalra, begombolta a kabátját, és kiment. A járásán nem látszott meg, hogy ivott.

Amikor kiléptem az ajtón, a vasútállomásra épp befutott a fővárosi gyors.

Közelgett az időm.

Körülnéztem. A félhomályos utcán senki árnya, az esőtől csillogó aszfalton senki léptének nyoma nem látszott. Csak a sarkon a lámpa alatt feketéllett a milicista alakja. Még nem jött neki a váltás.

Gondolkoztam, hogy merre mehetett a sofőrbundás, a gyerekarcú, az ősz hajú vagy a lány, de azután eszembe jutott, hogy úgyse értem utol soha senki távolodó lépteit ezen az aszfalton, ilyen éjszakákon.

És különben is. Minden utca a földekbe torkollik. Ott pedig süvölt a szél, és az elhagyatottság szobraiként fekete szárkúpok áznak az éjszakában.

A város ablakai vakok. Sietni kezdtem a vasútállomás felé.

Futottam.

Ki kellett érnem idejében, mert úgy éreztem, hogy a városból ezen az éjszakán indul az utolsó vonat a világba.

A KÉP

HORNYIK GYÖRGY

Ketten mentek az elhagyatott poros országúton. Két férfi.

Lábuk nyomán apró porfelhők szakadoztak fel a mozdulatlan levegőbe, és még akkor is a föld felett lebegtek lassan szétterülve, ritkulva, mikor már rég a látóhatár szélén jártak.

Két napja mentek együtt. Két napja, hogy találkoztak.

Köröskörül az út mentén learatott táblák, hőségtől repedezett szántóföldek. Sehol egy szalmakazal, fa, távoli ház.

A nap kegyetlenül sütött az égen, kíméletlenül lövellte sugarait a kiégett tájra.

A hátizsák kopott szíja vörösre dörgölte az alacsony szőke ember izzadt vállát. A magasabbnak vörös karikák vibráltak szeme előtt az út porában.

Menni kell előre ezen az őrjítően szürke, unalmas úton, mert nincs visszatérés.

Talán estére találnak vizet, de lehet, hogy csak holnap. Mindegy. Nem szabad visszafordulni.

— Meleg van. — A hátizsákos megtörölte homlokát; kezefején elnyúlt szőrök sávja mutatta az izzadtságot. Megnyalta: sós volt, sós és keserű.

— Éhes vagyok. Ennünk kellene valamit — mondta a másik, és tompán bámult maga elé az útra. Sovány arcán megrándultak az izmok. Erősen összeharapta az állkapcsát, és megnyújtotta lépteit.

Nem, nem szabad most gyöngének lennie; két évig tervezte a szökést, két éven át figyelte, mikor melyik börtönőr van szolgálatban, mikor váltják egymást, melyik éber és melyik szunyókál. Két éven át törte a fejét, hogyan fogja levetni csikos rabruháját és honnan szerez majd civilruhát. Pontosan kitervezett mindent. Sikerült. Tudta, hogy sikerül, rögtön tudta, már akkor, mikor túljutott a falon, s az innesső oldalon a híd alá rejtőzködött verejtékező homlokkal, miközben a rendőrségi kocsi szirénázva száguldott el fölötte.

Nem, nem szabad most gyengének lennie. Eddig minden sikerült, és nem szabad, hogy most itt, az isten háta mögötti poros, szürke országúton, amikor alig száz kilométerre van a határtól, itt forduljon föl a szárazságtól összevissza hasadozott, kietlen táblák között. Menni kell tovább. Este majd megpihen.

-- Ne pihenjünk egy kicsit? — A hátizsákosban már alig volt erő. Másfél lépésre kullogott a társa mögött.

— Majd este. — A fekete kíméletlen volt. Fakó volt a hangja, de mégis annyira megingathatatlanul szilárd és biztos, mint a cellák símára kopott, nevektől tarka, mocskos kövei.

A hátizsákos hallgatott. Nem szólhatott semmit: ő csatlakozott, azt kell csinálnia, amit a másik mond, ha vele akar maradni. És vele akar maradni. Nem mert volna lemaradni: a fekete közelében valahogy biztosnak érezte magát, mint a kisgyerek, ha a folyóban lebeg apja karjain. Kicsit félt a bizonytalanságtól: hátha azok a karok kiejtik, de ha ránézett az előtte lépkedő keskeny vállaira, összes fekete hajára, megnyugodott.

Mikor két héttel ezelőtt a szürkületben kiosont a barakkból, a feyenctelep kötőroje közelében, még nem tudta merre menjen. Tudta, hogy szigeten vannak, és azt is sejtette, hogy a part nincs messze. Még aznap éjjel átúsztta a keskeny szorost. Egész éjjel ment, ment a keskeny hegyi úton, vállán a hátizsákkal. Egy parasztnál evett egy kis sajtot, cserébe kitakarította neki az istállót. (A paraszt gyanakodva méregette, de nem szólt semmit.) Éjjel ment, nappal valami barlangba bújt, és aludt — félig éberén. Semmi sem érdekelt, csak a menekülés és az a kép, amit a hátizsákjában cipel, amit még eddig, tíz éven keresztül, mindig sikerült elrejtene az örök fürkésző tekintete elől.

A nap kegyetlenül sütött. Mentek tovább az országúton, egyenletes, egymáshoz igazított léptekkel.

— Hágy óra lehet? — Az alacsonyabb sántikálva igyekezett lépést tartani a másikkal. Valami kavics került a bakancsába. Nem merte levetni, félt, hogy lemarad, és szólni sem akart.

— Ót körül lehet. — A fekete egy pillanatra hátranézett. — Mi az? Mi van veled?

— Valami vacak kavics ment a bakancsomba, s fene egye meg — jött közelebb a szőke sántikálva.

— Vedd le, és rázd ki. — A fekete az út széléhez lépett, és leült a szántóföldre.

— Van egy cigarettád? — kérdezte.

— Még csak három.

— Add ide az egyiket.

— Mit szívunk holnap? — ellenkezett erőtlenül a hátizsákos.

— Majd találunk valamit.

Érdekes ez az ember, ahogy így elnézi itt az út szélén ülve, míg utolsó nyálcsöppjeit hüvelykujjára erőszakolva azt a piros vízhányatot hűti a bal lába sarkán. Bűdös a lába, érzi innen is. Persze, nem mostak lábat már két napja, de azért mégis, túl erős szaga van a lábának.

Két napja, hogy találkoztak ezen az úton. Két napja, de már úgy ismeri, mint a tenyerét. Nem mesélt sokat — nem is nagyon kérdezte —, de úgy ismeri, mintha cellatársa lett volna hosszú éveken át: a riadozó, félenk nyuléberségű álmát, a szuszogását a háta mögött, az örökké nyugtalan, repdeső tekintetét, a bizonytalanságát, mikor útkeresztződéshez érnek. Ez az ember fél valamitől. Fél, nagyon fél, szinte retteg, s ezt nem tudja titkolni. Fél ő is — de ez másfajta félelem: inkább óvatosság, körültekintés.

Tizenöt évvel ezelőtt, mikor egy tavaszi napon pitymallatkor bilincsekkel a kezén megállt lakása ajtajában, elégedettnek érezte magát. Elégedettnek, mert tisztázott egy dolgot, megoldot egy problémát, s ez megnyugtatta. S mikor utolsó pillantást vetett a feldúlt ágyakra, a heverőn fekvő felesége — (felesége? Érdekes, ez az ő felesége volt!?) — élettelenül lecsüngő karjára, az asztalon álló félig telt konyakosüvegre, agya hideg volt. Tudta, mi vár rá, és nem félt. Tudta, hogy talán sohasem tér vissza a rácsok mögül, lehet, hogy oda sem kerül, csak rövid időre, míg halálra nem ítélik — de mégsem félt.

Olcsón megúszta: húsz évet kapott: Nyugodtan vette tudomásul az ítéletet — fellebbezhetett volna, ügyvédje unszolta is, de csak legyintett: öt év ide vagy oda, nem számít.

Később rájött, hogy igenis számít: nem öt év, öt hét, sőt öt nap is rengeteget jelent. A tizenöt év alatt agyába vésődött a cella betonpadlójának erezete, a keskeny ablakrács minden kis hajlata, rozsdafoltja. Három új börtönőr váltotta fel egymást ez idő alatt — csak a cella maradt változatlan.

Sokszor elgondolkozott a priccsen ülve, vagy hátratett kezekkel járkálva a kétszer két méteres padlón: mennyi minden múlik a véletlenen. Elég fél perc ahhoz, hogy az ember élete másként alakuljon. Fél perc vagy másfél méter — bagatell, de néha rengeteget jelent.

Mikor Irént feleségül vette, telve volt ambícióval. Szilárdan hitt abban, hogy néhány éven belül megvalósul álma: berendez magának egy műtermet és fest. Ezért dolgozott megfeszített erővel, ezért vállalta a külön munkákat.

Az évek múltak, de a műteremből nem lett semmi. Mindenük megvolt — ház, autó —, csak a műterem maradt továbbra is elérhetetlen. Rengeteget dolgozott — időközben magasabb polcra került —, gyakran utazott, úgyhogy szabad ideje úgyszólván nem is maradt.

A szombat délutánok és a vasárnapok valóságos kálváriát jelentettek számára: a lakás ilyenkor hangos volt a látogatóktól, a rokonoktól, jó ismerősöktől, kollégáktól. Többször szeretett volna ecsettel a kezében félrevonulni, de nem tehette, mert mindig akadt valaki, aki vele szeretett volna megbeszélni valami rendkívül fontos, halaszthatatlan dolgot; ha meg véletlenül nem volt náluk senki, akkor Irén unszolta, hogy menjenek látogatóba, vagy menjenek valahová kirándulni kocsin — még most is hallja durcás, sírós hangját, ahogyan szemére veti, hogy nem foglalkozik vele, be akarja zárni a négy fal közé, még egy délutánt sem tud neki szentelni.

Egy délután hazafelé tartva a szomszédos városból — hivatalos küldetésben volt, az ügyet sikerült még délelőtt elintéznie — megpillantott maga előtt az országúton egy fekete kocsit. Éppen előzni akarta, amikor a vezető mellett ülő nőben felismerte Irént. Meglepetten lassított, és távolról követte őket.

Húsz percig kísérte a fekete kocsit, de amit ez alatt a húsz perc alatt látott, elég volt ahhoz, hogy megérlelődjön benne az elhatározás.

Aznap este higgadt hangon közölte Irénnel, hogy mindent tud, s ezek után nincs más hátra, csak a válás. Irén kezdetben égreföldre esküdözve tagadott, majd mikor látta, hogy minden hiábavaló, címikusan kijelentette: csak megfelelő anyagi kárpótlás ellenében hajlandó válni. „Ha válni akarsz, jó. A lakás, a kocsi az enyém, és tartásdíjat is fizetsz.

Nem gondolod talán, hogy csak úgy simán lerázol?" — nevetett a szemébe gúnyosan.

Mire felocsúdott, Irén már mozdulatlanul feküdt a heverőn.

Húsz évet kapott.

Tizenöt év elég volt azért, amit elkövetett. Öt évet ellop magának — így is eleget vesztett —, talán ez alatt az öt év alatt kárpótolni tudja magát az elveszett tizenötért. Ha csak öt évig tud úgy élni, ahogy szeretett volna, akkor megérte. És ha nem sikerül — akkor is mindegy.

Ez a seszínű hajú itt, a hólyagos lábával — ennek kár volt megszöknie. Tízezer kilométerre innen egy lakatlan szigeten is nyugtalanul fog aludni, amíg él. Azért, mert fél. Mitől fél? Hogy újból elfogják?

Mit cipelhet a hátizsákjában?

— Fáj?

— Süt. — A hátizsákos óvatosan megtapogatta az egyre növekvő hólyagot.

— Tovább kell mennünk, míg be nem sötétedik — állt fel a fekete.

— Hogy menjek így, ilyen lábbal? — kezdett kászálódni a másik, kezében a bakancssal.

— Vesd le a másikat is. Itt nem maradhatunk.

Mentek tovább a poros úton. A hátizsák most már kövérebb volt. Benne himbálózott a két bakancs.

Estére talán találnak vizet.

Forró volt a por, forró és száraz. Pillanatok alatt bevonta izzadt lábujjait, sötétszürke sárszigetek rakódtak repedezett körmei közé. Sütötte a talpát a por; eleinte, míg meg nem szokta, rövideket lépkedve kapkodta a lábát és fel-felszisszent, ha a forró por hozzáért a sajtó víz-hólyaghoz. Ilyenkor lehajolt, megnyálazta a törést és jócskán lemaradt a fekete mögött; az ment előre, hátra sem nézve, mintha úzná, hajtaná valami. Egyenletesen ringó, kicsit görnyedt, keskeny vállával, hosszú, fekete hajával, csontos, lóbálózó kezével olyan volt, mint egy őserdei csapáson lépkedő csuhás szerzetes, aki késő délután nekivágott a rengetegnek, és siet, hogy még naplemente előtt megérkezzen az eldugott sásfedelű házakból álló bennszülött falucskába, népéhez.

Furcsa ember ez a fekete. Szótlan, mogorva, naphosszat nem beszél, csak a legszükségesebbeket mondja. Úgy tesz, mintha egyedül volna: keresztülnéz rajta. Két napja vannak együtt, és csak annyit tud róla, hogy ő is lógós. De hogy miért volt bent, mit akar csinálni, hová megy...? Annyit mondott csupán, amikor találkoztak, hogy a határ felé tart. Nem hívta, nem invitálta, csak egy cigarettát kért tőle.

Talán jobb is lett volna, ha elválnak ott a város szélén és mindegyik megy a maga útján. Lealázó, ha az emberrel úgy bánnak, mintha nem is létezne.

Azért mégiscsak jobb, hogy együtt vannak, ki tudja, mikor lesz rá szüksége.

Lemaradt. Meggyorsította lépteit. Orrában érezte az előtte lépkedő nyomában felszálló por szagát, az átkozott száraz, füledt, forró por szagát.

— Mikor állunk már meg? Fáj a lábam.

— Majd ha sötét lesz.

— Hol fogunk aludni? Itt nincs semmi — lihegte a szőke —, sehol egy szénakazal, fa vagy árok. Valahová be kellene húzódnunk.

— Azt hiszem, nem messze innen van egy tanya.

— Mennyire van innen?

— Úgy öt-hat kilométerre.

A szőke felsóhajtott. Hogy bírja ez az iramot. Ő se győnge: tenyere megkérgesedett a kötőrőben, de ez... mintha nem is erőltetett mentelésen lenne, hanem esti sétán. Egyenletesen himbálózó feje, nyugodtan, szabályosan emelkedő mellkasa — valóságos járógép.

A kép nyomja a hátát. Meg kellene igazítani. Jucika képe, Jucikáé, a feleségéé, aki már nem él.

Jucikáé, akit tíz évvel ezelőtt rajtakapott Lajossal — és akit addig vert, míg élet volt benne. Utána felvágta az ereit, de megmentették. Nem akart élni tovább: nagyon szerette Jucikát, de megmentették — hogy elítélhessék.

Jucika nagyon szép lány volt. Mindenki csodálta, szerettek beszélgetni vele. Sokan irigyelték, mikor járni kezdett vele.

Az esküvő után rendben volt minden egy darabig. Ő dolgozott, Jucika meg takarított, főzött, mosott. Szépen keresett, szüleitől is kapott pénzt, meg apósáék is adtak — házat vettek raja a külvárosban, szép, egyszerű kétszobás házat kis kerttel. De a pénz kellett bútorra, szőnyegre, ezért túlórázott, és sokszor éjfél után érkezett haza a műhelyből.

Éjjelenként, néha mikor hazatért és egyedül evett ott kint a hideg konyhában — Jucika ilyenkor már aludt —, elgondolkozott, milyen jó is az ő felesége. Igaz, megad neki mindent: annyi ruhája van, mint egy asszonynak sem a környéken. De azért az utóbbi időben mintha hidegebb, fáradtabb lenne: egypár napja mindig alszik, mire hazaér, pedig azelőtt ébren várta, terített asztallal. Lehet, hogy egy kicsit el is hanyagolta. Talán nem kellene annyit túlórázni.

Azután egy este — úgy kilenc körül lehetett — áramszünet volt a városban, és hazajött. Az ajtót zárva találta. Meglepődött, mert Jucika nem szokott bezárkózni. Megkerülte a házat: a hálószobában abban a pillanatban gyulladt fel az éjjeli lámpa. Megzörgette az ablakot: a szobában csend volt. Várt egy darabig, azután megint zörögött. Kis idő múlva Jucika megkérdezte, ki az. Válaszolt. Ekkor még nem gyanakodott semmire, gondolta, megijedt az asszony valamitől, vagy talán történt valami.

Megkerülte a házat, és éppen az ajtó elé ért, mikor kinyílt a konyhaajtó és valaki halk, gyors léptekkel távozott.

Bunkócsapásként döngtek dobhártyáján a távolodó léptek: Jucikánál volt valaki.

Utánaeredt. Amaz is futni kezdett. Nem érte utol, de a sarki villanylámpa fényénél ráismert: Lajos volt, a gané, az átkozott, akivel együtt dolgozik. A múlt héten is náluk volt vacsorán.

Véres düh rohanta meg. Mikor Jucika kinyitotta az ajtót és lesütött szemmel megállt előtte, a kezében levő biciklipumpával rettenetes erővel sújtott feléje. Utána már nem tudta, mi történt, csak arra emlékszik, hogy a szomszédok húzták föl az asszony mozdulatlan teste mellől. Mikor észhez tért, zokogva borult Jucika vértől mocskos fejére.

Másnap felvágta az ereit.
A kórházban ébredt fel.
Tizenöt évre ítélték.

Egy kiszáradt fatörzs és gazcsomó között ültek a földön. Esteledett: a sötétség, mint piszkos lé kúszott feléjük a távolból. A fekete hátát a fatörzsnek vetve, bal lábát felhúzza ült, és a távolba meredt: gondolatai ott kalandoztak valahol egy ismeretlen, idegen nyelvű emberekkel telt város soha eddig még nem látott, de számtalanszor megálmódott padlásszobájában; az ő jövődöbéli tanyáján. Ott, abban a kis szobában nem lesz semmi fölösleges dolog: csak egy ágy, egy szekrény, egy asztal, két szék, egy festőállvány és egy könyvespolc. Visszavonultan fog élni: talál majd magának valami egyszerű munkát: éppen csak annyit fog keresni, amennyi elég lesz az élelemre, a festékre, a vászonra meg a házbérre. És festeni fog. Milyen jó lesz majd, ha néhány év múlva megnyitja első önálló tárlatát; milyen jó érzés lesz végignézni a képeken és tudni: ezt én csináltam, a magam erejéből, ez az én munkám. Jó érzés az, ha az ember teremt valamit. Míg mérnök volt, ezt valahogy sohasem érezte; a megtervezett indítókar, fogaskerék, nemcsak az ő munkája volt. De a képek — azok az övéi lesznek, egyedül az övéi.

A szőke fáradtan ült a földön. Csak egy gondolat foglalkoztatta: enni kellene, enni és inni. És jó lenne megmosni sarkán ezt a törést, mert éget és sajog.

Azért ott kint — ha átjutnak a határon — nem lesz mindjárt könnyű. Az is baj, hogy nem tud egy nyelvet sem; igaz, a mesterségével mindenhová elmehet — autóméchanikus mindenütt kell, különösen a civilizált országokban. Eleinte valószínűleg zsákokat kell majd cipelnie az állomásokon, a piacokon, de idővel megtanulja a nyelvet, és akkor már sokkal könnyebb lesz. Csak ne lenne ilyen éhes most, és ne fájna a lába, mehetnének tovább, és már hajnalra túl lennének a határon.

Itt sohasem lehet biztonságban az ember. Még szerencse, hogy kopár, sík a vidék, messzire ellátni; de az is igaz, hogy el sem lehet bújni az üldözők elől.

— Van még cigarettád? — nézett rá a fekete.

— Még csak egy.

— Add ide a felét.

— Mit szívunk . . .

— Add ide a felét, és ne törődj vele. — A fekete nem nézett a szemébe, de hangja erősen csengett, kissé rekedten.

Kelletlenül kigombolta ingén a zsebét és kivette belőle az utolsó cigarettát.

— Itt van. A felénél oltsd el.

A fekete rágyújtott, és mélyen leszívta a füstöt.

— Éhes vagyok. — A szőke a parazsat bámulta.

— Én is.

— Azt mondtad, van itt valami tanya a közelben. Oda kellene menünk, lehet, hogy kapunk egy kis kenyeret . . .

— És félóra múlva nyakunkon lesz a rendőrség.

— Hát, akkor . . . próbáljunk szerezni valahogy.

A fekete ránézett. Még egyet szippantott a cigarettából, vigyázva eloltotta, hogy a dohány ki ne szóródjon, és visszaadta a szőkének:

— Nem rossz ötlet. Csak akkor várunk kell, míg egészen be nem sötétedik, és elalszanak. De baj lesz a kutyával...

— A kutyával? Az nem izgat, könnyen elintézem.

Hallgattak.

A szőke levette hátizsákját, és a lába elé tette: titkon megsimogatta a hátizsákban a bakancsok mellett lapuló képet. Jucika képe. Az egyetlen hú társa volt a börtönben. Jucikát még most is szereti, jó asszony volt; ha akkor utoléri Lajost, Jucika még ma is él.

— Mondd csak, mit viszel a hátizsákodban? — nézte a fekete érdeklődéssel simogató ujjait.

— A feleségem képét.

— Azt, akit...?

A szőke hallgatott.

— Mutasd.

Kibontotta a hátizsákot, és kivett belőle egy durván összeácsolt fatokot. Felkattintotta az oldalát, és kihúzta a képet. Letörölte az inge ujjával, megnézte, aztán odanyújtotta a feketének.

— Szép asszony volt — mondta a fekete meggyőződés nélküli hangon. Visszaadta.

A szőke sokáig nézegette a képet. Már alig lehetett kivenni az arcvonásokat, a szürkület egyre sűrűsödött. Egy ideig elmerengett a homályba vesző arcon, a fakuló szőke hajon, azután visszatette a fatokba.

— Gyerünk. A tanya messze van — állt fel a fekete.

Elindultak a derengő úton a tanya felé.

A fényképes tok a bakancsokkal együtt ott himbálódzott a hátizsákban a szőke vállán.

A feketének nem volt hátizsákja.

Félórás gyaloglás után — már egészen besötétedett — a tanya közelébe értek. Keréknyomos dűlőút vezetett a tanyaig; a sötétben csak egy világos ablak látszott a távolban.

Megálltak a dűlőútnál. Megborzongtak: hűvös volt az este, nyirkos, hideg levegő szállt a föld felől. Itt már nem volt olyan szikkadt a föld, mint az országút mentén.

A szőke kérdően nézett a feketére:

— És most?!

— Legjobb lesz, ha előre mész és körülnézel. Azt mondtad, tudsz banni a kutyákkal.

A szőke egy pillanatig tanácstalanul állt előtte.

— Akkor itt hagyom a hátizsákom.

Levetette a hátizsákját, és a fekete elé tette a földre.

— Ha valami baj van, füttyülj. Ha nem fognak meg, gyere el oda ahhoz a fához, ahol pihentünk. Reggelig ott várlak.

— Jó.

A szőke eltűnt a sötétben.

A fekete félrehúzódott az út szélére, maga mellé tette a hátizsákot, és lekuporodott melléje.

Ennek az embernek, szegénynek, sohasem lesz nyugta. Most az előbb is milyen bizalmatlanul állt előtte, azt hitte, csak azért küldi előre, hogy megszökjön tőle a hátizsákkal. Szegény, szegény gyámoltalan fráter. Félti a hátizsákját, a bakancsát, a képét. Igen, a képét.

Kinek kell ez a kép ebben a hátizsákban? Senkinek az égvilágon, senkinek, egyedül neki.

Szinte kezdi megszeretni.

A szőke sötét alakja megjelent az úton.

— Hol vagy? — kérdezte félhangon.

— Itt — állt fel a fekete.

— A tanyán nincs senki, csak egy öregasszony. Éppen most vacsorázik. Kuttyát nem láttam.

— Biztos vagy benne?

— Biztos. Körüljártam mindent, az istállóban csak egy tehén van. A lovak helye üres. A gazda biztos elment szekéren valahová.

— Gyerünk.

Gyorsan megtették az utat a tanyáig. Vigyázva osontak az ajtóhoz. A konyhában fejkendős öregasszony ült az ágyon, és csipegetett az ágy melletti asztalkán álló kenyérből. Petróleumlámpa világított az asztalon.

Bekopogtak.

— Ki az?

Megint kopogtak.

Az öregasszony gyanakodva az ajtóhoz csoszogott, és a kulcslyukhoz hajolt.

— Ki az?

— Két vándor.

— Mit akarnak?

— Enni szeretnénk valamit. — A fekete beszélt.

— Nekem nincs semmim. Próbálják meg máshol.

— Adjon legalább egy falat kenyeret — mondta a szőke kiszáradt torokkal.

— Mondtam már, hogy nincs semmim. Menjenek máshová. Nem nyitok ajtót. — Az öregasszony hangja gyöngye volt, de kérlelhetetlen.

Egymásra néztek a sötétben, azután a következő pillanatban teljes erővel nekidőltek az ajtónak. A zár recsegve engedett, az ajtó kivágódott.

Az öregasszony élesen felsikoltott, de a fekete elkapta, befogta a száját, és az ágyhoz cipelte.

A szőke ezalatt sorra nyitogatta a fiókokat. Hátizsákjába gyömöszölt egy egész kenyeret, majd benyitott a kamrába, leakasztott három szál kolbászt, egy tábla szalonnát, és azt is a hátizsákba tömködté.

A fekete az ágy szélén ült, bal tenyerével az öregasszony száján, és figyelte társát. Tekintete lassan az ágy mellett álló asztalkára tévedt. Mázás bögre állt rajta, félig aludttejgel, és egy megkezdett karéjkenyér.

Az öregasszony teste furcsán elerőtlenedett. Felfektette az ágyra, majd fogta a vizeskancsót, és megnedvesítette az öregasszony halántékát.

A szőke egy pillanatra megmerevedett:

— Mi az?

— Elájult. — A fekete továbbra is nedvesítette a ráncos arcot, de az mozdulatlan maradt.

A szőke levelesdohányt gyömöszölte az ingébe, mikor a fekete felállt, és furcsa, fáradt hangon megszólalt:

— Meghalt.

Szótlanul bámultak egy ideig az ágyon fekvő élettelen testre.

— Mit csináljunk vele? — A szőke félrenézett.

— Semmit. — A fekete hangja tompán hullott vissza az alacsony mennyezetről.

Némán kimentek, és behúzták maguk mögött az ajtót.

— Nem tehetünk róla. — A szőke szaporán lépkedett a sötétben. Lihegett a megrakott hátizsák súlya alatt.

A fekete hallgatott.

— Hová megyünk?

— Nem tudom.

— Ennünk kellene valahol.

Mentek az úton, előre, a határ felé.

— Most van dohányunk is. Szívhatunk.

Félóra múlva megálltak egy magányos útmenti fánál. A szőke letelepedett, kibontotta a hátizsákot, kivette a kenyeret, megszegte, azután előhúzta a kolbászt.

— Itt van, egyél. Van késed?

— Nem vagyok éhes.

A szőke csodálkozva harapott a kenyérbe.

— Add ide azt a fél cigarettát.

— Mi van veled?

— Add azt a fél cigarettát.

Odaadta. A fekete rágyújtott.

— Nem értem, miért izgatod magad. Nem öltük meg az öregasszonyt

— Te nem.

— Te sem.

A fekete hallgatott.

A szőke tovább evett. Élvezte a száraz kolbász csípős, füstös ízét, a kenyér puha belét. Két napja nem evett.

— Mit gondolsz, mennyi van a határig?

— Még körülbelül hatvan kilométer.

— A felét még ma éjjel megtesszük.

A fekete hallgatott.

— Egyél te is valamit, ez erőt ad. Már két napja nem ettünk.

A fekete hallgatva bámult a sötétbe, majd megszólalt:

— Én nem megyek veled tovább.

— Miért?

— Nem tudom.

— Azért, mert az öregasszony...?

— Azért is... nem tudom. Hagyjál békében, ne kérdezősködj folyton. Nem megyek, és kész.

— Akkor... akkor itt van, vedd a felét...

— Nem kell...

— Mondd, mi van veled?

— Ide figyelj: neked van ez a képed a feleségedről, ugye?

— Igen...

— Nekem is van egy képem, itt bent — a fekete a homlokára ütött —, saját magamról.

— Na és?

— Nincs tovább. Ennyi az egész.

— És mit fogsz csinálni?

— Nem tudom. Nem tudom, nem tudom és... hagyjál, érted? Hagyjál. Nem is akarom tudni. Majd holnap gondolkozom erről. Most nem akarok gondolkozni. Egyedül akarok lenni, egyedül. Egyedül akarok maradni, érted? Eredj. Eredj. Vedd a hátizsákod, és eredj. Hagyj magamra. Aludni akarok. Aludni. Eredj.

A szőke felállt, vállára vette a hátizsákot, és tétova léptekkel megindult.

Öt lépésről visszafordult.

A fekete a fának vetett háttal ült a földön.

Nem látta az arcát, pedig sütött a hold.

Lehet, hogy már alszik, lehet, hogy nyitott szemmel. A börtönökben sokan alszanak nyitott szemmel.

Vállat vont. Megfordult, és megindult előre, a határ felé.

LAKÁSLEVÁLASZTÁS

GERA GYÖRGY

1.

A hórihorgas, fehér szakállas, roppant udvarias és előkelő modorú pallér hétkor érkezett B.-ékhez, vizsgálódón körüljárta a lakást, megkopogtatta a falakat, bólogatott, s távozása előtt olyan halkán, hogy inkább csak sejteni lehetett, bejelentette, hogy a kőműves nyolckor itt lesz. Ezzel gálánosan kezét csókolta az asszonynak, és mélyen megemelte kalapját B. előtt.

A kőműves, előnyös külsejű, elfogódott férfi, egyik szivarról a másikra gyújtott, ám gondosan ügyelt, hogy a hamu ne szóródjék a földre. Így, mondta, miután elhelyezte szattyánbőr aktatáskáját a sublóton. — Kilenckor munkához látok. — B. megkérdezte, elmehetnek-e hazulról, nincs-e valamire szüksége. — Mindössze egy hamutartóra — válaszolta a kőműves, s hozzáfűzte: akkor mennek el, jönnek haza, amikor nekik tetszik. No és ő meddig dolgozik? Mi történik a kulccsal? Leadja a házfelügyelőnek? Nem, felelte a kőműves. S szolgálatkészen elmagyarázta, hogy a pallér nevét azért ismerik az országhatárokon túl is, mert hat évvel ezelőtt, pontosabban szólva 1950. július 3-án, feltalálta a szalagrendszerű lakásleválasztást. Az meg mi? — tudakolta a házaspár. Ó, háritotta el őket a kőműves, egyelőre csak a lényegét mondhatja el — azt persze, feltételezi, hogy B.-ék tudják: a lakásínség legcélszerűbb megoldása egyszerű osztódás révén történik — hisz az építkezést voltaképp még el sem kezdték, s a következő hetekben új meg új változatok jöhetnek létre... egyszerűen a lényeg az, hogy a munkát egy pillanatra sem hagyják abba, éjjel-nappal dolgoznak, ha ő elfárad, felváltja a vízvezetékyszerelő, ha az kimerül, jön az asztalos, s ilyenképp a munka szünet nélkül halad.

B. mindezt a laikus szájtáti elismerésével hallgatta. Lám, magyarázta a lelkesedésre hajlamos férfi tamáskodásra hajlamos feleségének, az egész: Kolumbusz tojása. Az igazán nagy dolgok mindig egyszerűek.

Nem várták be, amíg a kőműves nekilát, az asszony fodrászhoz, a férfi uszodába indult. Verőfényes nyári nap volt, meleg, de nem tiúkasztó, mégis mindössze néhányan lézengtek a strandon. B. leheveredett a teraszon. Szeretett napozni, egész meztelenségét felkínálta a sugaraknak, élvezte teste fűszeres olajszagát, csenevész izmainak apró rezzenéseit. Mosolygott. Lám, mások bizonyára idegeskednek egy ilyen lakásleválasz-

tás miatt, nem lennék a helyüket, talán még hivatali kötelességeiket is elmulasztanák. Holott... Valaki azzal a fajta udvariassággal, amely ha kér, akkor is parancsol, megszólalt mellette, és megkérdezte, megosztaná-e vele B. a gyékényét. B.-t meglepte a kérés — a gyékény egyszemélyes volt — s még inkább a hang dallamos csengése. Tágra nyitotta a szemét, s látta, hogy egy leeresztett hajú szőke szépség készül lefeküdni mellé. — Bocsásson meg... — dadogta B. — parancsoljon... — És felajánlotta a gyékényt. Ám a szőke szépség kacagva biztosította, hogy nem a helyét kéri, hanem azt, hogy B. ossza meg a vele a gyékényt, így elkerülhetnek egy sereg bosszantó formaságot. Aztán bemutatkozott — Stefi vagyok —, s minden teketória nélkül közölte, hogy ő a lakásleválasztást végző kőműves felesége.

B.-nek tátva maradt a szája. A kőművesné ezen ismét csilingelve kacagott, majd megjegyezte, hogy nincs ezen mit csodálkozni, ez is hozzátartozik az új módszerhez, amely tapintatot, figyelmességet és családi kapcsolatokat igényel, a pallér komplex eljárása azért is zseniális, mert minden részletében aprólékosan kidolgozott, így pl. a mindenképp elkerülhetetlen találkozást a legkedélyesebb körülmények között rendezi meg. Ezeket mondván, a kőművesné leheveredett B. mellé, és hozzáismült. B. megpróbált odábbhúzódní, de a gyékény keskenysége és a fal közelsége korlátozta igyekezetét, így aztán beletörődött sorsába, és élelő vágyakozással tudomásul vette, hogy Stefi átveti lábát a combján.

Egy darabig így feküdtek, szótlanul. Aztán a kőművesné, selymes hajkoronájával B. arcát csiklandozva, kijelentette, hogy a pallér csak tiszta erkölcsű emberektől vállal munkát, igaz, egy ízben — hangsúlyozza: egyetlenegyszer — az is megesett, hogy egy lakását leválasztó agglegény pimaszkodni kezdett a redőnyös feleségével, de ez legott szerződésbontáshoz vezetett. Nem, nem, erről szó sem lehet, habogta vérvörösen B., és hogy másra terelje a beszédet, megkérdezte, meddig tart a kőművesné szerint a leválasztás. Ó, azt nem tudhatni pontosan, felelte Stefi, hisz egy sereg fontos momentum játszhatik közre, a munkások egészsége, hangulata, szorgalma, hogy csak egy példát említsen, itt van ő, aki mezzoszcprán, ha bereked, vagy nincs sikere az operaházban, férje — aki rajongva szereti — napokig levert, ami kihat a munkájára, sőt — a módszer jellege révén — a többi szakiparos tevékenységére is.

B, noha eredetileg kint akart ebédelni a strandon, korábban hazaindult, kíváncsi volt, hogyan halad az építkezés. A lakásba lépve rögtön megállapította, hogy a kőműves kített magáért: az előszobát bokamagasságig malter- és téglatörmelék lepte el, a leválasztandó lakrész oldalfala helyén cakkos úr tátongott, s a konyha fölszedett metlahil lapjai gúlába tornyosodtak. Felesége sugárzó arccal, új piké ruhájában fogadta. — Képzeld, már megjött a vízvezeték szerelő! Elragadó ember. — Bemutatta B.-t egy szemüveges, félszeg férfinak, s felszólította őket, hogy tegeződjének.

E rövid intermezzo után B. és B.-né elment ebédelni, majd jobb híján moziba. A nézőtérén idősebb házaspár került melléjük. A férfi — klott mellényes, nyugalmazott táblabíróra emlékeztető, rozsmárbaajszos úr — szíves elnézésüket kérve, bemutatkozott, majd prezentálta feleségét, aszszony leányát és annak tízéves, tiroli nadrágos fiát. — Meg vagyok győződve — mondta az idős úr —, hogy zavartalan összhang lesz közöttünk. S közölte, hogy ő a mázóló. S felesége, egy testes, kissé petyhüdt, jó

illatú hölgy, hozzáfűzte: — Ó, semmi kétség, Lipi! Nekem már tegnapelőtt is nagyon rokonszenvesek voltak!

Hatan indultak haza. Friderika, a mázoló felesége, előrement B.-nével, és elmesélte, hogy ő szokott főzni a kompániára, ugye nem veszi B.-né kérdésnek?, hajdan ő vezette XIII. Alfonz háztartását.

A lakás úgy festett, mintha hetedfokú földrengés dúlta volna fel. A legborzasztóbb az volt, hogy a folyosóról minden békésnek és háborítatlannak látszott, a réztábla éppoly unott göggel fényeskedett, a leveleszekrény ugyanúgy eltátotta a száját, mint kora reggel, ám elég volt egyetlen lépést tenni az előszobában, s az ember máris ördögszakadékba zuhant. A fölszedett, rohadt vakpadló alól kövér, sárga kukacok másztak elő, a konyha és a klozett közötti lövészárkokban büdös kátrányos csövek tekeregtek, a mennyezetről megriasztott óriáspók gyanánt nyálkás huzalok lógtak alá, s mindez remegett, mozgott és hullámzott a felkavart sűrű vörös porban, a mélyedésekbe gyűlt s egyre gyarapodó szennyes tócsák tükrében. B. és B.-né ösztönösen egymás keze után kapott.

— Mi történik itt? — lihegte B., de nem kapott választ, az iparosok szívélyesen üdvözölték egymást, majd visszavonultak tanácskozni.

B. és B.-né bemenekült a hálószobába. Ez a szoba volt a legtávolabb a munkahelytől, csaknem teljesen elszigetelt, szimmetrikus rendjével, középre állított francia ágyával, fal mentén sorakozó neobarokk sublótjaival tíz évnyi eseménytelen családi élet mementója. A házaspár belehuppant egy-egy kékbársony berzser fotelbe, és némán, feszülten hallgatózott. — Nem értem... — szólalt meg végül B. — Lehet, hogy minden építkezés ekkora rombolással jár? — Balsejtelmek gyötörték, úgy rémlett neki, hogy a világ törvényei megbomlottak, a halmazállapotok megszűntek, anyag és szellem valami furcsa, hideg és megemészthetetlen masszába gyurmálódott össze, többé semmi sem szilárd, megbízható és szükségyszerű. Nem folytathatta töprengéseit, mert felesége hirtelen felcsattant: neki ez az egész rögtön gyanús volt, megbízható munkát nem lehet fennakadás nélkül végezni, mire ez a rengeteg ember, alig férnek el egymástól, az egész felfordulásról B. tehet...

Kiment és becsapta az ajtót maga mögött.

B. eltűnődött, utána menjen-e, de végül úgy döntött, hogy vár egy darabig. Ám hiába várt — már öt perc, tíz perc, negyed óra is eltelt —, felesége nem tért vissza. B. tehát kényszeredetten feltápáskodott, és elindult az asszony keresésére.

Az előszobában meglepő látvány fogadta: a kiegyengetett aljazatról eltakarították a téglatörmelékét, a malter- és stukatúrhulladékot, a parкетtronsokat meg a csődarabokat bekotorták az ajtó melletti sarokba, a lövészárkot befedték, a mélyedésekbe szivárgó pocsolyákat és a sárga, rángatózó kukacokat eltűntették — rend volt ez, ha nem is tartós vagy éppenséggel végleges, de reményekre jogosító. Ám, ha B. csodával határosnak találta a gyors tisztogatást, még kecsesetöbbnek ítélte azt a bámulatos haladást, amely — úgy tetszett — a végcél szolgálja. Az imént felhúzott fal előtt két bádog vederben már mésztejet, illetve szapant, két másikban pedig sárga és zöld festéket oldott és kavart a roz-márbajszos mázoló.

A leválasztandó szobában B. karonfogva lelte feleségét és a vízvezetékyszerelőt, körbejártak, mint diákok a tánciskolában. Amint B. megjelent, a vízvezetékyszerelő riadtan törölgetni kezdte szemüvegét, B.-né

TOMISLAV HRUŠKOVEC

„EX. L. — Dekapitáció” — 1966

azonban nem feszélyezte magát, hanem tündöklő arccal férjéhez fordult. — Képzeld — mondta —, kiderült, hogy Mihály apja is tűzoltó volt Debrecenben, együtt mentett a papával, sőt egy ízben a lángokból is kiragadta... — B. szerette volna megkérdezni a feleségét, nem hamarkodta-e el a dolgot, nem förmedt-e rá a vízvezetékszerelőre... lám, az előszobában máris gyönyörűen előrehaladt a munka, ha így folytatják, rekordidő alatt végeznek a leválasztással, de képtelen volt feleségét a vízvezetékszerelő mellől elszólítani. Így aztán nemsokára hárman keringtek a meszes ládák körül s beszélgettek a tűzoltószakma szépségeiről.

A vacsora pompás volt, Friderika csakugyan remek szakácsnőnek bizonyult. Étkezés közben szakszerű előadást tartott az alma aszalásáról, hangsúlyozta, hogy legalkalmasabb az ízes, nem nagyon lédús ranett, s az a legjobb védekezés a természetes barnulás ellen, ha a gyümölcsöt 2%-os citromsavas vízben áztatják. Tőle a vízvezetékszerelő vette át a szót, s miközben szünet nélkül törölgette aranykeretes szemüvegét, elmesélte, hogyan találkozott Jan Kiepurával egy hamburgi matrózkocsmában. Utána a kőműves következett. Ebéd közben is szivarozott, gondosan ügyelve, hogy a hamut ne szórja a földre, szórakozottan beszélt, de B. úgy érezte, mintha hencegne. Kifejtette, miként alakultak 1942-ben a magyarországi közjogi jellegű bevételek — figyelemre méltó, hogy az egyenes adók, fogyasztási adók és jövedékek milyen magas összegre rúgtak! —, egyes-egyedül a mesterséges édesítőszeres után másfél millió pengő folyt be az államkasszába. Majd minden átmenet nélkül elszavalt egy hosszú Leopardi verset a remete-rigóról. Ezután már csak a mázoló mondott köszönetet az aznapi kenyérért, s a társaság jó éjszakát kívánt egymásnak.

B. csöndesen feküdt, fáradt volt, örült, hogy lepihenhet, de nem jött álom a szemére. B.-né sem aludt. A vízvezetékszerelő közvetlenségét és a kőműves átfogó műveltségét emlegette, csak az nem tetszett neki, hogy az iparosok az előszobában hálják. B. nem szakította félbe monológját. Később azonban arról elmélkedett, milyen nagyszerű dolog ez az új módszer, három hét múlva talán igazi főbérlők lesznek, F. kisasszony, a társbérlőjük, nem szól bele többé az életükbe, a fal már áll, s ő — B. —, jóllehet nem akar elhamarkodott következtetéseket levonni, de ugye a felesége is egyetért vele?, a felrakott téglasor függetlenségük, jólétük, meghiit családi életük szimbóluma...

Ekkor azonban B.-né megkérte, hagyja abba, kimerítette a mai nap, aludni szeretne.

2.

Másnap B. hatalmas dörejre ébredt. Épp csak papucsba dugta a lábát, s úgy, ahogy volt, pizsamában, kiszaladt az előszobába. Már mindenki ébren volt, s szemlátomást jó ideje, mert a derékaljként szolgáló szalmát bekotorták a sarokba és letakarták három szürke kincstári pokróccal. Nem, nem hallott semmit, mondta joviálisan a mázoló, de B. sem rezzenne össze minden zajra, ha évekig ilyen lármás helyeken dolgozna. B. türelmetlenül faképnél hagyta, és besietett a leválasztandó szobába. A kőműves alsónadrágra vetkezve dolgozott, de szájából most sem hiányzott a szivar, kevésbé látszott elfogódottnak, ámbár ezúttal is tartózkodóan mesélte

el, hogy a kiemelt ablakkeret üvegei törtek össze. Nyomban elnézést is kért, roppant fájlalja, hogy felköltötte B.-t, igazán, ha tudta volna... de B. a szavába vágott, ugyan, ugyan, semmi az egész, félt, hogy az iparosok végül még henyé fráternek fogják tartani. Jó sokáig kölcsönösen mentegetőztek. Aztán B. megtudakolta, vajon az összes üvegek összetörték-e. Természetesen, válaszolta a kőműves, újat nem lehet a régi felhasználásával építeni, az mindig megbosszulja magát, képzelje el B., hogy néhány hónap múlva kiderülne, hogy a beépített bontott anyag miatt az egész tatarozásra szorul. Nem, ilyen felszínességet a pallér nem engedhet meg magának, ez ártana jó hírének, hiszen a rendelők joggal háborognának, s mondanák, hogy bezsebelte a pénzüket és kontármunkát végzett. B. belátta, hogy a kőművesnek igaza van, kissé el is restellte magát, annál is inkább, mivel mások szorgalma mindig nyomasztóan hatott rá, s most észrevette, hogy az éjszaka folyamán itt serény munka folyt, a redőnyszekrényt leszedték, az ajtókat lesmirglizték, a lekapart falakba vájatokat véstek, s a konyha és a szoba között ásító cakkos üreget embermagasságig betéglázták. Némi szégyenkezéssel búcsúzott el a kőművestől, lelkiismeretesen ügyelt a pontosságra.

Nyolc óra előtt érkezett az irodába, megnyugodva, kifésült lélekkel, tudva, hogy távollétében is megállás nélkül tart az építkezés, s ha mégis nem várt esemény adódik, felesége — aki egyhónapos fizetés nélküli szabadságot vett ki — menten értesíti. Egész délelőtt filmfotókat válogatott, külön rakta az amerikai, szovjet, francia, olasz és magyar képanyagot, dossziét nyitott a sztároknak, majd az Állatbarát Egyesület kérésére kikereste a természetrajz-filmek főszereplőinek portréit. Munka közben nem beszélgetett, már jó ideje meggyőződött róla, hogy egyszerre nem képes többfelé koncentrálni, de mert semmiképp sem tudott szabadulni tolakodó gondolataitól, ebéd előtt megemlítette kollégáinak, milyen újszerű lakásleválasztást végeznek nála. — A pallér? — kapták fel valamennyien a fejüket. S kijelentették, hogy B. szerencsés fickó, a pallért elhalmozzák ajánlatokkal, egyesek minden követ megmozgatnak, magas protektorokat vesznek igénybe, de a pallér hajthatatlan, az az elve, hogy csak különleges képességű megrendelőknek dolgozik. B.-t büszkeséggel töltötte el a pallér dicsérete, hízelgett neki, hogy az új módszert ilyen elismeréssel emlegetik, de egy ízben, amint a kollégáira nézett, látta, hogy lesütik a szemüket. Hirtelen rossz érzése támadt, úgy rémlett neki, hogy a kollégák titkolnak előtte valamit, talán még hazudnak is, délután újra meg újra erőszakosan a palléra meg az új módszerre terelte a szót, a kollégák azonban szemlesütve egyre csak azt szajkózták, milyen rendkívüli kitüntetés a pallér kuncaftjai közé tartozni.

Odahaza látszatra semmi sem változott, az előszobában továbbra is megnyugtató rend honolt, a háló megőrizte függetlenségét és tisztes polgári egyensúlyát. Felesége — aki sárga ezüstlamé pongyolában a franciaágyon hevert, és keresztretjvényt fejtett — boldogan újságolta, hogy Franciska megtanította, hogyan kell elkészíteni a rákot Winthertur módra. F. kisasszony szobájában a villanyszerelő a konnektorok áthelyezésén fáradozott. Szarvasbőr kesztyűben dolgozott, bőre allergiás a porra, mondta, s B. kérdésére közölte, hogy a mázoló családostul moziba ment, igen, néha ötször-hatszor is megnézik ugyanazt a filmet... Ide érve a villanyszerelő zavartan elhallgatott, majd akadozva kibökte, hogy a kő-

művésért felugrott Stefi, bájos teremtés, ugye?, csak kissé szertartásos, hallotta, hogy megismerkedtek a strandon . . .

B. egyre nyugtalanabban hallgatta. Valami nem tetszett neki, érezte, hogy Misi — mert már csak így szólította — bőbeszédűsége elleplez valamit, s kisvártatva csaknem erélyesen újra megkérdezte, hova ment a kőműves. Rögtön látta, hogy telibe talált. Misi kényszeredetten elnémult, törölgetni kezdte a szemüvegét, huzigálni a kesztyűjét, letette a tiplit, fölemelt egy menetvágót, s ugyanúgy lesütötte a szemét, mint az irodabeli kollégák. Aztán szótlanul a válaszfalra mutatott.

A reggel még egy ember-nagy válaszfalat azóta térdmagasságig lebontották, a konyhában — ahova most egyetlen lépéssel át lehetett kerülni — roncsfélga-piramis torlaszolta el a gangra nyíló kilátást, és újságpapírral letakart sparhertet vastag vörös porréteg borította, s ugyancsak téglavörös máz fedte az érintetlen falakat, a villanyórat és az egymásra támasztott, lesmirglizett ajtókat is. Ő nem szakember, irult-pirult a villanyszerelő, ő csak a kőműves szavait tolmácsolhatja, a fuga nem lett vízszintes, sajnos bekövetkezett az, amire számítottak, de amit mégis elkerülhetőnek vélték, a téglák közé másodosztályú keveredett, csak utolsó pillanatban vették észre, igaz, a fal csak esztétikailag nem volna tökéletes, az egyenlenséget elfedné a vakolás, de mégsem szabad kockáztatni a salétrom-kivirágzást. Hát igen, igen, helyeselt B. Nem bosszankodott, sőt — ezt maga sem nagyon értette — inkább furcsa — talán okatlan? — elégtétellel töltötte el a villanyszerelő közlése, felfordulásra számított, s ez a békés egy helyben topogás a biztonság köreibe emelte. Lám, lám, nem eszik a kását olyan forrón, gondolta, és egyszerre nevetésesnek találta a kollégák szemforgatását. S most már nemcsak a kőműves lelkiismeretességét és a villanyszerelő tapintatát írta az új módszer javára, hanem az ellankadt tempót, a nem várt akadályokat és a természetes megtorpanást is. S amikor Misi, aki megértő szavain felbátorodva elmondta, hogy a kőműves anyagért ment s megpróbálja telefonon elérni a pallért, B. elnézően kijelentette, hisz nem kergeti őket a tatár, fő, hogy a munka megszakítás nélkül folyik, ugyebár, az eredmények nem késlekedhetnek. Azután megkönnyebbülten visszament a hálóba, és vacsoráig keresztretjvényt fejtett a feleségével.

3.

Tíz nap telt el anélkül, hogy B. bármilyen rendellenességet észlelt volna: az iparosok éjt nappallá téve serénykedtek, B. tökéletesen megszokta jelenlétüket, B.-né pedig egyre szorosabban fűzte barátságát Friderikával. Ez idő alatt B. két levelet írt F. kisasszonynak, az elsőben közölte, hogy minden terv szerint halad, nagyszerű eredmények születnek, a másodikban bejelentette, hogy az eredeti elképzelést némiképp módosították, számításba vették az építkezés során elért sikereket. A felhőtlen remény és magabizó felelőtlenség napjai voltak ezek. Elkészült az esslingeni redőny, a leválasztandó lakrész fürdőszoba csempéje és a konyhai vízvezetékkagyló. Egyáltalán, minden rendezettnak látszott és vidámnak, többé nem fordult elő, hogy undok csatatér leskeljen az előszobában, s ha olykor mégis túlságosan sok szemét gyűlt össze, az sem dülta fel a házaspár életét: a hálószoba sérthetlenségét mindenki tiszteletben tartotta. Derű és családiasság sugarazta be az estéket is. Vacsora után a tár-

saság együtt maradt, velős előadások hangzottak el, a kőműves verseket szavalt, a mázoló unokája felolvasta szakköri dolgozatát a világ keletkezéséről, a villanszerelő tűzoltóadományát mesélt, néha bekapcsolták a rádiót és táncoltak.

Nem, igazán minden meghitt volt és példás. Ráadásul harmadnap, nem sokkal vacsora után — a mázoló épp fejszámoló tehetségét produkálta, képes volt gondolkodás nélkül rávágni, hány perc telt el Saint-Just születése óta! — beállított Stefi. Disztingváltan, bár kissé mélabúsan viselkedett, elmondta, hogy holnapra eső várható — de ez használni fog a kapásoknak —, biztatta a társaságot, ne zavartassa magát, majd sóhajtván előadta, hogy az „Idomeneo” Elektra szerepét fogja énekelni, sajnos nemigen tud gyakorolni, az operában szűk a hely s tanárja gyomorfekélyvel kórházba került. Szerencsére másnapra Stefi félelmei is csitulnak, s ezt B. nem kis mértékben magának tulajdonította. Nem felejtette el első találkozásukat a strandon, s bár erről nem tett említést feleségének, sőt valahányszor hármásban voltak, közömbösen viselkedett a kőművesnével, tulajdonképp végtelenül örült a szőke szépség állandó jelenlétének, olyannyira, hogy másnap ő maga javasolta: állítson be Stefi harmóniumot a hálószobába.

Az irodában is minden egészséges egyensúlyra lelt. Amióta az iskolapadból kikerült, B. csak tényleges szolgálata idején érezte, mire képes a bajtársiasság, s most élvezte, hogy akkor sincs egyedül, ha magára marad, minden tettét alárendelheti egy közös célnak, ő is ellenőriz, és őt is ellenőrzik, része egy pótolhatatlan egésznek, bár ő maga nem pótolhatatlan. Közlékenyebb lett és határozottabb, mindenről volt véleménye, bármiről beszélt, előbb-utóbb a lakásleválasztásnál lyukadt ki, provokálta az ellentmondást, s ha mégis hízelkedést csikart ki, elégedetten biccentett. Ekkorra, ámbár még nem hivatalos forrásból, értesült róla, hogy főválogatónak akarják előléptetni s talán kormánykitüntetésre is felterjesztik; s jóllehet napról napra jobban érezte maga körül az irigyek összeesküvését, lekicsinylően mosolygott rajta: az általános megbecsülés — egy ideje ő mondta az otthoni összejövetelek bevezetőit — felverte az alatomosság ellen.

Egy alkalommal, amint hazafelé tartott, mellé csatlakozott egy új kolléga, akiről egyesek azt suttozták, hogy üzérkedés miatt két évet ült. B. nemigen szívelte, néhány napja, amikor kirakta Stefi dedikált fényképét felesége fotográfiája mellé, észrevette, hogy az új kolléga megvakarja a fejét. A gyanús alak is érezhette, hogy B. furcsállja tolakodását, sokáig köhécselt, végül öreges, megbicsakló hangon azt mondta, hogy nem szeretne B. terhére lenni, de idősebb létére kötelessége B.-t figyelmeztetni, hogy ne galoppirozza el magát, ne tápláljon vermes reményeket. Beszéljen világosabban, mondta fölényesen B., s nevetve hozzáfűzte: azt hiszi az új kolléga, hogy ő nem lát át a szitán? tudja, hogy a többiek irigylik tőle az előléptetést. Persze, persze, motyogta az új kolléga, ő voltaképpen tiszteli B. iparkodását, de már sok mindent megért — fia elesett a Don-kanyarban, felesége tizenegy éve toloszék rabja —, s csak azért inti óva B.-t, mert a fiatalok könnyen elvétik a lépést, s amikor kifecamítják bokájukat, már késő. B. néhány napja még indulatosan kifakadt volna efféle köntörfalazás hallatára, most azonban hűvös maradt, ismét felszólította az új kollégát, mondja meg nyíltan, mit nehezményez, ám: az ötölni-hatolni kezdett, megemlítette, hogy hálistennek ő makk-

egészséges s egy kis fűszeresnél megint lehet portugál szardíniát kapni. B.-t azonban semmi sem zökkentette most ki türelmes bizalmatlanságából. Egy darabig úgy tett, mint akit csakugyan érdekel a közellátás problémája, de első adandó alkalommal ápertén megkérdezte, mit beszélnek a kollégák a lakásleválasztásról. Erre hosszú csend következett, a nem kívánt sétatárs lesunyta a fejét, majd jó sokára azt mondta, hogy a pallér neve fogalom, annak is híre ment már, hogy a kőműves milyen művelt, de egyesek szerint — persze, ezek felelőtlen elemek — szóval... egyesek szerint még nincs minden rendjén, néha felülkerekedik az anarchia, például nincs elsőosztályú téglá, le kell bontani egy már felrakott falat...

B. felajzott éberséggel vált el az álnok alaktól, s azzal az elhatározással, hogy ezentúl alaposan a körmére néz. Semmi kétsége nem volt, sőt kiélesedett benne a tisztánlátás, most eszmélt csak rá, mennyi rosszindulattal és csökönységgel kell még megküzdenie, amíg az új módszer végső diadalt arat. Megtisztelő feladatának tudata fokozta felelősségérzetét és elszántságra ösztönözte, igaznak és nemesnek érezte magát, s jóllehet szelíd természete mindeddig távortartotta a vérengzésektől, most úgy érezte, képes volna a pallér ellenségeinek belét is kiontani.

Mindazonáltal, amikor a lakásba lépett, tétova aggályok szüremlettek a szívébe. Már hat óra múlt, az előszobában a mázólo leánya és unokája épp az esti műsort állította össze, a hálóból kihallatszott Stefi éneke, egyébként minden csendes volt és biztató: az érintetlen közfal sejtetni engedte, hogy serény munka folyik mögötte. Mindez máskor nyugalommal, a konszolidáció örömeivel ajándékozta meg B.-t. Ezúttal azonban, mintha rontó hatalom igézete alá került volna, mindent sötétben látott. Az előszobában rücskös falak, csorba szerszámok, fekélyes kábelek éktelenkedtek, a hármasszekerény tetején agonizáló kavicsszita, a konyhaajtóban láztól elázott göncök; megkeményedett, zizegő újságpapír-futón lépekedett, s a szobába érve sem lelt nyugalomra, ide is betolakodott már két repedezett vödör. B. megtorpant, elfedte a szemét, nem mert bemenni a hálóba. A legrémesebb mégsem az volt, amit látott, hanem amit — bármennyire tiltakozott is ellene — mintegy hipnotikus álomban végiggondolt. A vödörökről észébe jutott, hogy a mázólo már az első napon festéket és mésztejet oldott, de festésre azóta sem került sor; a szerszámokról, hogy már alig férnek egymástól, tegnapelőtt a redőnyössel, tegnap a parkettással egészült ki az iparosgárda; Stefi énekéről pedig, hogy a szőke szépség egyre ingerültebben távolítja el saját hálószobájából. B. óvatosan, anélkül hogy feleségét és Stefit üdvözölte volna, visszaosont az előszobába. Szabadulni akart a rontó hatalom varázsa alól, százszor elismételte, hogy az új módszer fegyelmet, lemondást s rendíthetetlen hitet követel, nincs fűrészelés forgács nélkül, s háborgása már-már csakugyan el is ült, amikor átvillant rajta, hogy napok óta nem ellenőrizte az építkezést.

A leválasztandó lakrészbe jutva, megszűnt fölötte a rontó hatalom igézete. A szobán látszott, hogy az imént sópörték fel, az előszobából behoztak egy bütykös lócát — rajta szorongott a villanszerelő, a mázólo család és a parkettás, egy cigányképű, bal lábára bicegő agglegény — s a lóca előtt az overallokkal letakart konyhaasztal mögött, ott ült a kőműves meg a redőnyös. Akkor hát el is kezdik, mondta a redőnyös, és rossz fogai miatt sziszegve előadta, hogy a soron következő feladatokat tárgyalják meg, az utóbbi napokban lazaságok tapasztalhatók.

B. félrehúzódott. Azon töprengett, számoljon-e be a délután történetekről, de kétségek marcangolták: vagy értesültek a mesterek arról, mit beszélt az új kollégával, s akkor elkésett a bejelentéssel, vagy semmit sem tudnak, s akkor az ügy nem is olyan fontos. Úgy tett, mint aki halogatja megjegyzéseit, tapsolt és hébe-hóba helyeselt, ám a felszólalások egyre jobban fokozták nyomott hangulatát. A mázólo szigorúan megbírálta a moziműsört, a villanszerelő kijelentette, hogy nem a terv betűjét, hanem szellemét kell tiszteletben tartani, a kőműves pedig — számos idézettel — mind a kettejükkel vitába szállt. Az építkezés mostani stádiumában, mondta, legfontosabb a szervezés. Ne szépítgessük a dolgot, amióta a parkettás meg a redőnyös itt alszik, senki sem tudja kipihenni magát, amíg egyesek terpeszkednek, mások álmatlanul hánykolódnak, beszéljenek nyíltan: B.-nek — ha igazán szívügye az építkezés — fel kell ajánlania az első szobát az új szaktársak számára.

Amikor a kőműves leült, mindenki B. felé fordult. B. érezte, hogy a csend vizsgáztató. Rettenetes kínban volt, nem mert egyedül dönteni, s szégyellte bevallani, hogy előbb beszélni szeretne a feleségével. Gyötörte pipogyasága, lomha észjárása, segélytkérőn körülnézett, aztán lesütötte a szemét, de elkkor még jobban belemart a lelkiismeret, megjelentek előtte az alamuszi kollégák. Felkapta a fejét, s pillantása a konyhafalra tévedt. A fal ugyanúgy állt — illetve nem állt —, mint az építkezés másnapján. B. képtelen volt levenni róla a szemét. Nézte, nézte, és érezte, hogy szorongása helyébe rosszindulatú józanság tolul. Félt, de valami erősebb volt a félelménél. Kétségei már elmúltak, elméjébe gonosz indulatok dobtak csóvát, görcseit lázadás oldotta fel. Felnyújtotta a kezét, és szót kért.

Szittkozódni akart, káromkodni, de az egybegyűltek komorsága óva intette. Nem akart kockázatot vállalni, s eleinte főként arra ügyelt, hogy eltávolodjék a kőműves javaslatától. Közölte, hogy mindenki csodálattal adózik a pallérnak, sokfelé szobrot is állítanak neki, dicsérte a mázólo unokáját s kijelentette, hogy az esti összejövetelek egyre színvonalasabbak. Beszélt, beszélt, beszélt, a szavak egyre inkább eluralkodtak rajta, érezte, hogy sikerült három lépés távolságra kerülnie haragjától. Elfordította tekintetét a lebontott faltól, zavarta felszólalásában. S mialatt azt indítványozta, juttassák el a mázólo moziműsor-bírálatát a sajtónak, s menjenek el közösen az operaházba, hogy meghallgathassák Elektra nagyáriáját Stefi előadásában, letett róla, hogy a két szakiparos betolakodása ellen tiltakozzék. A lerontott falról természetesen egyetlen szót sem ejtett. Ám amikor a gyűlés véget ért, s a szakiparosok melegen gratuláltak, ismét elővette a rossz érzés.

Hajnali háromkor elhatározta, hogy még aznap fölkeresi a pallért.

4.

Jó egy negyedórába tellett, amíg megtalálta a pallér házát. Villa volt ez, tornyos, cirádás, dór oszlopos villa, nem ide a külvárosba való: a nyílfejú rácskerítés két szárnyát kovácsoltvas kapu pántolta össze, mögötte ápoltságban dália, liliom és árvácska, a szitált kavicsos utak kör alakú pihenőbe torkolltak, a lépcsőfeljáró mellett sűrű futórózsa indázta be a fonott, tarka lugasokat. B. lenyomta a kapukilincset, s elindult fölfelé,

de alig tett néhány lépést, amikor két vicsgörgő farkaskutya rontott elő, az egyik nyomban a hátába került, a másik pedig vonagló testtel, vad akrobatamutatványokat végzett előtte. B. már nem bírt elszaladni, s megtorpanni nem mert.

Se eleven, se holt nem volt, mire a ház üveges verandájára ért, s onnan beszökött a lakásba. Három vastag falú, óvóhelyre emlékeztető szobán kellett áthaladnia, míg egy negyedik, szűkebb, de lakályosabb helyiségbe ért. A redőnyök homályában eleinte senkit sem látott, csak az tűnt a szemébe, hogy az egyik falon aranyosan kivarrt ornátusok lógnak. Végül felfedezett a sarokban egy rongykupacot. Közelebb merészkedett, megköszörülte a torkát, s mert az alakatlan tömeg meg sem moccant, fölébe hajolt. Hirtelen berliner kendős, szikár öregasszony magaslott fel előtte s kiáltott rá: — Beszéljen hangosabban, kicsit nagyot hallok!

B. előadta, mi járatban van. Az öregasszony megjegyezte, valószínűleg a konnektorral van baj, rögtön behozza a vasalózsínórt. Semmi köze a vasalózsínórhoz, ordította B., ő a lakásmegosztás miatt jött. Mire az öregasszony elérzékenyülten közölte, hogy B. megtévesztően hasonlít az Idegenlégióban eltűnt öccsére, majd szipogva felhúzta a redőnyt. Ekkorra a két farkaskutya már újra táncolt az ablak előtt, acsarkodott és veszedelmesen felborzolta szőrét, olyannyira, hogy B.-be belesajdult, mi lesz vele, hisz vissza is kell mennie a kapuig.

Tíz perc ordítózással telt el. Ekkorra B. már tudta, hogy a vénasszony eltűnt öccse jelesején érettségizett, tehetséges rövidtávfutó volt és élt-halt a mandulafagyaltért, a konnektorral éjszaka történt baj, a rádióasztal lába is megpörkölődött. Teát ittak és piskótát rágcsáltak. B. egyre kilátástalanabbnak látta helyzetét, már csak attól tartott, hogy az öregasszony munkába fogja, s akkor kiderül, hogy nem ért a villanyszereléshez.

A váratlan segítség a vénasszony ikertestvérének alakjában jelent meg, s az ő segítségével végre megindulhatott az értelmes párbeszéd. Persze, ez sem folyt zökkenőmentesen. Az ikervénasszony ugyanis türelmetlen, sőt olykor goromba volt hűgával szemben, akinek válaszait be sem várva, néha maga felelt B. kérdéseire. Így hát B. rövidesen nemigen tudta, mit mond a ház asszonya, és mit a tolmács, s bizonytalanságát még csak fokozta, hogy a süket mama mindenre bólintott. Az azonban így is kiderült, hogy a pallér egyszerre több építkezést vállal, olykor éjjel is betoppan némelyik lakásba, sőt az is előfordult már, hogy valamelyik brigádnál töltötte az éjszakát.

B. elkeseredése nőttön nőtt. Bámulta a falon függő ornátusokat, s habár csak egy-egy hangosabb frázist kapott el az öregasszonyok duettjéből, időnként kötelességszerűen bólogatott. S közben úgy érezte: rácsuktak egy ajtót, se ki se be. Annál is inkább, mert a kutyák mind ijeszteőbben ugattak s tátogatták felé piros torkukat.

A süket néni azonban hirtelen felé fordult. Hagyjon itt B. egy cédulát, indítványozta, ő majd beteszi a középső ornátus zsebébe, így szokott a pallérral levelezni. B. fellélegzett. Remek! — ordította, eszébe jutott, hogy ma délelőtt előléptették főválogatónak, dicsekedni kezdett, már-már a lakásról is megfeledkezett. Ekkor azonban váratlanul dörögni kezdett, az ikermama kapkodva felszedelőzködött, B. egy mondat közepén abbahagyta s elállt minden további beszélgetéstől, csak hogy a tolmács-nővér védőörizetében vonulhasson el a szűkülő kutyák előtt

Feleségével jó darabig nem tudott négy szemközt beszélni, zongorán kísérte Stefit, az első szobában pedig az immár idehurcolkodott redőnyös épp számára meghittebb rendbe csoportosította át a bútorokat. Végre mégis sikerült kihívnia asszonyát a fürdőszobába. Amint B.-né értesült ura előléptetéséről, a nyakába ugrott, összevissza csókolta, s nyomban előadta, milyen aranyos imprimé ruhát fog vásárolni az első fizetés-emeléséből. A hangulatváltás lesújtó hirtelenséggel történt. Alighogy B. mesélni kezdte, hogy felkereste a pallért, az asszony elvörösödve szemére vetette izgágaságát, ez nem egyéb, mint partizánkodás, nem látja B., hogy ezzel az ügynök is, magának is árt? B. nem akart hinni a fülének. Szégyenlősen megjegyezte, hogy ő csak az építkezést kívánja elősegíteni, egyébként nemrég még nem neki, hanem feleségének voltak fenntartásai, ám meggondolatlanságával csak olajat öntött a tüzre, az asszony kikérte magának az otromba gyanúsítást, és B.-t felforgató kispolgárnak nevezte. B. megsemmisülten elnémult. Fájt neki felesége pálfordulása, belesajdult, hogy ezentúl nem számíthat az asszonyra, de legjobban az gyötörte, hogy jó szándéka sem mentse meg többé.

A pallér másnap kora reggel telefonált a hivatalba. Ezúttal is roppant udvarias és halk szavú volt, megköszönte B. fáradozását, és megkérdezte, nem zavarna-e este. B. jóleső elégtétellel rakta le a kagylót: az események őt igazolták. Új erőre kapott, füttyürészett, s kihegyezte valamennyi ceruzáját. Ebéd után azonban félszeg szorongás kapta el. Szembesíteni fogják a mesterekkel, villant át rajta, s azok alkalmasint hatásköri túltengésnek minősítik majd buzgólkodását. Nem érezte magát elég erősnek, és már abban sem volt egészen bizonyos, vajon észrevételei helytállóak-e? Mielőtt a munkaidő véget ért, félrevonta az új kollégát. Egész délután hozzá akart menekülni, úgy rémlett neki, rá van utalva, s akárhányszor végig gondolta, mi vár rá, mindig maga mellé társította. Az új kolléga azonban gyanakodva fogadta, köhécselt, hümmögött, s végül akadozva azt mondta, hogy sietnie kell, vidéki rokonai érkeztek.

A lakás — akárha valami boszorkányos haladvány szerint bomlott volna fel — nyolc óra alatt teljesen elvesztette lakás jellegét. B. először azt hitte, munkásszállásra tévedt, az előszobában csupa idegent talált, a redőnyös feleségét, a parkettás két nagynénjét és egy ismeretlen férfit — a lakatost —, a belső szobában pedig egy Levallière-nyakkendős urat, a zenetanárt, akit elbocsátottak a kórházból, hálisennek mégsem kellett megoperálni. A mázoló és családja ismét moziba ment, közölte két trilla között Stefi, de a beszállással nélkülük is elboldogultak, végtére mindenkinek jár egy kis kikapcsolódás, nem igaz? B. szólanul kifordult a szobából, látta, hogy Stefi terhére van. Seholy sem lelta a helyét, nem mert senkit sem megszólítani, olyan zavarban volt, hogy már azt sem tudta, minek kell örülnie, min búsulnia. A falakból előkunkorodó kábelek, a csikorgó üvegcserepek, a szemétlerakódó helyre emlékeztető buckák és a konyhát ismét ellepő — nyilván a szerteszört hulladéktól kővére hizott — sárga kukacok már cseppet sem feszélyezték.

Felesége és Misi újból a leválasztandó szobában tartózkodott. Az életveszélyes torlaszok miatt nem keringhettek karonfogva, így hát B.-né a villanyszerelő ölében húzódott meg. B. csak bámulta őket, szóhoz sem jutott. Szóval nincs többé feleségem, gondolta, de nem érzett sem szo-

morúságot, sem gyűlöletet, csupán valami tompa szúrást az oldalában. Még hallotta, hogy az asszony arra kéri Misit, meséljen neki Hasfelmetsző Jack-ről, azután kioldalgott.

A pallér kilenckor érkezett — ekkorra a lakást kitapétázták a legjelesebb építőművészek portréival —, vizsgálódón körüljárta a lakást, megkopogtatta a falakat, bólogatott, s olyan halkán, hogy inkább csak sejteni lehetett, kijelentette, hogy minden téren haladás tapasztalható. A mesterek kínosan feszengtek: a mázólo unokája eltűnt, s a köszöntő versikét csak megkésve tudta elszavalni. A pallér azonban nem haragudott. Barackot nyomott a gyerek fejére, majd B.-né állhatatos kínálására elfogadott egy cipót meg egy adag finom konyhasót. Az ünnepi estét ezúttal nem a leválasztandó lakrészben, hanem B.-ék egymásba nyíló két szobájában tartották. A bevezetőt a kőműves mondta, B. ott gubbasztott egyedül, mindenkitől elhagyatva a francoia ágy végében. Előbb Stefi énekelte el a zenetanár kíséretében Elektra nagyáriáját, aztán a mázólo mutatta be fejszámoló művészetét, majd a redőnyös felesége táncolt. B. képtelen volt figyelni a számokra, dörömbölt a halántéka, fulladozva szedte a levegőt. A zene, a tánc, a jelenlevők lelkes ovációja soha nem látott, ám mégis élményszerűen eleven, könnyörtelen és vidám kannibál szertartásra emlékeztette.

Végigszáguldott az életén, akár a normális haldoklók. Gyerekkorában nagyon szerette a kiscicákat, tizennégy éves korában kapott egy csináltatott briccesznadrágot, ötödik gimnáziumban elhúzták latinból, egy ízben Balatonkenesén nyaralt, és háború alatt meghalt az apja. Nagyon eseménydúsnak találta az életét és nagyon balszerencésnek. Sok minden lehetett volna, ami nem lett, s mindig valami buta véletlen miatt. Gyakran összetévesztették valakivel, de ebből soha semmi jó nem származott. Csupa félrevezető útjelzőtábla szegélyezte harminchét évét: ha nem dől be nekik, most másutt tartana.

Ezalatt a pallér szólásra emelkedett. Jegyzetet tartott, de bele sem nézett, tempósan, olykor szótagolva illesztette egymásba hézagmentes gondolatait, s valahányszor megtapsolták, bevárta, amíg a zajgás elül. Azzal kezdte, hogy nagy megtiszteltetés számára az egybegyűltekek előtt beszélni, átadta szeretett házvezetőnője üdvözlését, majd kifejtette, hogy a szalagrendszerű leválasztásnak sohasem volt még ennyi híve. Aztár rátért a helyi problémákra. Megállapította, hogy az egység itt is szilárd, a hangulat itt is lelkes, egyre inkább megszűnnek a különbségek mesterek és lakók között, de hát kinek is volna érdeke a széthúzás?, csupán a nagy lakással rendelkező söpredékeknek.

B. sápadtan hallgatta. A pallér szavai jéghideg vízesésként zuhogtak rá, vacogott. Hirtelen újra peregni kezdett előtte önkényesen összevágott életfilmje, látta magát, amint felesége leküldi karalábét vásárolni, elkap egy feléje dobott, öt számmal nagyobb utászcsizmát, kifizet egy cechet, amely nem az övé. Stefit is látta, ott állt anyaszült meztelenül a strandon és áriázott. A félelem elszongította, közömbösen a jelenlevőkre tekintett, de valamennyit ködösen látta. Hogy lehet valakinek szennyes a szíve?, gondolta. Hogy piszkolódik be az ember? Nem kutatott válasz után, példabeszéd dongott fel benne: aki á-t mond, mondjon b-t is. Ezen eltűnődött. Mikor mondott ő á-t? És mit jelent a b? Azt, hogy az ember következetesen vállalja a hamisságot is?

A két szobában eget verő taps szökkent, a máskor oly elfogódott kőműves torka szakadtából ordított, a mázólo asszonylánya elpityeredett, a

rossz fogú redőnyös felugrott és a pallér mellére omlott, s B.-né a villany-szerelő arcát simogatta. Aztán mindenki nevetett, éljenzett, dobogott, ölegette egymást, s közben trágár szavakat kiabált. B.-re ügyet sem vetett senki.

Ő azonban tudta, hogy nem felejtették el.

Úgy ragadta torlkon a kétségbeesés, hogy fel kellett üvölnie. Nem volt hangja, bugyborékoló vinnyogás habzott elő a szájából, émelygés, váladékos jajongás. Az új kolléga fia elesett a Donnál, fuldokolta, felesége tizenegy éve béna, a házvezetőnő ágyú-süket, szörnyű az egész! Többé nincs felesége, és gyűlöli a verseket, mit csináltak az életéből, nézzék meg a falat, hiába áztatott festéket a mázoló, neki nem kell többé öt számmal nagyobb utászcsizma, elege van az egészszöb, hasztalan akart segíteni, nem engedték, mindenki cserbenhagyta, az építkezés elakadt, persze, most mind a pallért ünneplik, de ez is hazugság, az egész hazugság!

Fekete gomolyag gurult rá, minden elsötétült körülötte.

Mire magához tért, valamennyi iparos ott térdepelt a két oldalán. A villanykörte élesen a szemébe vágott, a hideg fény irritálta, de nem törődött vele. Nem érdekelte semmi, sem az, hogy összevissza kiabált, sem az, hogy eldőlt. Távoli volt minden és idegen, és ő nem akarta, hogy bármihez is köze legyen. Felesége hideg borogatást rakott a fejére, a kőműves kitapogatta a pulzusát, mondott valamit, mire az iparosok újra elfoglalták helyüket. Ő csak nézte őket, és nem értett semmit.

Aztán a pallér tempósan, de ezúttal valahogy ellágyultabban, ismét beszélni kezdett. Kijelentette, hogy mind hálásak B. őszinteségéért, amely újabb bizonyítéka a módszer felsőbbrendűségének, méltatta B. szorgalmát, lelkiismeretességét és kitartását, hangsúlyozta, hogy érdemeire már a hivatalban is felfigyeltek, s felszólította az egybegyűlteket, tekintsék példaképpül rendíthetetlen hűségét.

B. elcsigázottan maga elé dermedt, lomha ventilátorok köröztek a szíve fölött. A gondolkodás úgy tért vissza belé, mint feledékeny orgyilkos a tetthelyre. Ha kinyitná a gázcsapot, mind megfulladnának, surrant át rajta, de tudta, hogy erre képtelen lesz, mihelyt leteszi a fejét, elalszik. A pallér szavai ott ólálkodtak a közelében, s piócaként rákúsztak. B. látta, hogy az iparosok ügyesen közelebb csúszkálnak, már egészen körülülük, és bensőséges, odaadó pillantásokat vetnek rá. A pallér néhány mondata a füléig is felgyűrűzött. Arról beszélt, hogy B. remek férj, pompás hivatalnok, nagyszerű munkatárs, meg lehet érteni felindulását, de ne nézze a dolgokat kívülről, tekintse a lakásleválasztást saját ügyének, párosítsa a bírálatot helytállással, ha nincs anyag, járjon utána, végül is mi a legfontosabb? A kollektív szellem, a személyiség és a közösség harmóniája.

B alig várta, hogy befejezze. Rettenetesen fáradt volt, a pallér pióca-szavai egyre több vérét szipolyozták ki, úgy rémlett neki, hogy ennek az iszonyú estnek sose lesz vége, már semmit sem bánt, minden hidegen hagyta, aludni vágyott, aludni, semmi másra, csak aludni. Amikor végre a szónoklat befejeződött és az iparosok felcihelődtek, be sem várta, amíg szétszélednek, betámolygott a hálóba, és vetkezni kezdett. Épp a bal zokniját húzta le, amikor a pallér benyitott. Udvariasan elnézést kért az alkalmatlankodásért, de nem akart búcsú nélkül távozni, igazán boldog, hogy B.-ben ilyen kitűnő munkatársra talált, mindaz, ami ma este elhangzott, értékes hozzájárulás a lakásmegosztás továbbfejlesztéséhez. B. már csaknem pucér volt, feszélyezte a pallér jelenléte, de az — miután

ismételten kijelentette, hogy nem szeretné zavarni —, úgy látszott, nem akar távozni, fel-alá kezdett járkálni, s olyan halkán, hogy inkább csak sejteni lehetett, kifejtette, hogy B. egy nyomorult briganti, a többiek előtt, persze, ezt nem mondta, de ha B. továbbra is önállóskodni fog, nézze meg magát, tud ő másképp is beszélni. Majd hirtelen B. orra alá dugott egy nyomtatványt és mosolyogva megkérte, legyen szíves, írja alá. B.-ben már annyi erő sem volt, hogy megkérdezze, mit raknak elé, az pedig még csak fel sem ötlött benne, hogy a nyomtatványt elolvassa. Térdére fektette, és aláírta.

6.

Másnap hajnalban arra ébredt, hogy valaki rázza. Ó, te álomszuszék, köszöntötte nevetve a mázoló, képes lettél volna átaludni az egész napot! Aztán csodálkoztál volna, hogy akadozik az anyagellátás. Nagyon kedvesen beszélt, rozmárbajszával még meg is csiklandozta a szemét dörgölő B.-t.

Kint még hűvös volt, fehéren párologott az éjszaka fellocsolt aszfalt, B. megtapogatta borostáit, s elhatározta, hogy ezentúl korábban kél. Igen, tünődött, jól mondta a pallér, a lakásleválasztást saját ügyének kell tekintenie. Ha odacsúsztat egy százast a telepkezelőnek, talán könnyebben jut anyaghoz. Elkomorodott, lelkiismeretesen ügyelt a pontosságra, s eszébe jutott, mit szólnak majd a hivatalban, ha elkésik? Akasszák fel magukat, tehetnek neki egy szívességet. Kilenc éven át sztárfotókat válogatni az ő képességeivel...! Az ember így herdálja el magát.

Elmosolyodott. Aztán elérzékenyült. Az apjára gondolt. Szegény, ha ezt megérte volna! Ha látná, mire viszi a fia! Vásárolt egy szivart, s meglepődött, amikor a trafikosnő megkérdezte, miért beszél ilyen halkán? De azért nem haragudott. Mindennel meg volt elégedve, tudta, hogy új fejezet kezdődik az életében. Mielőtt a trafikból távozott, gálánsan kezet csókolt a dohányárusnőnek, aztán rágyújtott. Már kezdett felmelegedni, villamosok csörömpöltek, mindenki loholt, látszott, hogy az emberek tudják, hol a helyük. B. megindultan nézte őket, szerette volna valamenynyitüket megdicsérni. Boldogan pőfékelt s jobbra-balra köszöntgetett. Csak az zavarta, hogy a földre kell hamuznia.

MINDENKI A MAGA SZEREPÉT JÁTSSZA

IVAN IVANJI

Akkor ijedség támadt benned. Hirtelen fölmerült valahonnan. Például megijedhet az ember, ha váratlanul felugat egy kutya. Vagy ha egyszer csak megmozdul valami a nyakán — valami bogár talán. Ha a fű a lába alatt minden előzetes figyelmeztetés nélkül hirtelen megzizzen. Az ember megijed a puskától, a fogorvos készülékétől, egy vizsgától. S mindez érthető. Megmagyarázható. Százszor rosszabb, ha ha az ijedség kiszorítja belőled a lélegzetet, iszonyat kúszik be a mellkasodba, utat talál a bordák között. Szíved megremeg — durva ököl szorításában a madár. S csak néhány pillanat múlva érzed, mintha ájulatból térnél magadhoz, mintha ismeretlen, sötét mélységből bukkannál elő, s mialatt lélegzethez jutsz, újból feltámadnak benned az első világos gondolatok, értelmű felbecsüli környezeted tárgyait, de most ez sem sokat használ, mert az ijedséget nyomon követi ikertestvére, a szégyenkezés. S te új helyzetet állapítasz meg. Az ijedség után. Ellenintézkedéseket is teszel, ha az ijedség okát nem ismered. Megelégedett vagy, ha sikerül el nem futnod, tekintet nélkül az ijedség okára. Sőt még büszke is vagy, ha környezetednek még arra sem volt ideje, hogy bármit is észrevegyen rajtad, még azt sem, hogy elsápadtál. Mivel az ijedség olyannyira váratlan volt és erős. S ha az ijedség valóban hirtelen jött, a melledben támadt szakadékokat semmi sem képes betemetni, áthidalni.

A gépkocsi elment. Gyors, sietős üdvözlésváltások a sötétségben. Minden úgy látszott, mintha a legnagyobb rendben lett volna. Az elhagyott barikádtól a szálloda bejáratáig mindössze vagy száz lépés maradt hátra a kivilágítatlan, szűk utcán keresztül. Tudod, ott találod az üvegportált, melyet belülről két-három pokróc borít, a hallban meleg van, az emberek a portáspult előtt csevegnek, a rádió szól, minden bizonyal könnyű keringőket játszik. Már hetedik napja keringők, operaáriák visszhangoznak végig a szállodában, a folyosókon, a szalomban, az étteremben, evőeszközök, tányérok zörögnek, mindenfelől zsi bongás, beszélgetés, pincérek suhannak ide-oda, csak éppen kevésbé udvariasak, mint máskor, s a zaj csak akkor hallkul el, ha a rádiómuzsika megszűnik, s a bemondó ideges hangon híreket olvas fel, rendelkezeteket, nyilatkozatokat vagy felszólításokat a megadásra. Olyankor még az ezüstkések és -villák is a szálloda régi monogramjával ékeskedő, súlyos porcelánon maradnak, s mindenki észreveszi, hogy az

étel rossz, egyáltalán nem méltó környezetéhez. Legjobb esetben áporodott gulyás. S a kenyér száraz. S miközben az átellenes falakról fémesen, és sokszoros visszhanggal verődnek vissza a hírek, az emberek összenéznek. A véletlenül mellettük ülő szomszéd arcáról azt olvasják le, hogy gazdája bizonytalan, nem érzi magát biztonságban, s hogy ijedséget váltanak ki belőle az októberi éjszakából idehallatszó puska-lövések, hogy éhes és aki látja, szintén az. S hogy odafönn a szobában kétszersülted van, meg szardíniád, oszokoládéd, sajtod, Gavrilovié-szalámid. Szilvapálinkád. Hazai elemőzsiával vagy felszerelve ebben az idegen világban, s feltámad benned a kívánság, hogy valamiképpen odajuss meleg oázisodhoz, ennek az ismeretlen városnak az éjszakájában, Ott minden megvan, ami az embert lecsillapíthatja.

A bejárathoz, ami ebbe a másik világba vezet, még vagy száz lépést kell tenned a sötétben.

Tán csak nem félsz a sötétől? Hiszen még gyermekkorodban sem féltél tőle. Akkor sem pityeredtél el, ha szüleid magadra hagytak. Összegombolyodtál a paplanod alatt és egykettőre kiépítetted a magad tökéletesen meleg világát. Az ördögbe is, hát akkor miért épp most, épp itt érezkedtek meg az idegeid? Sírhatnédok van, egyedül vagy, szűk utca húzódik előtted. Halotti csend. Sehol egyetlen fény sugar. Fölötted a homályos őszi égbolt. A hátad mögött barrikád. Nincs erőd, hogy a lábadat mozdítsd. Tegnap aránylag higgadtan szaladtál a géppuska-tűzön át. Nem volt kellemes, gyűlöletes volt a gondolat, hogy esetleg ostobán elpusztulhatsz ebben az idegen országban, idegen harcban, amelyet nem értesz egészen, a szíved vert ugyan, de a tested tökéletesen engedelmeskedett akaratom parancsszavának. Most senkid sincs a közelben. Talán valaki képes arra, hogy elsüsse a fegyverét — ott rejtőzik valahol, valamelyik sötét ablak mögött. Ez azonban nem hihető. Ez a nyugodtabb környékek egyike itt, Budapesten. Az utóbbi napokban többször is puskatűzbe kerültél. Megfeszült idegekkel, testedben az izgalom és erőfeszítés könnyed remegésével. De ezt is el tudtad viseini. Azt is, hogy megismételd. A sötétség és a csend iszonya azonban megújíthatatlan.

Ismered a mesét az emberről, aki elindult, hogy megtudja, mi a félelem. Most te vagy az. Azért jöttél, hogy a harcot lásd. Jöttél, hogy lássad, vajon félsz-e? Hogy vajon bátor vagy-e, emberke? Ezt nem tudhatod meg, ha felkúszol az Alpok meredek sziklafalaira, ha hidak tetejéről a folyóba ugrasz. Nem tudod, vajon hős lett volna belőled, ha négy vagy hat esztendővel előbb születsz. Vajon akkor a helyes oldalra álltál volna? Aminthogy abban reménykedsz: igen. Bizonyíték nincsen. Nem könnyű dolog fiatalnak lenni egy olyan országban, amelyben legendák élnek. A győzelem után. Körülötted mindenütt harcosok. És a dicsőségük. — Te pedig elkéstél, reménytelenül elkéstél egyetlen életedben. S túl könnyű azt mondani: túl fiatal voltam partizánnak, különben nem maradtam volna el mögöttük egyetlen lépésnyire, egyetlen puska-lövésnyire sem. Még ahhoz is túlságosan olcsó ez, hogy egészen végiggondold. Semmiféle önkéntes munkával és semmiféle kitűnő bizonyítvánnyal — mert erre korlátozódik szereped — ezt helyreütni nem tudod. A jelszavak tüstént untatják az embert, míhelyt megkívánják s a falra tűzik őket.

Vajon a háborús hősök — esetleg pont a legértelmetlenebb órában — úgy érezték, hogy félelmükben nem tudtak száz lépésnyire szaladni, azért, mert sötétség van, mert csend van s mert egyedül vannak? ...

A szíved túl hangosan dobog. Valaki meghallhatja. Azt gondolja: mit keres egy óra a barikádokon? Hány perce állsz már anélkül, hogy mozdulnál? Mikor ment el már a nagykövetség autója, erős fényszóráival, amelyek erősebbek az éjszakánál? Itt hagyott téged, és magával vitte a zászlódat, amely itt semleges — megfélekedezel arról, hogy a sötétségben ez a zászló is fekete —, itt hagyott az a gépkocsi — élőlény a sziklasivatagban, bátya, amelyben biztonságban érezted magad, a szálló közelében. A barikádokon nem tudott átugrani. Csupán száz lépés. Senki sem fog rád lőni. Te jugoszláv újságíró vagy, téged senki sem gyűlöl. Legfeljebb olyasvalaki lehet, aki maga is fél, mint ahogy te is lőnél, ha valami megmozdul a közelben — ha fegyvered volna. De neked nem szabad fegyvert viselned, mert semleges vagy. Eredj a szállóba, ott meleg van. Világosság.

Ez ágyúlövés volt. Egészen messze. Talán száz méternyire, talán öt kilométerre, ezt a csalékony városban még egy tapasztalt tüzér sem tudja biztosan megállapítani. Egyébként az éjszaka tökéletesen csendes. Te a háború után voltál a tartalékos tiszti iskolában, most arra emlékszel, meleg macedóniai nyárdélutánok járnak az eszedben, por — valamiképp rothadó paradicsom jut az eszedbe, de miért éppen az, miért? Meg a tüzérkapitány jut az eszedbe, aki a különféle fegyvereket magyarázgatta. Unottan. Nem tudod, hol dörög el most az ágyú másodszor is, azt sem, hogy milyen, azt sem, hogy miért. Rád nem ágyúval lőnek, de most erőre kapsz és elindulsz a szálló felé, nyugodtan, sietősen, de semmiképp sem futva. Sőt, az ajtó előtt még meg is állsz. Így. Nagyot lélegzel. Az akaratodat próbálgatod: most tudnák, még vissza is tudnék sétálni a barikádhoz, szép ez az éjjel, semmitől sem félek, a séta azonban mégiscsak bolond dacoskodás lenne, semmi értelme. Jól érzed magad. Hol a félelem? Nyugodtan lenyomod a kilincset, fölemeled a pokrócot. A hall. Nagy megkönnyebbülés áraszt el, mint langyos zuhany fánasztó út után. Világosság, beszélgetés, zsongás, mindannyian a bejárat felé néznek. No és aztán! A rádióban halk zeneszó.

A szálloda lakói. Az események készületlenül érték, meglepték őket. Mi lesz? Ez a kérdés lebeg minden tekintetben. Egy kis ijedség, sok tiltakozás: miért épp most történik mindez, amikor én itt vagyok? A portáspáholyban sportruhás férfiak, rövid vadászkabátban, vállukon puská, karjukon háromszínű szalag, egyikük mellén és hátán szíj van átvetve, benne golyók. Egy lány van velük, szűk sínadrágban, szürke zubbony, kék svájci sapka. Nem ismersz rá mindjárt. Még fáradt vagy az átélt iszonytól, mintha elverték volna, mintha túlságosan soká merültél volna a víz alá, ha csak egy kicsit maradsz még a víz fenekén, soha többé nem merülsz fel. De mindannyian észrevették, hogy valaki belépett, valamennyien az ajtó felé fordultak — feléd —, és a lány is feléd fordult.

Nyomban ott hagyta a csoportot, hogy hozzád közeledjék, már mesziről nyújtotta a kezét, magabiztosan — fél évvel ezelőtt nem ilyen volt —, egy cseppet sem törődik azzal, hogy ez itt most színpadi jele-

net, hogy a többiek, kettőtökön kívül — közönség, s hogy mindez most még túlzott is. Kétségkívül bátorság és férfiaság is kell ahhoz, hogy így közeledjék feléd, mint ahogy most Éva közeledik. Több, mint amennyi ahhoz kellett, hogy az ember a sötétségben a barikádtól a szállóig menjen — mert odakünn az éjszakában nincs számtalan sok kísérő tekintet. Szája kissé nyitva, ez az a gyermekes vonás az arcán, amelyet jól ismersz s most még nagyobb ellentmondásban áll mindazzal amit rajta látsz, ezzel a férfias sportöltözékkel.

— Te honnan csöppensz ide? — kérdezi. — Egyébként mit csodálkozom? Itt laksz?

— Igen.

— Várj csak! — Visszamegy a csoportjához. Te leveted a felöltödöt. Az ijedség feledésbe merült? Nem. De egészen elfojtottad. Jóleső meglepetéssel és kíváncsian nézed, amit Éva valami parancsot ad a fegyveres férfiaknak, akik a felkelőt játsszák. Vagy a gyilkost. Mindenképpen azt gondolják, hogy hősök. A legidősebbnek még nagy bajusza is van, negyvenéves, vadászkalap. Úgy látszik, felháborodik. Nem hallod, Éva halkán beszél, de sokatmondó, széles mozdulatai vannak. A vadászkalapos ember pisztolyt ad neki, a lány hanyagul nadrágja hátsó zsebébe süllyeszti. S a fegyveresek elvonulnak. Melletted haladnak el. Közülük csak az egyik pillentli meg ujjával a kalapja szélét. Tekintete nem a legbarátságosabb. Te időközben egy fotelbe ültél, erődöt összeszedted, s most udvariasan felállsz, mert Éva hozzád lépett.

— Te valami új Robin Hood vagy efféle lettél?

— Hol beszélhetnénk nyugodtan egymással?

— A szobámban, ha nem feszélyez... — Fél évvel ezelőtt már szeretted volna egy hotelszobába vinni ebben a városban, akkor nem ilyen hidegen nézett rád, hanem kissé szerelmesen, de akkor nem mert: tudod, a portás nem szólna semmit, te külföldi vagy, én azonban újságíró szeretnék lenni idehaza, nem szabad... s akkor nem harminc ember tekintete tapadt mindkettőtökre.

— Jó. Van valami falatozni valód? Majd meghalok az éhségtől.

— Van — válaszolod s már oda is lépsz a portáshoz. — Kérem a kulcsot!

Csodálkozó tekintetek sorfala közt mentek a lifthez. Még be sem léptetek a nevetséges üvegkalitkába, máris mindenfelől a portáshoz tódulnak s kérdezgetik, ki vagy te s kicsoda az a lány. Rendben van. A szálloda folyosói néptelenek. Akár ellenforradalomnak, akár felkelésnek, avagy egyszerűen eseményeknek nevezed is mindazt, ami körülötted történik, az azonban biztos, hogy a szállodai személyzet ellenőrzése ellanyhult. Egy kerek asztal és a bőr karosszékek közti mélyedésben halomnyi szennyes ágynemű, a padló hamutálcákkal teli. Ajtót nyit, felkattantod a villanyt, az ablakot este óta elsötétítették, beengeded a lányt, az ajtót bezárod magad mögött. Mit kell most tennünk, beszélgessünk vagy táncoljunk, kérdezed magadban. Éva szája, mint mindig — vagy újra —, egy nagyon picit nyitva van. Kicsiny, de nagyon szabályos fogai vannak. Hosszúkás, kissé duzzadt ajka. Mindent látod.

— Csókolj meg! — mondja, mintha valami nem fontos és unalmas dolgot parancsolna, mintha azt a járórt már begyakorolt feladattal bízná meg, vagy mintha kutyát kergetne le a diványról, nem sok állhatatossággal. A szeme mást mond. Ég talán? Némán hozzálépsz, átkarolod, megfogod a vállát, megcsókolod, nem csupán miatta vagy izgatott, hanem minden miatt, ajkai közé fojtanád a hozzád méltatlan, utcai ijedséget. Egyik karod a nyaka köré fonod, amely oly karcsún hajlik elő a gyapjúdzsömperből, másik kezed végigsuhan a ruhája szövetén, le a hátán, s amikor a kabátja alá akarod bújtatni, hogy közelebb jusson a testéhez, a nadrág hátsó zsebében valami fémet érzel, először nem tudod, mi az, aztán észbekapsz, elmosolyodsz, kijózanodsz, megállsz. Kihúzd zsebéből a pisztolyt.

— Amazonnal még sosem csókolóztam. Mit akarsz ezzel a játékszerrel? Nem kisgyerekeknek való. Valakit még megsebezhetsz vele.

— Ezek az idők sem kisgyerekeknek valók. Nem vitam elég óvatos, amikor elhatároztam magam, hol és mikor szülessék.

Maga dobja le a kabátot a testéről, a dzsömper sárga, szűk, eloltja a lámpát, és olyan hevesen veti magát a karomba, ami ismét inkább gyermekes, mint nőies — aminthogy egy küssé mindig nyitott szája is gyermekes. Átveszed a vezetést az ölelkezésben, s most öreg vagy, akár a tenger, biztos, mint az erdő. És mindent tudsz. Észrevétlenül az ágyhoz vezeted, lassan, mintha nem tudnátok, hová mentek, tudod: azt szeretnéd, hogy visszatérjen a nyárba, amelyet felév előtt töltöttek ugyanezen a földön, a Duna mellett, a városban, amely olyannyira elütött a maítól. Az ágy bontatlan, de egészen beleszédülsz a csókba, s amikor ott vagy a halántéka fölött, érzed, hogy a haja sós ízű és nyirkos, s hogy sír, hangtalanul sír, de végtelenül omló könnyek közepette, és te feliszod csókjait.

A nyár soha többé meg nem újulhat. Végtelenül sokat táncoltatok első éjszakátokon — s nagyon keveset ittatok, egy bárban, a folyó fölött, amelyben egy öreg nő zongorázott és énekelt hozzá rekedten, de nagyon szépen, nagyjából igazi néger melódiákat. Akkor tervszerűen s átkozottul férfias képmutatással láttál neki, hogy meghódítsad — az egyetemi hallgatónő kumaradt egy idegennel. Ugyan mit, ez csak annak jele lehetett, hogy beleegyezik, de mégsem volt biztos. A szállodában elfogadta a vacsorát, de a szobába már nem ment föl veled, jó ürüggyel csak a riadt kis nőtény tekintetét adta neked. S mikor tánc közben egészen hozzá simult, keblével, arcával, combjával hozzád tapadt, te csak úgy mellékesen megkérdezted: hol laksz, hogyan élsz? — ez durvábban sikerült, mint gondoltad. Tréfásan mesélt a budapesti lányokról: kapukulcs csak a házfelügyelőknél van, s ezért azt mondják, a fiatal pesti lányoknak tíz óra előtt kell lefeküdniük: miért? Azért, mert tíztől tizenegyig már fel is kell kelniük és haza kell menniük, mert tizenegykor kapuzárás! s te nem tudtad, vajon ez frivol ártatlanság-e, avagy a mozdulatainak kell hinned, amelyek öt évszázaddal idősebbek az ajkainál. Aztán az éjszaka végéig a Duna-parton sétálgattatok, egészen a part szélén, és senkivel sem találkoztatok. Azon a nyáron. S minden sötét árnyékban csókolóztatok. Márpedig minden éjjel rengeteg sok sötét árnyék van a Duna mellett. Sok híd van Budapesten, s minden egyes híd alatt gyalogösvény halad át s

részben alagút is, s a legrégebbi hid alatt a Lánchíd volt ez — a folyó illatát érezted —, már nem tudtad tovább túrtöztetni magad, s egyszerűen birtokba vették a lányt, csak úgy állva, mint ahogy a regényekben olvastad, hogy a bakák így szokták ezt tenni a cselédlányokkal a sötét kapualjban, s mint ahogy azelőtt még soha nem tetted, sőt nem is tudtad, hogy ez lehetséges, s hogy ez nem mese és nem pusztán felvágás. Nem tudtad, hogy mindez ilyen egyszerű és meg-hitt lehet, anélkül, hogy egyetlen szó esnék a szerelemről, s aztán úgy folytattad vele a sétát, mintha ketten egy lény volnátok. Az iskolában valaha — ki tudja, mikor, minden bizonnyal nagyon régen — távlatot szerezteél s tanulságokat a kötelességről és büntetésről, de akkor azzal fizetted a tandíjat, hogy elvesztetted álmaidat és elfeledted a mesét, amit most ismét megtaláltál ennek a lánynak a hajában és a hullámok ritmusában, amelyek valahol alattatok a part szélén csobogtak. Arra gondoltál: Belgrádban minden egyes parkban tudod, hol van egyik vagy másik megbúvó pad, azon a nyárárszakán azonban nem tudtad, hová is menj az ismeretlen városban, megkérdezni nem merted, de nem is volt kit kérdezned, mert ez a lány egészen odaadta magát neked, s biztosan nem is válaszolt volna mást, mint csókra csókkal, s tetted minden mozdulatára testének mozdulatával. A harmadik hídon át azonban megtaláltad a Budára vezető utat, s ott elvitted őt egy romos épület mögé, és fűre találtál. Ez már más illat volt és élesebb s jobban ismert illat. Nem tudtad, honnan ismered. Fű, mondogattad egyszerűen. S ő így szólt: te a fűvet látod, de én egész idő alatt a csillagokba néztem, csak éppen most nincs sok belőlük. S csak akkor értetted meg, hogy ez a lány álmodozó, s hogy tej csordult túl az éjszaka sötétjén. Egy falon üldögéltetek, melyet még a háború alatt romboltak le, megint a folyó fölött, s onnan néztétek, amint a nap hatalmas vörös labdája mind gyorsabban előgörgött a háztetők mögül s lassanként elvesztette színeinek ríktó élességét, egyre erőteljesebben és ellenségesebben. A túlsó parton a még szünke reggelben a pesti parlament csipkés tornyai rajzolódtek az égre, az egész régi város szinte láthatóan kezdte magába lélegezni az új napot, habár még semmi sem mozdult. Észrevetted, hogy a lány reszket. Kabátod egészen gyűrött volt, de azért keskeny vállára vetetted, s elindultatok az eleinte üres utcákon át, de aztán hamarosan az első járókelőkkel is találkoztatok, akik csodálkozó pillantást vetettek rátok, előttetek azonban mindez nevetséges volt. S most ő vezetett téged, a szédüléséből felébredt lány, aki elragadtatásában csak a tiéd volt, de most is bájos, hálás, pajzán és kedves; újból átmentetek a Margit-hídon ama túlsó partra, s ő megfogta a karodat, hogy egy pillantást vessen az órádra — az övé még tegnap este megállt. Negyed hét volt. Tudok egy kávéházat, amelyet hatkor nyitnak, közölte veled, mint fontos újságot, s azt hiszem, nagyon jól fog esni egy forró kávé. A kávé, emlékszel, teherautósofőrök és más olyan emberek társaságában ittátok meg, akik ugyanolyan gyűröttek és fáradtak voltak, akárcsak te. És pontosan hétkor Éva azt mondta: a túloldali házban lakom, hétkor mindannyian elmennék a lakásból, cseledszobám van, én most felmegyek, te nézz fel a második erkélyre, ha megjelenek rajta, gyere fel, ha meg véletlenül valaki otthon maradt, tíz perc múlva visszatérek. Te álltál egy darabig, megvártad, amíg

Éva felbukkan, akkor nekieredtél, berohantál vele együtt egy kis szobába, ő gyorsan levetkőzött, nagyon gyorsan, mintha sietne, mintha nem lettetek volna egész éjjel együtt. S tudtad, ugye tudtad, hogy így még soha az életben nem történt, s hogy soha többé az életben nem fog történni. Semmit sem szóltál. Később az álom és ébrenlét határán valamit beszéltél szerbül, habár tudtad, hogy nem fog megérteni, de túl fáradt voltál ahhoz, hogy magyarul dadogj, s amúgy is tudtad, hogy megért mindent, amit egyébként szavakkal úgysem tudsz kifejezni. Mert ő is mondott valamit, amit szóról szóra nem értettél, de elég volt a hang zöngéje is, más akkor úgysem érdekelt. Egy kicsit aludtál is talán, mezítelen testtel a meztelen test mellett, s csak később nézted meg egészen és tudatosan. Még hét-nyolc napot töltöttél a városban, valójában kissé felületesebben, de mégis egészen jól és — találkozta vele. Mikor ez is elmúlt, Éva nem jött ki az állomásra, hogy a vonathoz kísérjen. A vonat este indult, déltájban betértél az ifjúsági lap szerkesztőségébe, ahol a szümidőben volontőrösködött. A gépíróasztalka mellett ült, háttal feléd, de mintha csak tudta volna, ki lépett be, csendesen így szólt: most csak csókolj meg, de ne nézz rám, aztán siess, nem tudlak többé látni anélkül, hogy ne sírjak, azt pedig nem akarok. S te megcsókoltad a tankója alatt, a nyakán. Engedelmeskedtél. Nem néztél többé az arcára. Pedig tán nem kívánta, hogy engedelmeskedjél neki. Sebaj. Vége, Isten áldjon! Nem, nem vártad, hogy valaha is még egyszer találkoztok, úgy hittél Hemingwaynek, akár a biblia szavainak, ez csak egyszer történik az életben. Szervesz, Éva! És semmi, semmi több.

Így hát, természetesen, most nem is lehet úgy, mint a nyáron. Budapest ugyanaz és ugyanaz a Duna is. Ezenkívül pedig még október is van, harmincegyediké, az ezrenkilencszáz és ötvenhatodik év októberének utolsó napja, számodra egy éjjel a megijedt hotelben egy szép lány oldalán, akinek revolvere ott hever az ágy előtt álló asztalkán. Másnak talán ez olyan dátum lesz, amelyet történelemórán fognak megoldani. Sok évtizeddel később.

Valamennyi dátum, amit eddig bemagoltál, valakinek ilyen éjszakát jelentett.

Egymáshoz tapadva feküdtetek a meg nem vetett ágyon, de kétségbeejtően távol egymástól, s lélegeztetek, csak lélegeztetek. Az ember gyakran nincs tudatában annak, hogy lélegzik. Néha azonban igen. Mint ahogy te tudatában voltál akkor. Mellkasod bordái kitágultak és összeszűkültek, beszívtad a levegőt és kifújta, figyelmesen és óvatosan s mégis erőlesen, mintha ez teljes koncentrációt igényelne. Nehogy újra ijedség költözzék a melledbe, levegő helyett. Egy ideig másra sem tudtál gondolni, csak arra, hogy lélegzetet végy. S tudtad, hogy melletted Éva ugyanígy lélegzik. A belélegzett levegőben, abban az örökké új gyönyörben, amit az oxigén ad, amikor a vérkeringés révén szétárad az egész szervezetben, magában a lélegzésben, az életben találtátok a legnagyobb gyönyört, amelyet elképzelni és megélni lehet. Nem a nyaktörő szédületben, mint a megújíthatatlan nyárban, hanem az állandóan jelenvalóban s ezért még nagyobbban és még tartósabban. Megértetted, hogy a legnagyobb narkotikum az oxigén, s hogy a legnagyobb gyönyör: lélegezni, hogy az egyedüli fontos dolog:

élni, így élni, heverni és lélegezni, s hogy állandóan csak menekültél az élet elől, s hogy még mindig menekülsz, mindketten menekültök. Melletted feküdt a lány, a meg nem újítható városból, vastag dzsömper volt rajta, a lábai pedig meztelenek, testének felső része egy amazoné volt, aki bajszos, puskás és golyókkal telítüzelt szijazatú férfiaknak parancsol, ez volt az a lány az övéig, övétől lefelé pedig a te asszonyod. A feje pedig sírt, a feje egy gyermeké volt és sírva kérdezgette:

— Mi lesz velünk?

Csendesen sírt, de állhatatosan, mint ahogy gyermekek sírnak, ha azt ígérik nekik, hogy rég óhajtott kirándulásra viszik őket, de esik az eső. Az eső majd eláll, a kirándulásra a jövő héten fognak elmenni, de ők most akarnak, s ez elég ahhoz, hogy ilyen kitartóan és halálos szomorúsággal sírjanak. Valójában pedig nem esőről volt szó, s te tudtad ezt: azok az események kissé megrázkódtatták a történelmet, s lehet, hogy kissé megváltoztatták a nemzetközi munkásmozgalmat fejlődését. Ez nem eső, nem játék, ami odakünn, abban az őszi, sötét éjszakában zajlik, a történelem feljegyzéseket készít, hogy új fejezetet írjon. Egy fiatal jugoszláv újságíró és egy még fiatalabb magyar egyetemi hallgató, félig felöltözve fekszik egy vetetlen hotelágyon, s megértették, hogy a kisasztalon heverő revolver és a semleges útlevel ellenére is: fölük, itt, senki semmit nem kérdez.

Az embernek szerencsés természete van. Senki sem sírhat sokáig úgy, hogy kétségbeesett is legyen. Legkevésbé pedig a gyermekek az eső miatt. Világosságot gyűjtöttek. Megmosdottak, megtörülköztetek, s miután Éva felhúzta pantallóját, kijelentette:

— Meghalok az éhségtől. Azzal az ígérettel hoztál fel, hogy megetsz. Hát akkor eless!

Akkor az ujjaidnak dolga akadt és ez jólesett. Kibontottad a kétszersültet, kinyitottad a szardíniásdobozt, anélkül, hogy megvágtd volna magad, szalámit szeltél, sajtot kínáltál. Bizonyos ideig egyáltalán nem kellett színészkedned, csupán egy kicsit csodálkoztál, hogy nem kívánsz enni, sőt egy kicsit felkavarodott a gyomrod. Éva kiszolgáltatta magát, falánkul evett, igazán éhesen, odaadón — ahogy az imént lélegzett, mintha ezzel mindent megváltoztatna, meggyőzné Nagyot, meg az oroszokat is, s mindenkit ezen a világon, hogy jobb csokoládét enni, mint elvek mellett kitartani.

Gondolataidban mindez a háborút követő tizenegyedik év a Háború óta. Számodra, számunkra ez a nagy kezdőbetűs Háború alapmértékké vált, amelyhez az idő igazodik. Valamennyi számítás hozzá viszonylik — kilenc évvel a Háború előtt születél — ez és ez a Háború második évében történt — Évával tizenegy évvel a háború után vacsoráztál abban a szállodában, s mindenki pontosan tudja, melyik esztendőre gondolsz. Háború mindig volt, egy nemzedék mindig nagybetűvel írta a maga Háborúját, a történelemben azonban kisbetűvel léptek be, aminthogy ezt a háborúskodást is kis „h” betűvel írják majd, ha már elegendő víz folyik le ugyanezen a Dunán. Most már ismét fel voltatok öltözve és játszottatok a szerepeteket — egy kissé az adriai szardínia meg a szabadkai sajt fölé hajolva —, te a bátor férfiét, aki maga alatt tudta az ágyban ezt a leány-harcost,

a rettenthetetlen forradalmárt, s mindketten gyerekes fontoskodással. Az egészséges ember mindig számtalan sok szerepet játszik, s a betegtől főleg abban különbözik, hogy — ha akarja, vagy gondolja, hogy akarja — minden pillanatban levetheti a maszkot, a sminket, a parókát, s tisztességesen elsírhatja magát, mezítelenül, kicsinyen, ráncosan és elhagyottan, viszont a szkizofrénikus ezt nem teheti, mert egyszerre több világhoz van odaszögezve. A boldogok lélekben nyomorultabbak. S boldog a bokszbajnok, aki a szorítóban a bokszbajnok szerepét játssza, s ugyanakkor valóban az is. Boldog a kis vállalat főkönyvelője, ha eljön, hogy délután egymagában túlórázzon s igazi számjegyeket ír, de három nullával többet képzel utánuk, dollárokból is s a valparaisói kávétrósztr főnökének szerepébe képzeletileg magát, akit az igazgatóság fehér villája előtt Cadillac-jára vár, amelynek üléseit valódi leopárdbőr borítja — a mérleg pedig valóban stimmel s a túlórázás jutalmából három pár harisnyát vesz a feleségének, a fiának háromkerékű biciklit, magának pedig egy kisrostélyost és két üveg sört engedélyezhet, hogy aztán az elsejét újból krumpplisalátás virslivel várhassa be. S boldog a gimnazista, aki az inkák császára, Cook kapitány, a Patyomkin tengerésze, főként azonban Anita Eckberg titkára s ugyanakkor Gagarin, ha útközben valóban elsajátította az egyszerű hármasszabályt, amelyet majd az életben olyan gyorsan kell elfelejtenie, hogy ne túlságosan akadályozza, ha véletlenül nem éppen a műszaki karra iratkozik, mert akkor még öt évig kell manipulálnia vele. Jó nekik, a boldogoknak. Ha azonban a körülmények úgy fordulnak, hogy szerepüket játszva lövöldözni kezdünk a puskákkal, igazi halottak levernek az utcakövön, vagy a félresikerült elvetélés miatt csupán a szülésorvos kése fenyeget, a játék visszavonhatatlanná válik. Ez akkor már nem játék. Akkor lassacskán lehülünk. Sőt esetleg még szembe is nézünk a tényekkel. Vagy megpróbáljuk, hogy szembenézzünk. S ez néha tán még sikerül is.

Hirtelen elhallgattál, s hagytad, hogy Éva tovább játssza Jeanne d'Arc szerepét, de aztán a szavába vágta s magyarázni kezdted neki, hogy te mit gondolsz.

Semmit sem értett belőle. Azt mondtad neki, hogy Spartacus felkelése idején, Rómában egy férfi ugyanígy magyarázta a nyoszolyánál egy lánynak, hogy a lényeg nem mindig lényeg, s hogy így történt ez benned is, a guillotintól. S hogy elismered: nem tudod, mit tennél, ha magyar vagy, de talán épp ezért tisztábban látsz, kevésbé szédülten s pontosabban, mint ő. Egyáltalán, jobb volna, ha lecsillapodna, mondottad, ha hazamenne s elfeledné, hogy valaha is pisztoly volt a kezében, s ha megvárná, amíg a lövöldözés véget ér. De ő, aki nyáron még azt mondta neked: semmit sem gyűlöl úgy, mint a politikai frázisokat, most valahonnan önmagából kezdte előranciazni őket, sőt meggyőző hangon, bár kevésbé meggyőző érvekkel hajtogatni kezdte őket, úgyhogy neked az volt a benyomásod: jól játszott előadást látsz, eközben azonban minden pillanatban tudta, hogy mindez színpad, ő pedig színész.

— A legnagyobb valószínűség szerint közülünk mindenkinek el kell játszania a szerepét — szaladt ki végül rezignáltan a szádon, mert

hirtelen elfáradtál. Ő pedig, mint akinek elevenére tapintottak, elsápadt, szó szerint értelmezett mindent, s haragosan felelte:

— Mi nem játszunk. Mi harcolunk.

— Helyes. Ha te nem játszol, veled játszanak... — jegyezted meg szomorúan, s tudtad, hogy immár nem segíthetsz rajta. Soha senkivel így nem voltál és soha többé senkivel így nem leszel, ezt tudod, de hogy hívják ezt? Szerelem? Ez nem szerelem. Valami összefűzött titeket, most azonban valami egyre erősebben eltaszított tőle. Félelem? Ez nem félelem. Sőt, még segíteni sem tudnátok egymáson, mert a világ két végéről jöttetek. A világról? Ez nem világ.

Elvetette a valóságot. Ismét a gyermek hangján szólalt meg:

— Úgy megörültem, amikor a hallban megláttalak. Tudod, ez a legcsodálatosabb, hogy nem lepődtem meg. Valahogy, amióta csak elkezdődött, egyre téged vártalak. Tudtam, hogy el fogsz jönni. De abban reménykedtem, hogy a mi oldalunkon leszel...

— Tán fehér lovon fogok ide lovagolni, s a szoknyádat, mint a forradalom zászlaját, emelem magasba.

Tudtad, hogy megsértetted. Ezt azonban nem mondta meg mindjárt

— Mondtam már neked, nem eléggé óvatosan gondolkodtam azon, hol és mikor szülessék. Istenem, milyen jó kurtizán lett volna belőlem, ha abban a korban élek, amikor tiszteletben részesítették ezt a mesterséget, hát nem, Rajkó? — ejtette ki először a nevedet ezen az estén, esetenül idegen hangzással, a neved második szótagjának, rövid o-ját hosszú ó-val, ami akkor annyira tetszett neked, hogy most is kiszaladt a szádon:

— Szeretlek.

Nem valami meggyőzően hangzott. Nem is kapott rajta, most ismét a nagylelkű, koravén gyerek szerepébe zökkent:

— Csinálj nekem még egy olyan jugoszláv szendvicset, aztán búcsúzunk. Vissza kell térnem a parancsnokságomra.

— Tán csak nem akarsz most egyedül elmenni? Éjnek idején? Hagyd a parancsnokságot, meg az ostobaságokat! Maradj itt holnapig, reggel majd hazakísérlek. Vagy akárhová, ha már nem tudsz békén maradni, amíg az ügy véget nem ér.

— Magam megyek. Nem félek a sötétől. Attól félek, hogy esetleg olyasvalaki sérteget, akit szeretek. De én nem szeretek senkit. Hála néked, senkit.

Játszott talán? A szája megint kissé nyitva maradt. Szép száj, szép fogak. De nyitott száj? Minden nyílás sirverem. Vagy seb. A sír szintén seb, mi pedig túske vagyunk benne.

Már becsomagoltad a szendvicseket a papírszalvétába.

— Valamikor a feleség készített elemőzsiát a harcba induló férjnek — csúfondároskodtál. De kicsodán? Önmagadon? Önmagad felett gyönyölködtél?

— Te nem vagy a feleségem, Rajkó! S én nem vagyok férfi. A dolog egyszerűbb. Megéhezem majd, s a ti szardíniátok valóban kitűnő. Van elég csokoládéd! Vinnék egy keveset a társaimnak.

~~Is békátottál, és odadtad az utolsó három tábla csokoládét. Magadban azt mondtad, hogy ez a jugoszláv csokoládé ott a parancsnokságon, egyiküknek még kellemetlen politikai érvül is szolgálhat, de elvetted a józan ész, komolytalan tökfilkó.~~

— Kísérj el — indítványozta hirtelen.

Akkor valahol messze felmorajlottak az ágyúk.

Eloltottad a lámpát, odébb húztad a pokrócot, s kinyitottad az ablakot. A szobába hideg levegő áramlott. A városra teljes sötétség borult. Valahonnan messziről, de nagyon tisztán, lövöldözés hallatszott. Hirtelen melletted termett. Átkaroltad.

— Ez valahol Csepel mellett van.

Mikor azonban újból, eléggé erőteljesen és közlelről felbödült egy ágyú, az ijedség ismét elöbukkant. Hirtelen tört fel fenéketlen mélységekből. Minden erődet össze kellett szedned, hogy leküzdjed, karod elfásult a lány hajlékony testén, mert minden idegszáladat meg kellett feszítened, hogy ne reszkess, s ez olyan nehéz fizikai feladat volt, hogy egy pillanatra egész testedet elöntötte a verejték. Mégis remegtél. S miközben átölelve tartottad, mind erősebben remegtél, mert nem jutott eszedbe, hogy elengedjed, s abban reménykedtél, majd azt gondolja, a közelsége miatt remegsz s nem támad gyanú benne, hogy félsz. Ő pedig nyugodt volt. Aztán egyhangú csörgés-zörgés, düböngés hallatszott, egészen közlelről, a körúton túlról. Nem láttál semmit, de tudtad, tankok vonulnak.

Félelem és halál még nincs közvetlen kapcsolatban egymással. Az ember nem hisz a halálában, nem ér rá megjedni, ha szemtől szembe kerül vele. Mihelyt félek, már nem kell félnem többé, ez nem az én halálom, ami miatt félni van okom. De ha nem értek valamit... Az ismeretlentől félek, az ismeretlen az, ami széttör, s amiről azt gondolom, az a félelem. Ettől reszketek. Éva, Éva, egyáltalán nem értelek, nem tudom, mit gondolsz most, pedig arcod egészen az enyémhez szorítottad, s mégis egy más csillagon élsz. Csillagon? Ez nem csillag.

Nem volt az a színdarab, amiben hosszabb ideig partnerek lehetetek volna, mint ameddig két, három vagy négy csók tart. S nem tudtál kettőtöknek külön darabot írni.

— Tehát nem kísérsz el?

— Nem. Ez nem az én világom.

— Jó. Megyek, Rajkó! Ma éjjel, azt hiszem, a szemedbe tudok nézni indulás előtt. Felöttem nyár óta. Biztosan harmadszor is fogunk találkozni. Akkor majd normális asszony leszek, ígérem!

— Ugyanaz a kölyök vagy, akárcsak nyáron.

Gondosan becsuktad az ablakot. Jól eligazítottad a pokrócot. Felgyújtottad a lámpát. Felsegítetted a sportkabátját. Odanyújtottad a szendvicses csomagot, meg a pisztolyt. Ő egy kissé kinyitotta száját. De hirtelen becsukta, s ajkai halvány vonallá váltak.

— Szólni akartál valamit?

— Valami szentimentális és ostoba dolgot szerettem volna mondani. Ne kérdezd, mit, s ne is erőltess, kérlek, mert esetleg engedékeny lennék, tényleg megmondanám és haragudnék magamra.

Odaléptél hozzá, és megcsókoltad. Úgy viselte el, mint te, amikor kicsiny voltál, s amikor anyád barátnői csókoltattak, amit utáltál, de tudtad, hogy el kell tűrnöd. Tudtad, hogy nem vagy gyáva: ha ez a te harcod volna, elkísérnéd. De nem az. Nem ismered többé. Kivétel voltál a nyáron? Itt? Budapesten? A Duna mellett? Kivel? Vele? Talán mégis vele.

— Most indulok. Ne kísérj el! Szervusz! Mondd egész egyszerűen azt, hogy szervusz, semmi többet!

— Szervusz!

Egyedül maradtál a szobában. Érezted, hogy mégiscsak éhes vagy. A maradékokból szendvicset készítettél magadnak.

Leráztad a szerepet. Nem kellett egészen ideig jönnöd, hogy megtanuld, mi az ijedség.

Ettél, anélkül, hogy az időre gondoltál volna, legalább negyed-óráig, lassan, alaposan megrágtál minden egyes falatot és semmin sem gondolkodtál, legfeljebb felületesen csak azon, hogy megszámláltad a készletedet is magadban kérdezted, vajon hány napig tart még az elemőzsiád. Egyszerre végtelenül sok időd volt. Mintha az időt etted volna, a kenyérre kent időt. Olyan íze volt, mint a vajnak, friss volt, sem lágy, sem kemény. Jó ez az íz. Nem feleltél saját magadnak a kérdésre: milyen sokáig tart még mindez, gyorsan levetkőztél, habár sehová sem siettél — ura az idődnék, s azon nyomban mély, álomtalan álomba merültél, a téged vagy másokat fenyegető veszély tudata nélkül. Mintha mindazok, akik bárhol, bárkire lövöldöznek, csupán a maguk komoly szerepét játszanák. Éváról soha többé nem hallottál. S nem is fogsz hallani. Harmadik találkozó nem lesz. Sőt azt sem fogod megtudni soha, hogy roppant ostobán pusztult el, véletlenül, miközben ügyetlenül, revolverét tisztogatta, még azalatt, amíg te aludtál, néhány órával azután, hogy elváltak egymástól, s amikor egy új nap ismét szürkén felbukkant a most már őszi város fölött. Még az ölelésedre gondolt, nem tudom, vajon vizsgáztatás lett volna-e számodra, ha tudod, no meg a szardínia ízére is gondolt. A zsebében egy tábla csokoládé volt: kettőt nyomban szétosztott. Soha senki sem mutatta meg neki, hogyan kell revolvert tisztítani. De olvasott, valahol valamit erről, s úgy vélekedett, hogy a felkelések harcosainak mindenképp tisztán kell tartani fegyverüket. Nem tudta, hogyan kell egy pisztolyt kiüríteni s azt sem, hogy a revolvert el lehet zárni. A golyó szétrombolta az orrát, a homlokát, mindent, úgyhogy nem lehetett arcára ráismerni. A halál váratlanul csapott le rá, úgyhogy Évának semmiképp sem volt ideje, hogy bármit is észrevegyen. Sőt még arra sem, hogy megijedjen. S még arra sem, hogy méltóképp eljátssza értelmetlen halálát.

Csuka Zoltán fordítása

TANÍTÁS AZ EMBERRŐL!

BALINT ISTVÁN

Erich Fromm amerikai szociológus-filozófus (nála nehéz e hagyományos fogalmak bármelyikét abszolút kizárólagossággal alkalmazni) a legjobban ismert és aránylag legtöbbet fordított külföldi tudóssá vált nálunk. Nemrégiben emlékeztünk meg e hasábokon arról, hogy negyedik könyve is megjelent szerbhorvát nyelven. Most pedig már az ötödik könyv bemutatására vállalkozhatunk: Zágrábban ugyanis megjelent egyik legismertebb műve, amelyet sokan kulcsalkotásnak tartanak: az angolul 1947-ben kiadott *Man for Himself* (Az ember önmagáért). Ez az ötödik kötet azonban lehetővé teszi és egyben meg is kívánja, hogy a szokásos ismertetés keretén kissé túllépve átfogóbban is foglalkozzunk Fromm-mal és — mivel mégiscsak ez a könyv adja a kiindulópontot — elsősorban az emberről szóló tanításával.

1.

A frommi tanítás megítélésében, erényeinek és hibáinak vizsgálatában kétségtelenül elidegenülés-elméletéből kell kiindulnunk. Itt mutatkozik meg ugyanis, hogy ez a tanítás mennyiben, hol jelenti a modern kapitalizmus feltételeinek megértését, mennyiben fejezi ki azokat a változásokat, amelyek a marxizmus jelentkezése óta a világon lejátszódtak, de egyben azt is, mennyire gátolják a modern kapitalizmus feltételei bizonyos problémák felismerését, mennyiben jelenti Fromm tanítása a marxizmus bizonyos lényeges vívmányainak feladását.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a kérdést, akkor elsősorban arra kell felfigyelnünk, hogy Fromm elmélete bizonyos vonatkozásban tovább fejleszti a marxí elidegenülés-elméletet. Itt van mindjárt az a körülmény, hogy a fiatal Marxnál a kapitalizmus kezdeti fokával együtt járó — vagy pedig egyszerűen csak szembetűnővé váló — nyomor fontos szerepet játszott az elidegenülés-elmélet kialakításában. Közismert például, hogy a *Gazdasági és filozófiai kéziratoknak* azt a részét fűti át legnagyobb szenvedély, ahol a kapitalizmus kezdeti fokának nyomorát ostromozza.

A nyomornak ez a szenvedélyes kárhoztatása kettős szerepet játszott a marxí elidegenülés-elméletben. Egyrészt ez vitte bele a zavaró elemeket: mindazt, amiből az a nézet táplálkozik, hogy az elidegenülés csak a kapitalizmus velejárója, és mindazt, ami tápot adhat előző tár-

sadalmi rendszerek visszasírására, vagy idealizálására — akár még a kezdeti állapot állítólag nagyobb fokú szociabilitásának idealizálására is —, egyszerűen mindazt, ami akadályozza, hogy a kapitalizmusban nemcsak a fejlődés szükséges fokát, hanem nagyon lényeges eredményét is lássuk; mindazt, ami — Engelsnek a nagyvárosok elleni kirohásával együtt — beleolvadt egy elterjedt technikaellenességbe, amely a mai marxista filozófia egy egész nagy áramlatának döntő vonása; mindazt, ami csupán egy állapot kárhóztatójává fokozza le a marxizmust. Másrészt szorosan kapcsolódik a marxizmus leglényegesebb vívmányához, az elidegenülés gazdasági alapjának felismeréséhez, annak tudatához, hogy ez a jelenség nem a szellem világában játszódik le, hanem magában a világban, a gazdasági helyzetből fakad, gazdasági következményei a legkevésbé elviselhetők, és éppen ezért azt az osztályt sújtja leginkább, amelynek gazdasági helyzete a legrosszabb, hogy a megoldást is az anyagi javak termelésének növekedése hozza meg.

A nyomornak ilyen szerepe véges-végig tagadhatatlan a marxizmusban. A munkásosztálynak ez a túrhetetlen nyomora szülte a fiatal Engelsnél azt az illúziót, hogy Anglia közvetlenül a proletariátus mindent elsöprő forradalma előtt áll, holott akkor, 1844-ben még a 48-as polgári forradalmak sem zajlottak le. Ennek a nyomornak a meglátása mondatta ki a Kommunista kiáltványnak azt a klasszikus tételét, hogy a proletariátus csak bilincseit vezítheti el. És Marx eszmei fejlődésének végén ott van a Tőke, azzal a klasszikus tétellel, amely annyi gondot adott a marxisták későbbi nemzedékeinek, mármint, hogy a kapitalista akkumuláció egyik törvénye a munkásosztály szakadatlan szegényedése.

Fromm ezzel szemben a jólét társadalmának szociológusa, abban a korban él, amikor a kapitalizmus olyan jólétet teremtett, amely nemcsak az előző társadalmi rendszerekben, de Marx korában is elképzelhetetlen volt. Ebből már önmagától adódik elidegenülés-elméletének lényeges eltérése Marx elméletétől. Két elemre kell itt rámutatnunk. Az egyik minőségi változást vitt egész sereg kérdés tárgyalásába, köztük a jövő társadalommal kapcsolatos elmélkedésekbe is: a termelés növekedése, a bőség még nem old meg mindent, sőt általa csak felszínre törnek a lényegesebb kérdések. A másik elem pedig: Frommnál az elidegenülés már nem a nyomorhoz kapcsolódik, sőt ellenkezőleg, éppen a jólétből nő ki, lényeges eleme lesz az anyagi javak fékevesztett hajszolása, elfeledkezés, minden másfajta értékről, következképp a kultúra, az emberi értékek, sőt tulajdonságok, maguknak az embereknek kommercializálódása, az automatizmus, az elgépiesedés és a modern társadalom többi velejárója.

A világ fejlődésével Frommnak egy másik vonatkozásban is új lépést kellett tennie az elidegenülés-elméletben. Közismert, milyen fejlődést tett meg Marx az általános szavazati jog polgári demokratikus követelésétől az osztályharc felismerésén át egészen a proletárdiktatúra elméletének megfogalmazásáig a párizsi kommun tapasztalatai alapján. Fromm viszont abban a korban él, amikor a polgári demokrácia egész kialakult mechanizmusa maga is az elidegenülés formája lesz, mert olyan kiáltó az ellentét a pártok, választások formális demokrá-

ciája meg a politikába való tényleges beleszólás lehetősége között; abban a korszakban, amelyben az állami beavatkozás a gazdasági életben a kapitalizmuson belül olyan méreteket öltött, amilyen Marx korában elképzelhetetlen volt, és ezzel minőségi változás következett be: többé nem a kapitalizmus anarchikus erőinek tudatos megfékezése, a kapitalista anarchia leküzdése a fő probléma, mint Marx korában, hanem éppen az, hogy ennek az anarchiának a leküzdése egy embertelen gépezetet hozott létre, amely részben az ember elgépiesedésének, megnyomorodásának forrása lett, részben pedig olyan megmagyarázhatatlan jelenségeket szült, mint a náciizmus volt, amikor egy egész sokmilliós nép választotta az öngyilkosság útját és tartotta legfőbb céljának a fajtisztaságot. Fromm tehát kétségtelenül egy lépéssel tovább vitte az elidegenülés elméletét, amikor olyan tényeket helyezett görcsöve alá, amelyek Marx korában másképp jelentkeztek vagy pedig egyenesen elképzelhetetlenek voltak. Elsősorban azt tanulmányozza, milyen helyet foglal el az ember az irányított társadalomban, milyen a viszony közte meg a misztikussá vált irányítás, állami gépezet között, hogyan támogathat az ember akár aktívan, akár passzívan egy olyan rendszert, mint a fasizmus.

Ezekben a kérdésekben, de több más itt nem elemezhető vonatkozásban is, Fromm kétségtelenül egy lépéssel tovább vitte az elidegenülés elméletét, és ezzel rendkívüli szolgálatot tett a marxistáknak is, pozitív hatással volt a marxista gondolkodás továbbfejlődésére. Ugyanakkor azonban ennek az elidegenülés-elméletnek megvannak a fogyatékoságai is. Most nem is arra gondolunk, hogy nem mindig a leghelyesebben viszonyult a marxizmushoz, Marx tanításáról — a nagy elismerés mellett — mondott kritikája nemcsak arra vonatkozik, ami a világ megváltoztatása miatt továbbfejlesztésre szorul, nemcsak azoknak a sallangoknak a lenyesésére, amelyeket a dogmatikus korszak ragasztott rá vagy potenciózott. Gondolunk itt arra, hogy Fromm elmélete nem tud minden vonatkozásban megbirkózni azokkal a követelményekkel, amelyeket a világ megváltozása állít az elidegenülés elmélete elé.

Elsősorban arról van szó, hogy Frommnál megbomlik a szabadságnak és a kötöttségnek az a dialektikus egysége, amely a marxi elidegenülés-elmélet lényegét adja. Egyrészt a modern kapitalizmus körülményei között nehezebb felismerni és nyomon követni az elidegenülés-elméletnek azt a tételét, melyet már Hegel ismert: emberi alkotások, az ember művei azok a hatalmak, erők is, amelyek az ember fölé nőnek. Marx elidegenülés-elméletében viszont éppen az a korszakalkotó, hogy megfejtette ezeknek az ember fölé nőtt hatalmaknak a titkát, nyomon követte a legelemibb sejtől, az árutól a piac anarchiájáig, hogyan nőnek ki az emberek mindennapi tevékenységéből, a termelésből ezek az erők és hatalmak, anélkül, hogy egy percre is elveszítenék közvetlen kapcsolatukat az emberi tevékenységgel, a munkával, a praxissal, amely nélkül nemhogy társadalom, de emberek sem lennének. Az emberi tevékenységnek ez a kapcsolata a társadalommal a modern kapitalizmus körülményei között még jobban elhomályosul. Ezért Fromm már nem annyira a társadalmi folyamatot, hanem magát a statikus állapotot mutatja be, nem azt, hogyan nőnek az emberek fölé saját termékei, hanem az egyik oldalon az elgépiesedő, konformis-

tává vált, elszigetelődött embert, a másik oldalon pedig vele szemben a hatalmas gazdasági és politikai hatalmat.

Kárpótlásul — sőt annak egyetlen magyarázatául, hogyan hozzák létre az elgépiesedett emberek a velük szemben álló embertelen társadalmi gépezetet — a szabadságtól való menekülés elméletét kínálja. Ez, persze, rendkívül érdekes és jelentős elmélet. Lehetőséget ad számos újabbkori vívmány — köztük a pszichoanalízis — felhasználására, és olyan jelenségek megmagyarázására, mint a fasizmus felülkerekedése egy országban, egészében az egyed és a társadalom (pontosabb megjelölése lenne az ember és az emberek) közötti viszony új értelmezésére. De nem kárpótolhat bennünket azért, hogy az elidegenülés-elméletben elhomályosul a kapcsolat az emberek mindennapi tevékenysége meg a társadalom embertelen hatalmai között, amelyet Marx megtalált, de a megváltozott körülmények között további vizsgálatra szorul. A menekülés a szabadságtól ugyanis, még ha el is fogadjuk — mert nyilvánvalóan vitatható —, csak annak megmagyarázására alkalmas, miért fogadja el az ember az embertelen gépezetet, mért illeszkedik bele, de nem ad választ arra, hogyan alakul ki, jön létre ez a gépezet éppen ezeknek az embereknek a mindennapi tevékenységéből.

A szabadság és kötöttség dialektikus egysége megbomlásának azonban csak egyik formája ez, hogy nem látszik olyan világosan mint Marxnál, mennyire az ember műve: a följe nőtt erők és hatalmak is, s hogy azok is az emberek közötti viszonyokból nőnek ki. A másik formája, hogy máshova tevődik át a kettősség súlypontja. Marxnál ugyanis az ember egyszerre szabad és kötött még az elidegenülés körülményei között is, a praxis szabad lény, tevékenysége mindig szabad és tudatos, már azért is, mert mindig választhatja az öngyilkosságot, mert a legkegyetlenebb diktatúra is csak a többség aktív vagy passzív támogatásával tartható fenn, mert szabad és tudatos emberi tevékenység nélkül megállna az élet. Ugyanakkor azonban a szabad tevékenység eredményét ezer fajta tényező határozza meg, a fizikaiaktól a társadalmiakig. Másrészt a tudatot mindig meghatározza a lét. Fromm ezzel szemben a társadalmi életnek ezt a dialektikáját pusztán az ember egzisztenciális kérdésének fogja fel. Egy másik könyvében ezt úgy magyarázza, mint annak következményét, hogy kiszakadt a természetből és mégis része maradt, itt pedig mint annak következményét, hogy egyidőben más mint a természet és mégis annak része. A társadalmi élet legbonyolultabb jelenségét tehát a természet iránti viszonyra egyszerűsíti le.

A kettősség gazdag dialektikájának elsikkadása azonban csak az egyik következmény. A másik az utópisztikus elemek előtérbe kerülése. Frommnál ugyanis megtaláljuk minden utópizmus legjellegzetesebb vonását: „Amikor az ember egyszer felfogja, mi az igazi érdeke, akkor már meg is tette az első és legnehezebb lépést annak érvényesítése felé”. Ez az utópizmus először is szükségszerű következménye az antropológiai szempont előtérbe kerülésének, vagyis a társadalmi elemek háttérbe szorulásának, az emberi természetből való kiindulásnak, amiben Fromm rokon vonásokat mutat a marxizmus egész erős áramlatával, amely elfeledkezik arról, hogy Marx tanítása már a feuerbach

antropológia leküzdésével megszűnt az emberről szóló tanítás lenni, hogy „az emberi társadalomról vagy a társadalmi emberiségről” szóló tanítással váljon. A másik tényező a társadalmi helyzet hatásából adódik. A jólét társadalmában ugyanis egyrészt elmosódnak az osztályszempontok, másrészt nehezebben felismerhető a kiút, a megváltoztatás lehetősége és útja, aminek következménye, hogy Fromm ott ingadozik a meglévő társadalmon belüli megoldás keresése meg a társadalmi rendszer megváltoztatásának deklaratív hangoztatása, az utópisztikus elképzelések között.

2.

A frommi elidegenülés-elmélet helyének ilyen körvonalazása adja meg az alapot az emberről szóló tanítás felméréséhez is. Fromm ugyanis arra törekszik, hogy egy új filozófiai antropológiát hozzon létre. Ebbe aztán beleolvastja a marxista elidegenülés-elmélet mellett a pszichoanalízis és az újabb amerikai szociológiai kutatások eredményeit is. Így aztán ennek a frommi antropológiának a felméréséhez az elidegenülés-elmélet iránti viszony mellett figyelembe kell venni a pszichoanalízis iránti viszonyt is. Csak utána lehet sorra venni az ilyen forrásokból táplálkozó tanítás erőnyeit és fogyatékosságait. Az erőnyeket: a társadalom és az egyed közötti viszony új értelmezését és ebből kiindulónan egy egészen új, sok régi illúzióval és tévhittel leszámoló etikai felfogást. S a fogyatékosságokat: a magában az elméletben rejlő ellentmondásokét és a pusztán egyedi síkon mozgó megoldásokból adódó korlátokat.

A pszichoanalízis iránti viszonnal kapcsolatban elég elmondanunk, hogy az mindvégig Fromm tanításának egyik legfőbb komponense. Nem csoda, hogy a pszichoanalízis egyik irányzata elindítójának, vagy legalábbis tekintélyes képviselőjének tekintik. A pszichoanalízis ugyanis fontos szerepet játszik tanításának legpozitívabb és legnegatívabb elemében egyaránt: ott, ahol feltárja a társadalomba olvadás, az egyén és társadalom közötti viszony bonyolult lelki mechanizmusát, de ott is, ahol pusztán az egyed szempontjából, az egyed számára keres megoldást a problémákra. Ezzel magyarázható, hogy ebben a könyvében is annyit foglalkozik a pszichoanalízissel, annyi dicsérő szót mond róla. A pszichoanalízis is jelentőségének kihangsúlyozásával vele jár Freud érdemeinek elismerése is.

Ugyanakkor azonban Fromm elméletének lényeges eleme Freud kritikája. E kritika főbb pontjai: 1. Freud túlbecsülte a szexualitás szerepét, túlzottan az emberi élet központjába állította, hogy a neurózist és egész sor társadalmi jelenséget egyformán abból vezessen le. 2. Elmélete tele van leegyszerűsítéssel, a bonyolult jelenségeknek biológiai levezetésével, és a mechanikus materializmus többi primitív kinövéseivel. 3. Az ember nem természeténél fogva destruktív, hanem a körülmények, elsősorban normális fejlődésének akadályai teszik azá. 4. Ha az ember nem rossz természeténél fogva, akkor érvényét veszíti az egész freudi mechanizmus is.

A leglényegesebb pont azonban: az embert nem mint a világ felé elhatárolt biológiai egységet kell vizsgálni, nem pusztán mint az id, az

ego és a szuperego magánvaló bonyolult egységét, hanem mint társadalomban élő lényt, hisz maga az egyéniség is elképzelhetetlen a többi emberhez fűző társadalmi szövetvény nélkül. Ebből a szempontból nézve még a neurózis sem más, mint annak következménye, hogy a társadalmi struktúra egyesek esetében nem elég erős az adott korban, adott társadalomban abnormálisnak tartott jelenségek (ez is lényeges elem, a neurózisok relativizálása, történelmiesítése: sok minden, ami az egyik korban, az egyik környezetben abnormálisnak számít, a másikban nem) megakadályozására. És a dialektika még egy eleme: nem mindig biztos, hogy ezek az egyének betegesebbek, mint a többség, lehet, hogy egészségesebbek.

Ez a kritika Frommnál nagyjából megegyezik a pszichoanalízis új iskolájának — Horney stb. — álláspontjával. (Itt persze nehéz, gyakran egyenesen lehetetlen felismerni, ki, kire és kiből volt hatással.) Van azonban nála egy lényeges elem, amely lehetővé teszi számára, hogy rendkívüli eredetien közeledjen a fenti problémákhoz. Ez pedig nem más, mint hogy egyszerűen megfordítja a sorrendet: „Ahelyett, hogy felsorolnám a többi feltételeket, amelyek hozzájárulnak a neurózisokhoz, jobb szeretem megfordítani a kérdést, és kutatni, melyek azok a feltételek, amelyek oda hatnak, hogy olyan sok ember nem lesz neurotikus, annak ellenére sem, hogy nem sikerül neki produktívan és integrálisan élni”.

A frommi antropológia harmadik elemével, a mai amerikai szociológiai kutatások — az automatizálódás, a technika fejlődése, a munka felaprózódása és elgépiesedése következményeinek vizsgálata — eredményeinek felhasználásával itt már nem foglalkozhatunk.

Az ilyen forrásokból — az elidegenülés-elmélet, a pszichoanalízis, szociológiai kutatómunka — táplálkozó frommi antropológiának minden könyvében ugyanazok a központi jellegzetességei: mély humanizmus az ember igénye, a problémák eredeti megközelítése. Ennek birtokában tanítása szerepet játszhat egy humanista embereszmény kialakításában, és ezzel a jövő társadalomért vívott harcban is. Ugyan-ezekből a forrásokból erednek azonban ennek a frommi felfogásnak a nagy fogyatékosai is: bizonyos utópisztikus elemek előtérbe kerülése, a kérdés némi leegyszerűsítése, a társadalomtól független egyedi válaszok keresése. Mindennek szem előtt tartásával összegezőként nem mondhatunk mást, mint amit *A szerelem tudománya* című könyvével kapcsolatban már elmondottunk: Fromm könyvei mindig izgalmas, érdekes olvasmányt jelentenek mindenki számára, aki ezekkel a problémákkal foglalkozik, a modern elidegenülés-elmélet és filozófiai antropológia egész áramlatának — erőnyeinek és gyengeségeinek — vizsgálatához pedig a leghálásabb kiindulópontot kínálják”.

JEGYZET

Jevgenyij Zamjátyin (1884—1937) a modern orosz irodalom legjelentősebb alakjai közé tartozik. Hajómérnöki képesítést szerzett, de 1911-től kezdve rendszeresen jelentkezett írásaival az irodalmi folyóiratokban. Szépprózán és kritikán kívül színdarabokat is írt. Zamjátyin legjelentősebb alkotása *Mi* című utópisztikus regénye, amelyet 1920-ban írt, s amelynek külföldi kiadása (1929) után a szerző a korabeli szovjet kritika támadásainak keresztüztüzebe került. 1931-ben Párizsba emigrált — itt élt haláláig. Az e számunkban közölt esszé először 1924-ben jelent meg nyomtatásban, Moszkvában.

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1966 S Z E P T E M B E R. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TÓL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A FÓRUM CÍMÉN A 657-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KERJÜK FELTŰNTETNI A HÍD NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20,—, FÉL ÉVRE 10,—, EGYES SZÁM ÁRA 2. — ÚJ DINÁR: KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 31.25, FÉL ÉVRE 15.63 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON.

